

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Kroniek van Afrika: vol. 6, no. 1
African Studies Centre (Leiden),

Citation

African Studies Centre (Leiden),. (1966). Kroniek van Afrika: vol. 6, no. 1. Leiden : African Studies Centre. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/527>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/527>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

maart 1966
6e jaargang no. 1

AFRIKA-STUDIECENTRUM • LEIDEN • NEDERLAND

Lroniek
van
afrika

UNIVERSITAIRE PERS LEIDEN

Kroniek *van Afrika*

INHOUD

CHRONOLOGISCH OVERZICHT	3-35
ASPECTEN: Bij een ontstoeling — Het leger als schoorvoetende vernieuwer — Rhodesië: De duimschroeven aangedraaid	36-50
BIJDRAGE: P. J. van Dooren — Karakter en perspectieven der Tunesische landbouwcoöperaties	51-89
BOEKBESPREKINGEN: A. J. F. Köbben — Van primitieven tot medeburgers	90-93
Angela Molnos — Die Sozialwissenschaftliche Erforschung Ostafrikas 1954-1963	94-95
Afrika Studiecentrum gaat kaartenverzameling aanleggen	96-97

CHRONOLOGISCH OVERZICHT *

A. Algemeen

CONFERENTIE DER VOLKEN VAN DRIE WERELDDLEN

Samenvallend met de zevende verjaardag van de Cubaanse revolutie werd te Havana van 3 tot 15 januari een conferentie gehouden, die ongeveer 500 gedelegeerden uit meer dan 100 Afrikaanse, Aziatische en Latijnsamerikaanse landen bijeenbracht. De delegaties waren hetzij afgevaardigden van regeringen, hetzij van (oppositie)partijen of bevrijdingsbewegingen. De Chinese Volksrepubliek en Rusland zonden beiden een grote delegatie.

Een voorbereidend comité, bestaande uit 18 man (6 per continent), had, aanvankelijk onder leiding van de op 29 oktober in Parijs ontvoerde Marokkaanse politicus Ben Barka, de volgende agendapunten voor de conferentie opgesteld: 1) strijd voor de totale nationale bevrijding en intensivering van alle vormen van strijd, gewapend verzet inbegrepen, van de volken der drie werelddelen tegen het imperialisme, strijd tegen rassensegregatie, alsook strijd tegen gebruik, produktie en opslag van atoomwapenen en tegen atoombomproeven; 2) bestudering van de bijzondere voorwaarden in Vietnam, Dominicaanse Republiek, Congo-Léopoldville, Portugese koloniën, Zuid-Rhodesië, Zuid-Arabië en Palestina; 3) het economisch mechanisme, dat ertoe bijdraagt de kloof tussen rijke en arme landen te vergroten.

De Chinees-Russische tegenstelling kwam op deze conferentie weer naar voren. De Russische politiek van vreedzame coëxistentie werd door China beschouwd als een Russisch-Amerikaanse samenwerking. De vergadering ging hierin niet met China mee, maar verklaarde wel in een motie, dat 'vreedzame coëxistentie geen betrekking kan hebben op coëxistentie van uitgebuite klassen en hun uitbuiters in eenzelfde land, noch op de strijd van onderdrukte volken tegen hun onderdrukkers'.

Besloten werd tot de instelling van een solidariteitsorganisatie van de volken der drie werelddelen, waarvan het algemene secretariaat zal worden waargenomen door de voorzitter van de conferentie, de Cubaanse minister van wederopbouw, kapitein Osmani Cienfuegos. Havana zal voorlopig als zetel dienen. China bestreed met succes het streven van een groot aantal delegaties de Afro-Aziatische solidariteitsconferentie (waar China een sterke positie inneemt) te vervangen door deze nieuwe organisatie.

* Afgesloten op 15 februari. Chronologisch overzicht werd verzorgd door A. E. Bayer, A. Kater en J. van der Meulen.

De volgende conferentie — vermoedelijk in 1967 — zal in Kairo worden gehouden.

AFRIKA EN DE EUROPESE ECONOMISCHE GEMEENSCHAP

De jaarlijkse Parlementaire Conferentie van de 6 EEG-landen en de 18 met de EEG geassocieerde Afrikaanse staten kwam van 6 tot 9 december in Rome bijeen, ter bespreking van het eerste jaarverslag (over de periode van 1 juni 1964 tot 31 mei 1965) van de Associatieraad.

In een op de slotvergadering aangenomen resolutie werd geconstateerd dat de institutionele samenwerking tussen EEG en geassocieerden bemoeigende resultaten had opgeleverd. (De instellingen van de associatie zijn: de Associatieraad, het beleidsorgaan, bestaande uit de EEG-Ministerraad, de Europese Commissie en een vertegenwoordiger van elk geassocieerd land; het Associatiecomité, het uitvoerend orgaan, dat is samengesteld uit een vertegenwoordiger van elk lid van de EEG, een van ieder der geassocieerden en een vertegenwoordiger van de Europese Commissie; de Parlementaire Conferentie, waarin 54 Europese en 54 Afrikaanse parlementariërs zitting hebben; en het Hof van Arbitrage.)

In de resolutie werd onder meer ook aangedrongen op de noodzakelijkheid, de activiteiten van het Europese Fonds en de Europese bank te richten op investeringen, die met name door een verhoogde inspanning industriële ontwikkeling te bevorderen, kunnen bijdragen tot een veelzijdiger economische structuur van de geassocieerde staten.

ORGANISATIE VAN AFRIKAANSE EENHEID (OAU/OUA)

Op de vergadering van staats- en regeringshoofden van de OAU (Accra, 21 tot 26 oktober) zijn de leden gekozen van de commissie van bemiddeling, verzoening en arbitrage. De commissie telt 21 leden, die vijf jaar zitting hebben. Een Nigeriaan is voorzitter, vice-voorzitters zijn een Ghanees en een Congolees (Brazzaville), de overige leden komen uit Boeroendi, Egypte, Guinee, Kameroen, Kenia, Liberië, Libië, Mali, Marokko, Oeganda, Rwanda, Senegal, Sierra Leone, Somalië, Tanzania en Zambia. Over deze commissie staat in het handvest van de OAU (mei 1963) onder artikel XIX het volgende: 'De lidstaten verbinden zich al hun onderlinge geschillen met vreedzame middelen bij te leggen en besluiten tot dit doel een commissie van bemiddeling, verzoening en arbitrage in te stellen, waarvan de samenstelling en werkwijze door een afzonderlijk protocol zal worden omschreven. Genoemd protocol zal beschouwd worden als een deel van het huidige handvest.' (Voor zover ons bekend, is dit protocol tot nog toe niet gepubliceerd.)

Na een vergadering te Dar es Salaam in de tweede helft van november van het comité van vijf, ook defensie-comité genoemd, dat toezicht moet

houden op de naleving van de in oktober te Accra aanvaarde resolutie over Rhodesië, kwam de OAU-ministerraad van 3 tot 5 december in Addis Abeba in buitengewone zitting bijeen om maatregelen te beramen tegen het Rhodesische bewind en tegen Engeland, indien dit land niet krachtig genoeg in deze zaak zou optreden (zie Chronologisch overzicht van Rhodesië). Een poging van Egypte om de Rhodesische kwestie op 21 december nogmaals in een OAU-ministerraad te bespreken, kreeg onvoldoende steun. Eenzelfde lot onderging een voorstel van Ethiopië, Kenia en Oeganda om voor deze zaak een speciale OAU-topconferentie te beleggen.

Het comité van vijf kwam 6 januari in Accra opnieuw bijeen om plannen op te stellen over het gebruik van geweld tegen Rhodesië.

Van 31 januari tot 5 februari vergaderde het bevrijdingscomité van de OAU onder voorzitterschap van de Tanzaniaanse minister van regionale ontwikkeling, Kambona. In een communiqué werd meegedeeld dat gesproken is over problemen, betreffende Rhodesië, Mozambique en Frans-Somaliland. Kambona weigerde te zeggen welke besluiten er zijn genomen.

De Algemene Vergadering van de Verenigde Naties keurde op 21 december een door de algemeen secretaris opgesteld rapport goed, waarin de grote lijnen van samenwerking tussen VN en OAU worden vastgelegd. Aan het rapport was toegevoegd een door de algemeen secretarissen van beide organisaties gesloten verdrag (15 november), dat voorziet in wederzijds beraad over zaken van gemeenschappelijk belang en in uitwisseling van inlichtingen en statistische gegevens. Op 5 november kwam een soortgelijk verdrag tussen OAU en Internationale Arbeidsorganisatie tot stand.

De OAU-ministerraad zal op 28 februari te Addis Abeba in gewone zitting bijeenkomen.

AFRIKAANS MADAGASSISCHE GEMEENSCHAPPELIJKE ORGANISATIE (OCAM)

De ministers van buitenlandse zaken der lid-staten van de OCAM zijn van 12 tot 16 januari in Tananarive bijeengekomen. In zijn openingsrede zei de Madagassische minister van buitenlandse zaken, Albert Sylla, onder meer, dat de OCAM een groepering is, die zich met politieke problemen kan bezighouden, in tegenstelling tot de oude Afrikaans-Madagassische Unie van economische samenwerking (waar de OCAM uit voort is gekomen), die dit niet mocht. Er werd een concept-handvest voor de organisatie opgesteld dat aan de vergadering van staatshoofden van de OCAM zal worden voorgelegd. De minister van Congo-Brazzaville kon zich niet met het concept verenigen. De conferentie van staatshoofden, die eveneens in januari zou worden gehouden is in verband met de staatsgrepen in de Centraalafrikaanse Republiek, Boven-Volta en Dahomey voor onbepaalde tijd uitgesteld.

B. Regionaal en Territoriaal

NOORD-AFRIKA

Maghreb

Van 4 tot 7 februari had te Tunis de eerste Maghrebijnse ministersconferentie over opvoeding en onderwijs plaats. De conferentie, die geleid werd door de Tunesische minister Messadi, behandelde voornamelijk de problemen met betrekking tot het tekort aan onderwijzend personeel. Ter sprake kwamen o.a. de te stellen minimum-eisen aan leerkrachten en het gebruik van televisie als aanvullende onderwijsmethode. Oprichting van een Maghrebijns instituut voor pedagogisch onderzoek werd aanbevolen. De conferentie besloot een permanent onderwijscomité in het leven te roepen. Dit comité zal zich bezig houden met de ontwikkeling van het onderwijs in modern Arabisch, met de godsdienstige, sociale en culturele opvoeding, met coördinatie van wetenschappelijk onderwijs en met het samenstellen van gemeenschappelijke leerprogramma's en schoolboeken.

Van 16 tot 18 december kwam te Algiers het permanente raadgevende comité van de Maghreb bijeen. Werkwijzen en resultaten van de verschillende speciale commissies (o.a. voor handel, voor industriële coördinatie, voor toerisme en voor transport en communicatie) werden aan een onderzoek onderworpen. Er werd voor 1966 een programma opgesteld. De vier ministers van economische zaken, die van 8 tot 11 februari in Algiers vergaderden, bespraken dit programma en gaven het comité de opdracht een diepgaande studie te maken van de handel van de Maghreblanden met de EEG en van de belemmerende factoren in deze. Zij besloten tot de oprichting van een permanent secretariaat, dat vermoedelijk in Tunis zal komen.

Marokko

Over het lot van Ben Barka, de leider van de Union Nationale des Forces Populaires (UNFP), die de 29ste oktober in Parijs werd ontvoerd is nog niets met zekerheid bekend. Wel verschenen van eind december af berichten in de Franse pers dat hij door de Marokkaanse minister van binnenlandse zaken generaal Oufkir zou zijn vermoord. In een vraagggesprek op 15 november heeft generaal Oufkir ontkend iets met de zaak te maken te hebben. Het Franse kabinet verklaarde in een communiqué (18 januari), dat de ontvoering een misdadige onderneming was, in het buitenland beraamd, die geprofiteerd had van de medeplichtigheid van Franse agenten van speciale diensten en politie. Twee dagen later vaardigde de Franse rechter van instructie in deze zaak een internationaal bevel tot aanhouding van generaal

Oufkir, Dlimi, waarnemend directeur van de Marokkaanse staatsveiligheidsdienst, en Chtouki, agent van deze dienst, uit. Dit bevel werd volgens de gewone gang van zaken door Interpol langs diplomatieke weg overgebracht aan de landen, waarmee Frankrijk een uitleveringsverdrag heeft gesloten, maar aan Marokko niet, omdat naar internationaal gebruik een staat zijn eigen onderdanen niet hoeft uit te leveren. In een verklaring van 23 januari vroeg de Marokkaanse regering zich af, waarom Frankrijk niet op grond van de Frans-Marokkaanse conventie betreffende de rechtspraak (1957) Marokko had verzocht de schuldigen te vervolgen. Volgens deze conventie kunnen onderdanen van de ene staat, die in de andere staat een misdrijf hebben gepleegd, in de eerste staat worden berecht als de andere staat hierom langs diplomatieke weg verzoekt. Vermoedelijk is Frankrijk hiertoe niet overgegaan omdat zelfs het horen van generaal Oufkir en anderen als getuige door een rogatoire commissie ook niet door Marokko is uitgevoerd.

Op 23 januari riep de Franse regering haar ambassadeur in Marokko terug, zonder echter de diplomatieke betrekkingen te verbreken. De volgende dag werd de Marokkaanse ambassadeur in Frankrijk teruggeroepen.

Om haar houding in deze zaak te verklaren zond de Marokkaanse regering missies naar vrijwel alle staten van Europa en Afrika en ook naar de Verenigde Staten van Amerika en Canada. De voormalige minister van buitenlandse zaken en vertrouweling van de koning, Guedira, werd naar Parijs gezonden. Hij kreeg echter geen toegang tot regeringsautoriteiten.

De Istiqlalpartij, die overigens opheldering wenst in de zaak Ben Barka, beschuldigde Frankrijk van inmenging in binnenlandse aangelegenheden, omdat Frankrijk bij koning Hassan II erop zou hebben aangedrongen generaal Oufkir als minister te ontslaan. De partij wil deze inmenging beantwoord zien met nationalisatie van de Franse eigendommen in Marokko.

Van 29 november tot 2 december bezocht de koning West-Duitsland. Aanvankelijk zou dit bezoek in april plaatsvinden, maar werd toen tengevolge van de Duitse erkenning van Israël uitgesteld. De koning sprak geruchten tegen dat hij zou bemiddelen tussen Duitsland en die Arabische staten, die de diplomatieke betrekkingen met dit land hadden verbroken, nadat Duitsland Israël had erkend. De koning zei wel dat Marokko kon helpen bij herstel van de traditionele Duits-Arabische vriendschap. Na een onderhoud van de koning met president Lübke werd een communiqué uitgegeven, waarin Hassan II als zijn overtuiging uitsprak dat Duitsland herenigd moest worden op basis van het zelfbeschikkingsrecht van het Duitse volk en waarin Duitsland zich bereid verklaarde tot economische hulp aan Marokko (tot nog toe bedraagt die hulp DM. 140 mln. waarvan 70 mln. is opgenomen).

Midden december vroeg de koning het Marokkaanse volk af te zien van een verlaging van de suikerprijs, ten behoeve van de bouw van een dam.

Algerije

De Nationale Revolutionaire Raad — het hoogste gezagsorgaan van Algerije — kwam van 15 tot 30 november bijeen. De Raad besprak de agrarische hervorming, die in 1966 zal worden uitgevoerd, en benoemde een commissie belast met het zoeken naar een meer efficiënte toepassing van het beginsel van zelfbeheer (door arbeiders en employées) in bedrijven. Speciale aandacht kreeg de reorganisatie van de enige legale partij, het Front de Libération Nationale (FLN). Staat en partij zullen in de toekomst op alle bestuurlijke niveaus en op sociaal-economisch en cultureel terrein zeer nauw samenwerken.

Op 29 januari betoogden studenten van de universiteit van Algiers tegen de houding van de Marokkaanse regering in de zaak Ben Barka en tegen het feit, dat de politie de vorige dag een aantal Marokkaanse studenten, die gedemonstreerd hadden voor de Marokkaanse ambassade, voor een verhoor had aangehouden. De betoging groeide uit tot een manifestatie tegen het bewind van Boumedienne. Van officiële zijde werd later meegedeeld dat de manifestatie was georganiseerd door buitenlandse provocateurs en dat 13 studenten, waaronder een buitenlander waren gearresteerd (studenten beweerden echter dat er in totaal zestig arrestaties werden verricht). Uit protest tegen de arrestaties ging een groot aantal studenten voor drie dagen in staking. Op 8 februari hielden studenten een protestbijeenkomst gericht tegen de arrestaties en de ontbinding van het bestuur van de Algerse afdeling van de Union Nationale des Etudiants Algériens.

Voor het eerst sedert geruime tijd gaf de oppositionele groepering, de Organisation de la Résistance Populaire (ORP) vanaf eind januari weer enige pamfletten uit. In één daarvan deed de ORP een beroep op de twee andere illegale partijen, het Front des Forces Socialistes (FFS) en de Parti de Révolution Socialiste (PRS) om samen met haar een democratisch front te vormen ter bestrijding van de reactionaire krachten, d.w.z. het huidige bewind. (Het FFS, waarvan de leider Ait Ahmed in oktober 1964 werd gearresteerd en nog steeds gevangen zit, organiseerde van 1963 tot 1965 in Kabilë een gewapende opstand tegen het bewind van Ben Bella; de PRS onder leiding van de thans in Spanje verblijvende Boudiaf, bestreed eveneens het vorige regime; de ORP, ontstaan na de staatsgreep van juni jl. is pro Ben Bella.) Begin februari verscheen een pamflet dat ondertekend was door deze drie partijen. Boudiaf ontkende iets uitstaande te hebben met dit pamflet, maar verklaarde zich wel voorstander van samenwerking tussen de oppositiepartijen.

De moeder van ex-president Ben Bella mocht begin februari haar zoon bezoeken, die het volgens haar verklaring goed maakt.

Van 13 tot 19 december bracht Boumedienne een bezoek aan Rusland. Het was zijn eerste staatsbezoek aan het buitenland. De staatslieden van

beide landen constateerden in een slotcommuniqué dat hun zienswijzen betreffende de besproken buitenlandse politieke problemen, zoals de kwesties Rhodesië en Vietnam, de Afrikaanse eenheid en de toelating van China tot de Verenigde Naties, identiek waren. Boumedienne onderhandelde over verruiming van Russische economische hulp aan Algerije, o.a. over hervatting van door Rusland gefinancierde industriële projecten, die sinds enige maanden zijn stilgelegd, waarvan het belangrijkste project is een staalfabriek te Annaba (Bône).

Tunesië

In de afgelopen periode intensiveerde president Bourguiba zijn pogingen de betrekkingen van zijn land tot Frankrijk te verbeteren. Deze betrekkingen waren bekoeld na de nationalisatie van het buitenlandse grondbezit in Tunesië (mei 1964). Frankrijk beantwoordde deze maatregel met gedeeltelijke intrekking van de economische en financiële hulp en met het niet verlengen van het handelsverdrag. Bourguiba gebruikte zijn reis door West-Afrika (15 november tot 16 december) onder meer om Frankrijk gunstig te stemmen. Zo stelde hij in Senegal voor de francofone landen in een gemenebest te verenigen. In Mali omschreef hij dit gemenebest als een club van landen, verbonden door culturele en economische banden. Vermoedelijk om Frankrijk niet voor het hoofd te stoten zag Bourguiba af van een bezoek aan Guinee, dat in een conflict met Frankrijk is gewikkeld. Begin februari verklaarde de president voor een vijftigtal journalisten uit de Verenigde Staten dat Frankrijk geroepen is de eerste plaats over te nemen van de VS onder de aan Tunesië hulpverlenende landen.

Midden december werd de Tunesische minister van economische zaken en het plan, Ahmed Ben Salah, door twee van zijn Franse ambtgenoten ontvangen. Sinds mei 1964 was een dergelijke ontmoeting niet voorgekomen. In Tunesië zag men hierin een bewijs dat Frankrijk genegen is haar betrekkingen met Tunesië te verbeteren. In deze richting wijst misschien ook de audiëntie, die het Franse staatshoofd op 11 februari verleende aan de Tunesische ambassadeur.

Ben Salah was in december te Parijs om een vergadering bij te wonen van vertegenwoordigers van een aantal landen-leden van de wereldbank, die hulp verleent aan Tunesië. De vergadering gaf een gunstige beoordeling van het Tunesische vier-jarenplan. Op grond hiervan verschaftte de wereldbank een lening van \$100 mln.

Op zijn Westafrikaanse reis bezocht Bourguiba achtereenvolgens Mauretanië, Liberië, Senegal, Mali, Ivoorkust, Niger en Kameroen. Het bezoek aan Nigerië vond geen doorgang wegens de daar heersende politieke onrust. Met ieder van deze landen werd, in zoverre deze nog niet bestonden, een verdrag van vriendschap en samenwerking alsook een handelsakkoord ge-

sloten. De voormalige algemeen secretaris van het Tunesische vakverbond (UGTT) werd 12 januari wegens valsheid in geschrifte veroordeeld tot twee maanden gevangenisstraf en een geldboete (zie hierover Kroniek V, 3, p. 170-171).

Libië

Met ingang van 15 januari trad een wet in werking, die de oliemaatschappijen verplicht tot een veel hogere belastingbetaling dan voorheen (ruim f 400 mln meer). De belastingbepalingen van de nieuwe wet lijken veel op die van het Frans-Algerijnse olieakkoord.

Op 15 januari verlieten de laatste in Libië gelegerde Britse infanterietroepen het land. De militaire aanwezigheid van Engeland in Libië beperkt zich nu alleen tot een detachement van de luchtmacht in Tripoli.

Mauretanië

Naar aanleiding van een presidentieel decreet, waarbij onderwijs in het Arabisch verplicht wordt gesteld op alle middelbare scholen, kwam begin januari een reeds lang broeiende onrust onder de negerbevolking van Mauretanië tot uiting. (De Mauretaanse bevolking, die vrijwel in haar geheel Islamitisch is, bestaat voor ongeveer 75% uit Moren en voor 25% uit negers, die voornamelijk in het Zuiden leven.)

De oorzaken van deze onrust zijn vermoedelijk gelegen in de pro-Arabische politiek van president Moktar oud Daddah (uittreding van Mauretanië uit de OCAM is een der tekenen hiervan) en in het feit, dat de invloed van de negerbevolking in regering en partij in de laatste tijd is afgenomen. Negen-tien functionarissen, die een tegen dit decreet gericht manifest hadden ondertekend, werden ontslagen en zullen gerechtelijk worden vervolgd.

Op 8 februari kwam het tussen lyceumleerlingen van beide bevolkingsgroepen in Noeaksjot tot een handgemeen, dat zich die dag en de volgende uitbreidde tot bloedige botsingen in de gehele stad. Er vielen 20 doden en een honderdtal gewonden (officiële cijfers: 6 doden en 60 gewonden). Een spoedvergadering van de regering met het politieke bureau van de partij en parlementariërs besloot tot sluiting van alle instellingen van middelbaar onderwijs. Enige dagen later staken Mauretaanse studenten het gebouw van hun ambassade in Dakar in brand. Op een massabijeenkomst van 15 februari kondigde de president aan dat spreken over rassenproblemen in Mauretanië voortaan verboden is.

De algemene vergadering van de Verenigde Naties nam op 16 december een resolutie aan waarin er bij de belanghebbende partijen op wordt aangedrongen onderhandelingen te openen over de Spaanse Sahara en Ifni. Op 26 januari gaf de Mauretaanse ambassade in de Verenigde Staten een communiqué uit, waarin Marokko verantwoordelijk wordt gesteld voor de

vertraging in de bevrijding van een deel van het Mauretaanse grondgebied (bedoeld is de Spaanse Sahara, die overigens ook door Marokko wordt opgeëist) en waarin de Mauretaanse regering de beherende mogendheid (Spanje) uitnodigt met haar te onderhandelen.

De onlangs ontdekte fosfaatvoorraden in de Spaanse Sahara zullen wel niet vreemd zijn aan de verhevigde belangstelling voor dit gebied in de laatste tijd.

Eind december werden de laatste in Mauretanië gelegerde Franse troepen teruggetrokken.

Verenigde Arabische Republiek

Eind januari demissioneerde een van de vijf vice-presidenten, Hassan Ibrahim, die zich eveneens terugtrok uit het hoogste uitvoerende comité van de Arabisch Socialistische Unie (de enige legale partij). Een reden voor dit ontslag werd niet bekend gemaakt. Het is mogelijk dat het verband houdt met een conflict over gezagsprioriteiten, dat zou bestaan tussen partij en regering.

In januari en februari begon een aantal processen tegen leden van illegale groeperingen, waaronder de politiek-religieuze organisatie, de Moslimse Broederschap, die worden beschuldigd van pogingen tot omverwerping van het bewind en het plegen van aanslagen op het leven van de president.

De op initiatief van de staatshoofden van Egypte en Saoedi-Arabië op 23 november bijeengeroepen conferentie van de strijdende partijen (de royalisten en de republikeinen) in Jemen, is mislukt. Het doel van de conferentie, die 20 februari opnieuw bijeen zal komen, was te beslissen over een voorlopig bewind in Jemen. De royalisten beschuldigden Egypte ervan dat zij, in tegenstelling tot de overeenkomst met Saoedi-Arabië van 23 augustus j.l., de sterkte van haar troepen in Jemen had opgevoerd van 50 tot 60 duizend man.

Op 30 december werd met Rusland een handelsakkoord voor 1966 ondertekend. In vergelijking tot 1965 zal de Russisch-Egyptische handel dit jaar met 150% toenemen.

Tussen de Verenigde Staten van Amerika en Egypte kwam 3 januari een akkoord tot stand, dat voorziet in Amerikaanse voedselleveranties ter waarde van \$55 mln. Terugbetaling zal geschieden over een periode van 20 jaar en voor $\frac{3}{4}$ in Egyptische ponden, die door de VS in Egypte zullen worden geïnvesteerd.

Soedan

Op grond van een eerder in het parlement aangenomen wet, verbodde de regering op 22 november iedere propaganda voor ideeën, die strijdig zijn met de dogmata van de Islam. Het verbod was vooral gericht tegen de Communistische Partij Soedan (CPS).

Het parlement nam 8 december met een meerderheid van een stem een

amendement op de grondwet aan, waardoor de regering de mogelijkheid kreeg maatregelen te nemen tegen de CPS. De regering ontbond de partij, sloot haar bureaus en nam haar goederen in beslag. De elf communistische afgevaardigden in het parlement verloren het recht op hun zetels. Een der afgevaardigden kondigde aan dat de partij haar activiteiten ondergronds zou voortzetten. (De CPS is een kleine, maar goed georganiseerde partij; zij telt 5000 leden, waaronder vele intellectuelen en studenten)

In december deed de minister van binnenlandse zaken, Ahmed Al Mahdi, een beroep op de Zuidsoedanese rebellen hun wapens neer te leggen. Hij beloofde rebellen, die zich met hun wapens overgeven, faciliteiten bij hun terugkeer in de maatschappij. Ook vluchtelingen die willen terugkeren, kunnen op dezelfde steun rekenen.

Volgens een in december door het Sudan African National Front (SALF) uitgegeven communiqué zou de Oegandese minister van defensie het SALF verzekerd hebben dat er geen sprake is van gedwongen terugkeer van Soedanese vluchtelingen naar hun land. De minister, aldus het communiqué, zei dat het tussen Soedan en Oeganda gesloten akkoord (december 1964) alleen betrekking heeft op vrijwillige terugkeer, die bovendien nog onder toezicht zal staan van waarnemers uit Ghana, Kameroen en Tanzania.

Het SALF is de voortzetting van die vleugel van de Sudan African National Union (SANU), die streeft naar een zelfstandig Zuid-Soedan. Deze naamsverandering schijnt al medio 1965 te hebben plaatsgevonden en is waarschijnlijk een gevolg van het feit, dat de voormalig algemeen secretaris van de SANU, William Deng, die omstreeks januari 1965 naar Soedan terugkeerde, zich nog steeds beschouwt als leider van de SANU en in deze kwaliteit aanstuurt op samenwerking met de autoriteiten van Chartoem.

In december maakten berichten melding van een samensmelting van het SALF met het Azania Liberation Front, dat ook naar een zelfstandig Zuid-Soedan streeft.

Ethiopië

Keizer Haile Selassie heeft ter gelegenheid van de opening van het nieuw-gekozen parlement, op 16 november 1965, een rede gehouden, die aanwijzingen bevatte voor een toekomstige, meer progressieve koers bij de ontwikkeling van dit land. De keizer herinnerde eraan dat eens in het verleden geloofd werd dat de beste manier om het land te verdedigen was, geen contact met de buitenwereld te hebben.

'Nu is dit anders geworden' zei de keizer. 'Ethiopië verwelkomt allen die als vrienden komen. We hebben buitenlandse specialisten en technici nodig tot onze jonge mensen genoeg hebben geleerd om hun taak van hen over te nemen. Het land heeft kapitaal nodig en deskundigen om handel en industrie uit te breiden. Maar daarnaast' voegde de keizer hieraan toe, 'moet iede-

re Ethiopiër hard werken. Dat iemand hoog geboren is vormt geen garantie voor hem dat hij ook een hoge positie zal krijgen. Zij die een goede opleiding hebben genoten moeten hun bekwaamheden in dienst stellen van degenen in het land die nog niet zover zijn. De jonge generatie moet samenwerken met de mensen in het binnenland, die de basis van ons land vormen.'

WEST-AFRIKA

Entente-Raad

De staatshoofden van de Entente (Ivoorkust, Boven-Volta, Dahomey, en Niger) kwamen van 28 tot 30 december in Abidjan bijeen. Zij sloten een overeenkomst, waarbij voor de landen van de Entente de dubbele nationaliteit wordt ingesteld. Dit houdt in dat onderhorigen van elk van de staten in de andere landen dezelfde rechten en plichten hebben als de burgers van het land waarin zij zich bevinden. De overeenkomst heeft ook betrekking op de coördinering van de agrarische en industriële politiek en van de wetgevingen ten aanzien van investeringen en op samenwerking bij het ontwerpen van plannen voor industriële ontwikkeling. De overeenkomst zal binnen drie maanden na de datum van ondertekening (30 december) in werking treden.

Na afloop van de vergadering verklaarde de president van Niger dat Togo nu de facto lid is van de Entente en het binnenkort de jure zal zijn.

Midden januari vergaderde de Entente-raad ter bespreking van de situatie, die ontstaan was na de verscheidene staatsgrepen in Afrika. Aan deze vergadering werd voor de eerste maal deelgenomen door de Togolese president.

Senegal

Op 28 januari is een verdrag met Frankrijk gesloten, waarbij de militaire samenwerking tussen beide landen geregeld wordt.

Van 4 tot 10 december heeft president Senghor een bezoek aan Mali gebracht. In een communiqué verklaarden de staatshoofden dat de economische, sociale en culturele samenwerking tussen beide landen vergroot zou worden.

Gambia

Begin december onderwierp de regering haar voorstel de grondwet te wijzigen om het land tot een republiek te kunnen maken aan een referendum. (Gambië is tot nog toe een koninkrijk binnen het Britse gemenebest). Het voorstel kreeg niet de vereiste $\frac{2}{3}$ meerderheid van de uitgebrachte

stemmen. Voor stemden 61.568 en tegen 31.921 der kiezers. Ongeveer 60.000 stemgerechtigden namen niet deel aan het referendum.

Guinee

Frankrijk heeft op 17 november zijn ambassadeur te Konakry teruggeroepen en de ambassadeur van Guinee te Parijs aangezegd Frankrijk zonder uitstel te verlaten. Dit gebeurde nadat twee Franse ministers ervan waren beschuldigd aan een complot tegen de Guinese regering te hebben meegewerkt. De Franse ambassadeur te Konakry was uitgenodigd voor een bijeenkomst die op 17 november zou worden gehouden waar deze beschuldigingen zouden worden herhaald. Toen hij bekend maakte niet op deze bijeenkomst aanwezig te willen zijn liet de Guinese regering weten dat hij, indien hij bij zijn weigering zou blijven, het land onmiddellijk zou moeten verlaten.

Op 21 november heeft Guinee zijn ambassade te Parijs gesloten en Frankrijk verzocht de ambassade te Konakry te sluiten.

Op 19 november werd Keita Fodeiba als minister van binnenlandse zaken vervangen door El Hadj Magassou Ba Moriba en belast met het ministerie van agrarische economie en handwerk. Generaal Diallo Lansana werd tot minister van het volksleger en de civiele dienst benoemd.

Liberië

Op 1 februari brak bij de Firestone Rubber Company een staking uit, die tot 8 februari heeft geduurd. Firestone, een Amerikaanse maatschappij, bezit in Liberië de grootste rubberplantage ter wereld. De ongeveer 10.000 stakende arbeiders eisten hoger loon. Bij botsingen tussen stakers en de militaire oproerpolitie verloor 1 arbeider het leven en werden er verschillende gewond.

Naar aanleiding van deze staking aanvaardde het parlement een wet op 9 februari, waarbij illegaal staken tot misdrijf wordt verklaard; het zal worden beschouwd als een bedreiging van de veiligheid van de staat. Het parlement verleende president Tubman voor een periode van een jaar speciale volmachten. Op grond hiervan kan de president het leger en de politiemacht uitbreiden en speciale rechtbanken oprichten.

Ivoorkust

Op 21 januari is een wijziging in de samenstelling van de regering bekendgemaakt. De belangrijkste verandering is het vertrek van de minister van financiën, economische zaken en het plan, de in West-Indië geboren Fransman, Raphaël Saller. President Houphouët-Boigny heeft de verantwoordelijkheid voor deze portefeuille overgenomen. Hij zal daarin worden bijgestaan door twee nieuwe ministers: Konan Bédié, gedelegeerd minister

voor economische zaken en Mohamed Diawara, gedelegeerd minister voor het plan. Uit een verklaring, afgelegd na de vorming van de nieuwe regering bleek dat de president (vermoedelijk tegen zijn zin) Saller ontslag had verleend om tegemoet te komen aan de wens tot afrikanisatie van het staatsapparaat.

Ter gelegenheid van zijn herkiezing tot president van de republiek heeft Houphouët-Boigny op 25 november gratie verleend aan 91 politieke gevangenen, die in 1963 en 1964 wegens ondermijnende activiteiten veroordeeld waren. Onder hen zijn de oud-minister Amadou Kone, Kacou Aoulou, Jean-Baptiste Mockey, Camille Gris, Jean Bany, Charles Donwahi en Joachim Bony. De twee laatsten zagen hun gevangenisstraf gehalveerd, van de anderen werd de doodstraf in gevangenisstraf gewijzigd.

Boven-Volta

In Boven-Volta heeft het leger de macht in handen genomen. Op 1 januari waren ernstige ongeregeldheden uitgebroken te Wagadoegoe naar aanleiding van bezuinigingsmaatregelen die o.m. een salarisvermindering van 20 procent voor het overheidspersoneel inhielden.

Op 2 januari werd de noodtoestand afgekondigd. Vele leden van de vakbonden werden gearresteerd. Voor de radio kondigde president Yaméogo aan dat van communistische zijde een poging werd gedaan de regering omver te werpen. De leiding van dit complot zou berusten bij Joseph Ouedraogo, de gewezen voorzitter van de nationale vergadering en oud-burgemeester van Wagadoegoe.

Yaméogo kondigde aan dat destaking die door de vakbonden voor 3 januari was afgekondigd onwettig zou zijn en riep de bevolking op het vertrouwen te schenken aan het leger. Het stakingsparool werd niettemin op grote schaal opgevolgd. Demonstranten betoogden tegen de president en voor het leger. Hierop heeft op 3 januari kolonel Sangoule Lamizana de macht in handen genomen. Hij verklaarde voor de radio dat alle internationale akkoorden gerespecteerd zouden worden en dat Boven-Volta de Entente, de OCAM, de Organisatie van Afrikaanse Eenheid en de Verenigde Naties trouw zal blijven.

De afgezette president Yaméogo verklaarde verheugd te zijn over deze gang van zaken omdat de eenheid van het volk gehandhaafd is gebleven.

Togo

De vier partijen die de Togolese regeringscoalitie vormen hebben een gezamenlijk congres gehouden waarin werd besloten de mogelijkheid om tot een politieke partij samen te smelten te bestuderen. Deze partijen zijn de Union Démocratique des Peuples Togolais, het Mouvement Populaire Togolais, de Union Togolaise en de Juvento.

Dahomey

Op 22 december heeft de opperbevelhebber van de strijdkrachten, generaal Soglo, de macht in handen genomen. Hij heeft de nationale vergadering en de politieke partijen ontbonden. In een radiotoespraak heeft hij verklaard dat Dahomey trouw zal blijven aan de Conseil de l'Entente, de OCAM en de Organisatie van Afrikaanse Eenheid.

Een verwarde en ingewikkelde politieke situatie was aan het doorhakken van deze gordiaanse knoop voorafgegaan:

Op 16 november was oud-president Hubert Maga die sinds 1963 huis-arrest had, in vrijheid gesteld.

Op 24 november was op een vergadering van de PPD (Parti Démocratique Dahoméén) een motie van wantrouwen in het beleid van president Apithy aangenomen. Deze had geweigerd een besluit betreffende de benoeming van de president van het opperste gerechtshof te tekenen. Als gevolg van deze uitspraak van de PPD moest de president volgens de reglementen van de partij zijn ontslag aanbieden.

Op 27 november had een groep politici die was samengesteld uit leden van de nationale vergadering en de regering, vooraanstaande leden van de PPD, en van organisaties van vrouwen en van jongeren van die partij en afgevaardigden van de vakverenigingen, president Apithy van zijn functies ontheven. Het leidinggevend comité van de PPD had daarop vice-president Ahomadegbe opgedragen het presidentschap op zich te nemen, wat door deze werd aanvaard.

Op 29 november hadden, nadat in Cotonou en Porto Novo demonstraties tegen de regering en de PPD waren gehouden zowel president Apithy als het hoofd van de regering en vice-president Ahomadegbe onder druk van de bevelhebber van de strijdkrachten generaal Soglo, hun ontslag aangeboden.

Op 1 december was een regering gevormd die uit vijf leden bestond en waarin behalve Congacou zelf vier ministers zitting hadden die geen enkele politieke richting vertegenwoordigden.

Op 4 december had Congacou de PPD ontbonden en alle besluiten van de regering Ahomadegbe nietig verklaard.

In de week die daarop volgde werden drie nieuwe politieke partijen opgericht die elk de drie reeds lang bestaande politieke richtingen waarvan Apithy, Ahomadegbe en Maga de leiders waren vertegenwoordigden. Het waren de Alliance Démocratique Dahoméenne (aanhangers van Ahomadegbe), de Convention Nationale Dahoméenne (aanhangers van Apithy) en de Union Nationale Dahoméenne (aanhangers van Maga).

Op 27 december heeft generaal Soglo een persconferentie gehouden waarin hij verklaarde dat het doel dat hij nastreeft het creëren van een nieuwe politieke stijl is waarbij men zich om een programma en niet om personen schaaft.

In het opnieuw naar voren komen van de drie regionale politieke groeperingen zag hij het voorspel tot de ontbinding van Dahomey. Daarom heeft, volgens Soglo, het leger, in antwoord op de oproep van de bevolking, de macht aan zich getrokken zonder het oogmerk deze te behouden. Een regering onder presidentschap van generaal Soglo is gevormd en een comité van nationale vernieuwing gesticht. Dit laatste omvat 35 leden en moet een deel van de taak van de nationale vergadering overnemen. Het zal beraadslagen over de burgerrechten en het kiesstelsel. Voorts zal het aan de regering denkbeelden kunnen voorleggen en inlichtingen vragen.

Op 28 januari is Gabriël Lozes, die in de regering Ahomadegbe minister van buitenlandse zaken was, gearresteerd.

Nigerië

Omwenteling.

In de vroege morgenuren van de vijftiende januari is de Nigeriaanse regering door een militaire staatsgreep omvergeworpen. In deze nacht van vrijdag op zaterdag waren er in Lagos al enkele aanwijzingen dat er iets broeide: de meeste telefoonlijnen werkten niet; de normale radioprogramma's vonden geen doorgang. Een kwartier lang klonken trommels door de luidsprekers. Toen werd meegedeeld dat de regering haar taak had overgedragen aan de bevelhebber van het leger. Deze verklaarde de 16e: 'Ik, J. T. U. Aguiyi Ironsi heb formeel opdracht gekregen, als opperbevelhebber van de Nigeriaanse strijdkrachten, de macht in het land over te nemen.' In deze zelfde toespraak werden delen van de constitutie ongeldig verklaard, werden de premiers van de vier semi-autonome gebieden van de federatie van hun ambt ontheven en militaire gouverneurs in hun plaats benoemd.

Het democratisch bestel van Nigerië, dat door vele buitenstaanders als een der meest stabiele regeringen van de onafhankelijke Afrikaanse staten werd beschouwd, was (voorlopig) in een hevige schok ondergegaan. De omwenteling heeft de levens van de voornaamste machthebbers van het oude Nigerië geëist. De federale ministerpresident Sir Abubakar Tafawa Balewa, de Federale Minister van financiën, Chief Festus Okotie-Eboh en de premier van Noord-Nigerië, Sir Ahmadu Bello, beter bekend als de Sardauna van Sokoto, waren de voornaamste slachtoffers.

Op 16 januari maakte radio Kaduna (waar de residentie van wijlen de Sardauna van Sokoto was gevestigd) bekend dat een revolutionaire raad was gevormd met aan het hoofd majoor Chukwuma Nzewu. Deze heeft in een legerbarak van Kaduna een persconferentie gehouden waar hij heeft gezegd dat hij een regering van civiele bestuursambtenaren in het Noorden had geïnstalleerd om een einde te maken aan 'tribalisme, nepotisme en regionalisme.'

Aanvankelijk was het karakter van deze actie in het Noorden, waarbij het paleis van de Saradauna werd bestormd, niet helemaal duidelijk. Was zij onderdeel van een van tevoren gemaakt plan? Was generaal Ironsi van de actie van zijn wapenbroeder op de hoogte geweest? Het feit dat aanvankelijk over 'muitelij' van een deel der troepen werd gesproken, maakt dit twijfelachtig. Eerst enkele dagen later werd bekendgemaakt dat majoor Nzegwu en generaal Ironsi overeenstemming hadden bereikt. Het woord 'muitelij' is sindsdien niet meer gebruikt.

Op 16 januari werd ook een aanslag op het leven van generaal Ironsi gemeld, waarbij de dader het leven zou hebben verloren.

Aan de Nigeriaanse staatsgreep was een periode van grote onrust en spanningen in het land voorafgegaan. Sedert de verkiezingen op 11 oktober 1965 (zie Kroniek v. Afrika, 5e Jrg. no. 4, pag. 260) is het in het land voortdurend onrustig geweest: Dat blijkt al uit berichten uit de periode die aan de staatsgreep is voorafgegaan:

De oppositiepartijen in West-Nigerië hebben half november geëist dat de noodtoestand zal worden afgekondigd en dat een onderzoek zal worden ingesteld naar de resultaten van de verkiezingen van 11 oktober.

Op 15 november heeft ook de voorzitter van de verkiezingscommissie, Esua, in een brief aan de gouverneur van West-Nigerië kritiek op de gang van zaken bij de verkiezingen van 11 oktober geuit en enige voorstellen gedaan om in de toekomst de verkiezingen beter te doen verlopen.

Een van deze voorstellen was dat de verkiezingscommissie in dienst zou moeten staan van een onafhankelijke commissie en niet van de regering. Verder meende hij dat waarborgen moeten worden geschapen dat aspirant kandidaten niet door beschuldigingen of arrestaties van de gelegenheid worden beroofd zich kandidaat te stellen.

De federale minister van luchtvaart, Wachuku, is uit zijn partij, de NCNC (National Congress of Nigerian Citizens) gestoten. Oorzaak was een conflict over het ontslag van de president van Nigerian Airways, Blankson, die door de NCNC werd gesteund. De NCNC heeft de eerste minister nu gevraagd Wachuku te ontslaan en te vervangen door Matthew Mbu, die nu minister van Staat voor de Marine is.

Een nieuwe politieke partij, People's Front, is op 27 november opgericht door leden van vakverenigingen en studenten. Voorzitter van het organisatie-comité is Ayo Feasanmi.

De zes voormalige hoogleraren van de universiteit van Lagos, die een

civiele actie tegen de Provisional Council van die universiteit waren begonnen, waarin £ 180.000 schadevergoeding werd geëist wegens laster (die voorkwam in de brief, waarin hun ontslag werd aangezegd) hebben hun eis ingetrokken. De reden hiervoor is dat zij menen dat niemand in Nigeria de aantijgingen au sérieux heeft genomen. Bovendien komt het hun ongewenst voor dat de universiteit schade zou leiden door de publiciteit die het proces met zich zou brengen, juist nu deze tracht zijn academische achting terug te winnen.

CENTRAAL-AFRIKAANSE ECONOMISCHE EN DOUANE UNIE (UDEAC)
Van 13 tot 15 december is te Yaoundee een conferentie van staatshoofden van de UDEAC gehouden. Besloten werd om, zoals reeds eerder was overeengekomen, deze unie op 1 januari 1966 in werking te doen treden. De UDEAC omvat Kameroen, Congo-Brazzaville, Tsjaad, Gaboen en de Centraalafrikaanse Republiek.

Kameroen

Op 18 november is Vincent de Paul Ahanda als eerste minister van Oost-Kameroen om persoonlijke redenen afgetreden. Dr. Simon-Pierre Tchoungui volgde hem op. De 23e november werd een nieuwe regering voor Oost-Kameroen samengesteld.

Op 28 december heeft Benjamin Latevi Placca als eerste ambassadeur van Ghana in Kameroen zijn geloofsbrieven aan president Ahidjo overhandigd.

Tsjaad

Op 16 november heeft de nationale vergadering een grondwetswijziging aangenomen waarbij het artikel dat aan iedere burger het recht geeft politieke partijen te stichten werd vervallen verklaard. Hiermee is het een-partijstelsel in Tsjaad grondwettig geworden.

Op 19 november zijn de ministers, Delsia Soussia, Mahamat Baroud en Mahamat El Goni, de burgemeester van Bongor, Paul Djibrine en de vicevoorzitter van de nationale vergadering Djallal gearresteerd. President Tombalbaye heeft hen ervan beschuldigd hem en de hem trouwe ministers en parlamentsleden te willen vermoorden met het doel de sultanaten in Tsjaad weer in te stellen.

Nadat op 21 november *Le Monde* een artikel van Philippe Decraene had gepubliceerd waarin naar aanleiding van deze arrestatie op de tegenstellingen tussen het islamietische noorden en het christelijke zuiden werd gewezen heeft president Tombalbaye een brief aan *Le Monde* gericht waarin hij het bestaan van deze tegenstellingen ontkende.

Eind december heeft president Tombalbaye gewaarschuwd dat hard zal worden opgetreden tegen opstandige elementen.

Met Soedan werd op 25 november een overeenkomst gesloten waarbij de uitlevering van misdadigers werd geregeld.

Volgens een mededeling van de ambassade van Tsjaad in Chartoem zijn in de nacht van 9 op 10 december bij een incident aan de grens van Tsjaad en Soedan 20 doden gevallen. Een gewapende groep waarvan niet kon worden vastgesteld of deze bestond uit Soedanezen dan wel in Soedan woonachtige Tsjaders, probeerde tevergeefs Tsjaad binnen te dringen.

Centraalafrikaanse Republiek

Op 1 januari heeft het leger onder leiding van zijn commandant kolonel Bokassa de regering afgezet en de macht in handen genomen. President Dacko is onder huisarrest gesteld en enkele ministers zijn gearresteerd. In een radiouitzending verklaarde Bokassa: 'De bourgeoisie is afgeschaft en een nieuw tijdperk van gelijkheid tussen alle burgers is aangebroken'. Tevens verzekerde hij dat alle overeenkomsten met andere landen zullen worden nagekomen.

Een nieuwe regering werd gevormd waarin drie militairen en zes burgers zitting hebben, van wie drie reeds deel uitmaakten van de regering Dacko. De nationale vergadering werd ontbonden.

Op 6 januari werden de betrekkingen met de Chinese Volksrepubliek verbroken. Kolonel Bokassa verklaarde op een persconferentie dat hij door de macht in handen te nemen het leven van ex-president Dacko had gered. Er zou tegen hem een samenzwering zijn ontdekt die onder leiding zou staan van pro-chinese elementen. Ook was een wapenopslagplaats ontdekt en een schietterrein waar een volksleger dat door Chinezen en pro-chinese Centraalafrikanen werd opgeleid zou oefenen. Aan de persvertegenwoordigers werden in beslag genomen wapens getoond en enige gearresteerde leden van de subversieve organisatie. Volgens kolonel Bokassa zou het volksleger zijn opgericht door het hoofd van het politieke kabinet van president Dacko, Nzallat, en het hoofd van de binnenlandse veiligheidsdienst Mounoumbaye, die beiden voortvluchtig zijn.

Op 23 januari werd Mounoumbaye gearresteerd en terechtgesteld. Mounoumbaye werd door kolonel Bokassa als 'staatsvijand nummer één' beschouwd. Bokassa verklaarde naar aanleiding van diens executie dat 'de Centraalafrikanen voortaan rustig kunnen slapen'.

Congo-Brazzaville

In januari werd het handvest van de Mouvement National de la Révolution (de enige legale partij) gepubliceerd. Dit document handelt over de positie van de partij ten opzichte van de staat en de staatsorganen, over haar struc-

tuur en haar ideologie, bovendien geeft het richtlijnen voor het binnenlandse en buitenlandse politieke beleid van Congo.

De partij wordt omschreven als het hoogste orgaan van de natie. Zij bezit de hoogste politieke macht en bepaalt het beleid, dat door de regering wordt toegepast en uitgevoerd.

Het doel van het binnenlandse politieke beleid is, 'het scheppen en organiseren van een nieuwe broederlijke maatschappij, gebaseerd op nationale eenheid en samenwerking en op liefde voor het werken aan de sociale en economische vooruitgang, volgens de beginselen van het wetenschappelijk socialisme.'

Het buitenlandse beleid berust op het beginsel van vreedzame coëxistentie en op de politiek van niet-gebonden-zijn.

Ex-president Youlou, die na zijn ontvluchting in maart 1965 te Leopoldville verbleef, is op 29 januari met zijn gezin op een vliegveld bij Parijs aangekomen. Nadat hem de toegang tot Frankrijk geweigerd werd, is hij dezelfde dag naar Madrid doorgereisd.

Congo-Léopoldville

De bevelhebber van het Congolese leger, generaal Mobutu, heeft op 24 november voor de tweede maal in de geschiedenis van het zelfstandige Congo de macht aan zich getrokken. In tegenstelling tot de eerste keer (14 september 1960), toen hij zich spoedig weer terugtrok, is hij nu van plan in ieder geval de volle presidentiële ambtstermijn van 5 jaar aan te blijven. Tot de staatsgreep, die zonder bloedvergieten verliep, werd besloten op een vergadering van het opperbevel van het leger, waaraan alle verantwoordelijke militairen hadden deelgenomen. In een door Mobutu ondertekend communiqué deelde het opperbevel mee dat Kasa-Vubu als president werd afgezet, dat Mobutu het presidentschap op zich had genomen, dat Everiste Kimba, die op 15 november wederom van Kasa-Vubu de opdracht had gekregen een nationaal kabinet te vormen, van zijn formatietaak was ontslagen en dat van 25 november af voor het hele land de uitzonderingstoestand zou gelden. In een verklaring zei Mobutu dat het opperbevel tot deze stap was gekomen wegens de chaotische politieke toestand in het land. Een andere reden was vermoedelijk: de na het ontslag van premier Tshombe toegenomen vergevingsgezinde houding van Kasa-Vubu jegens de rebellen. Ook kan een rol hebben gespeeld, de reactie van de toenmalige minister van binnenlandse zaken, Nendaka, op de ontdekking (19 november) van een complot van een aantal Belgische functionarissen bij de militaire en technische hulp. Het complot zou ten doel hebben Tshombe weer aan de macht te helpen. Nendaka's reactie was zo heftig dat de gehele technische en militaire hulp van België en Congo in gevaar kwam en dit vormde een directe bedreiging voor het leger.

Mobutu wees kolonel Mulamba (een maand later tot generaal benoemd) aan als kabinetsformateur en premier. Hij vormde een regering, waarin alle 21 provincies en de stad Léopoldville, ieder met een minister of staatssecretaris, waren vertegenwoordigd en waarin de zetels min of meer gelijkelijk waren verdeeld over de elkaar tot voor kort bestrijdende partijcoalities: de Conaco van Tshombe en het Front Démocratique Congolais van Nendaka. President Mobutu beheert de staatsveiligheidsdienst, defensie en voorlichting.

Het Nationale Congres (gezamenlijke vergadering van Kamer en Senaat) schonk op 28 november met 256 stemmen voor, geen tegen en twee onthoudingen zijn vertrouwen aan Mobutu. Tshombe stemde ook voor, hoewel hij enige reserves uitte over het feit, dat Nendaka als minister van vervoer en communicatie in het nieuwe kabinet was opgenomen.

In een rede, die Mobutu op 12 december in het stadion van Léopoldville hield, gaf hij een overzicht van de toestand en deelde hij een aantal van zijn plannen mee. Hij zei onder meer: het bestuur is corrupt en vertoont grote tekortkomingen; de rechtsspraak is erbarmelijk; de sociale, financiële en economische toestand van het land is catastrofaal; men werkt en produceert te weinig. Hij noemde enige cijfers: voor de onafhankelijkheid exporteerde Congo voor 25 mld Belgische franken, nu slechts voor 17 mld; de staatsuitgaven over het lopende jaar waren gestegen tot 55 mld Congolese franken, terwijl de inkomsten 35 mld bedragen; de huidige productie is slechts 80% van die uit 1960. 'De politici hebben 5 jaar nodig gehad om het land tot een ruïne te maken, ik geef mijzelf 5 jaar om met hulp van U allen het land tot voorspoed te brengen', aldus de president. Vermoedelijk zal het parlement, dat 6 december op reces ging, voorlopig niet bijeen worden geroepen, want Mobutu kondigde aan dat hij het land bij decreet zou regeren, waardoor van nu af aan 'belangrijke maatregelen niet meer kunnen worden opgehouden door zinloze debatten'. Een vijf-jarenplan voor de economische ontwikkeling is in voorbereiding. Mobutu onthulde uit dit plan, de bouw van een grote hydro-electrische centrale, een staalfabriek en een aantal agrarische projecten.

Op 18 december werd de politie onder militair gezag gebracht en kregen de militaire tribunalen de bevoegdheid corruptie-zaken te berechten. Een der eerste processen werd gevoerd tegen de gouverneur en de oud-gouverneur van de provincie Sankuru, die eind januari veroordeeld werden tot 8 en 10 jaar gevangenisstraf.

Eind december werden een aantal maatregelen met betrekking tot de salarissen en de huurprijzen genomen. De huurtoelage van de ambtenaren werd met 50% gekort, de salarissen van de provinciale gouverneur van parlaments- en regeringsleden (zowel provinciale als federale) gingen omlaag en de huren werden met 50% besnoeid. Een staking (10 tot 14 februari) van

onderwijzers en leraren, die hoger loon eisten, werd verboden. Het recht van staken werd opgeschort.

In zijn nieuwjaarsboodschap deed de president een beroep op het volk om per volwassene tenminste 1 ha grond te bebouwen. Voor de hoogste gezagsdragers is dit verplicht gesteld.

In januari begon een actie, uitgaande van de regering om werklozen in de steden naar hun dorpen te doen terugkeren.

Op een in Léopoldville gehouden vergadering van provinciale gouverneurs, die door een aantal regeringsmaatregelen (o.a. het stellen van de politie onder militair gezag) voor hun positie vreesden, zei Mobutu (14 januari), dat zij speciale volmachten zouden krijgen om met meer gezag het regeringsprogram voor nationale wederopbouw te kunnen toepassen.

Tijdens de staatsgreep plaatste het leger ex-president Kasa-Vubu onder bescherming. Na enkele weken kreeg hij echter toestemming om zich in zijn geboorteplaats Boma te vestigen. De politieke directeur van de Abako, de partij van Kasa-Vubu, voert nu een campagne voor verkiezing van de ex-president tot gouverneur van de provincie Kongo-Central.

De Congolese radio maakte op 27 januari melding van een uit de Oostduitse pers afkomstig bericht, dat Tshombe in Europa weer huurlingen recruteert. Tshombe, die sinds december in Brussel verblijft, ontkende. De Congolese regering stelt een onderzoek naar deze zaak in.

Volgens een mededeling van het Congolese leger, zou Soumaliot, één van de belangrijkste rebellenleden, eind januari in Tanzania door eigen manschappen zijn aangevallen en ernstig gewond. Dit zou gebeurd zijn nadat Soumaliot soldaten, die soldij eisten, had gezegd dat de oorlog was afgelopen en dat zij naar Congo moesten terugkeren.

De Congolese minister van buitenlandse zaken, Bomboka, bracht midden december een bezoek aan zijn ambtsgenoot van Congo-Brazzaville. Zij besloten dat de ambassadeursvertegenwoordiging van beide landen door de minister van buitenlandse zaken zal worden vervuld. De ambassades komen onder leiding van chargés d'affaires te staan.

Vanaf 1 januari is de grens tussen Congo en Oeganda weer geopend. Tussen de twee landen is de volgende overeenkomst gesloten: 1) de Congolese vluchtelingen in Oeganda, die dit wensen, kunnen naar hun land terugkeren; 2) zij, die niet wensen te repatriëren, zullen ondergebracht worden in kampen bij de grens van Oeganda met Soedan en 3) zij, die zich hieraan onttrekken, zullen worden gearresteerd. Boeroendi sloot begin januari een soortgelijk verdrag met Congo.

Op 31 januari werd Adoula benoemd tot ambassadeur in de landen van de Benelux en als vertegenwoordiger bij de EEG. Adoula was van 1961 tot 1964 premier van Congo, hij behoorde met o.a. Mobutu, Bomboka en Nendaka tot de zogenaamde Binza-groep. Deze groep van politici en hoge

ambtsdragers, oefende 3 jaar lang een zeer grote invloed uit op de Congolese politiek.

Rwanda

Van 1 tot 9 februari bezocht president Kayibanda, België en Nederland. In Brussel werd het Belgisch-Rwandese samenwerkingsverdrag weer met een jaar verlengd. Volgens dit verdrag zal België ontwikkelingsprojecten in Rwanda steunen met een bedrag van 103 mln Belgische franken. Met de EEG tekende de president een akkoord, dat voorziet in agrarische hulp aan zijn land.

Tenslotte werd in Den Haag een akkoord tussen Rwanda, Nederland en België gesloten, betreffende verbetering en uitbreiding van de technische school te Kikoukiro. Rwanda zal de grond en de arbeiders, Nederland de uitrusting voor de school leveren, terwijl België voor de leerkrachten zal zorgen.

Boeroendi

In een perscommuniqué van 8 januari deelde de Internationale Juristencommissie (Genève) mee, dat er sinds de mislukte opstand van 18 en 19 oktober 86 executies hebben plaatsgehad. Met toestemming van de Boeroendische regering had de commissie een waarnemer naar Boejoemboera gezonden. Deze waarnemer keerde onverrichter zake terug. Tijdens zijn verblijf waren 22 executies uitgevoerd zonder dat de regering hem hiervan in kennis had gesteld.

Hoewel de regering eind december ontkende dat er sprake was van ernstige troebelen, meldde een correspondent van het Congolese (Léopoldville) dagblad, *Le Courrier d'Afrique*, op 13 januari, dat bij de ernstige onregelmatigheden van de laatste tijd er ongeveer 1500 burgers waren gedood. Bovendien berichtte hij dat het aantal executies 131 bedroeg.

Radio-Boejoemboera beschuldigde 17 januari de Rwandese regering ervan dat zij heeft toegelaten dat gewapende Boeroendische vluchtelingen in Rwanda de grens met Boeroendi overschreden. In een nota legde de Rwandese regering deze beschuldiging naast zich neer.

Sinds eind november bevindt Mwami (koning) Mwambutsa IV zich in Europa. Algemeen wordt aangenomen dat hij bezig is Europese huurlingen te recruteren voor zijn lijfwacht. Begin januari werd de Mwami door de Franse president ontvangen.

Op 10 januari verklaarde de regering de ambassadeur van de Verenigde Staten van Amerika en twee andere ambassade-leden tot ongewenste personen. Zij werden beschuldigd van inmenging in binnenlandse aangelegenheden. Als antwoord hierop verzocht de regering der VS de Boeroendische ambassadeur het land te verlaten.

Enige dagen later publiceerde de Boeroendische ambassadeur te Parijs een communiqué met de volgende inhoud: 1) de betrekkingen tussen de VS en Boeroendi zijn niet verbroken, ondanks het wegzenden van de wederzijdse ambassadeurs; 2) de beschuldiging dat de Hoetoe worden onderdrukt is niet juist, want er hebben 7 Hoetoe zitting in de Boeroendische regering en 3) niet alleen Hoetoe maar ook schuldige Toetsi zijn gestraft.

Oeganda

De status van de vrouw.

In 1964 is in Oeganda een commissie ingesteld om rapport uit te brengen over huwelijk, scheiding en de status van de vrouw. In dit rapport dat zojuist is gereedgekomen, wordt o.m. aanbevolen dat niemand in het land er wettelijk meer dan één vrouw op na mag houden.

Ten aanzien van de status van de vrouw wordt in het rapport gezegd dat vrouwen op grond van de constitutie dezelfde rechten hebben als mannen in Oeganda, maar dat de praktijk anders is. De inferieure status waarin vele vrouwen leven ligt aan het voortbestaan van sociale gebruiken die door de meesten kritikeloos worden aanvaard.

Conferentie voor de sociale wetenschappen.

Beoefenaren van de sociale wetenschappen uit tal van landen zijn bijeen geweest in Kampala onder auspiciën van de Makarere universiteit. De minister van onderwijs van Oeganda, Dr. Zake, zei in zijn openingswoorden van de conferentie op 3 december dat toegepast onderzoek prioriteit moest hebben boven zuiver wetenschappelijk onderzoek in het gezicht van de vele problemen die in het kader van de nationale planning moeten worden opgelost.

ZUIDELIJK AFRIKA

Malawi

De ministerpresident, Dr. Hastings Banda, heeft op 16 november voor het parlement gezegd dat hij persoonlijk de leiding op zich heeft genomen van de campagne om de Afrikanisatie van het ambtenarencorps te bespoedigen. 'We zijn niet van plan iedere Europeaan zonder meer op straat te zetten' aldus Dr. Banda, 'maar als we voor een functie de Afrikanen vinden die haar kan vervullen, komt hij ook op die plaats.'

Zambia

De eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring van Rhodesië heeft Zambia in een moeilijke positie gebracht. Enerzijds is het land economisch in sterke

mate met Rhodesië verbonden, anderzijds beschouwen de onafhankelijke Afrikaanse landen Zambia als een voorpost in de strijd tegen blanke overheersing.

Op 17 november deelde president Kaunda mee, dat hij Groot-Brittannië had gevraagd om troepen ter bescherming van de Kariba-dam. Op 23 november arriveerde de speciale Britse afgezant voor Oost- en Centraal-Afrika, Malcolm MacDonald in Loesaka voor besprekingen met Zambia's president. De Britse minister voor gemenebestzaken, Bottomley, vloog eveneens naar Loesaka om daar op 2 december aan de onderhandelingen deel te nemen.

Op die dag werd overeenstemming bereikt. Premier Wilson maakte bekend dat een symbolische strijdmacht — een eskadron jagers van de Royal Air Force en een bataljon van de Royal Scots — naar de 'copper belt', het rijke mijngebied van Zambia, zou vertrekken. Kaunda, president van een land dat over niet meer dan 10 militaire toestellen beschikt, accepteerde de 'parapluie' van de Britse luchtmacht, verklaarde zich echter tegen de aanwezigheid van Britse troepen tenzij deze onmiddellijk naar het gebied van de Kariba-dam (tussen Rhodesië en Zambia) zouden worden gezonden.

Op 25 november verklaarde Zambia's president Kenneth Kaunda dat 'een derde wereldoorlog als gevolg van Rhodesia's eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring een groter gevaar was dan iemand zich realiseerde. 'Aanbiedingen van militaire hulp voor Zambia komen dagelijks binnen' zei de president. Er zou zelfs druk op hem worden uitgeoefend om hem militaire hulp te doen aanvaarden. 'Ons geduld met de Engelse inactiviteit tegenover Rhodesië raakt uitgeput. Er is meer nodig dan sancties om een eind te maken aan deze rebellie.'

Omstreeks eind november zag het ernaar uit alsof de beslissing van de Engelse premier Wilson, een kleine strijdmacht naar Zambia te zenden, hier met enige reserve zou worden opgenomen in de andere Oostafrikaanse hoofdsteden. Het sturen van Britse eenheden werd in kringen van de OAU gezien als een 'afleidingsmanoeuvre'. In elk geval acht men hiervan hoogstens enig nuttig effect aanwezig voor de inwendige veiligheid van Zambia, maar meer ook niet.

Op 2 december kondigde premier Wilson aan, in antwoord op het verzoek van President Kenneth Kaunda van Zambia, een eskadron Javelin vliegtuigen compleet met bijbehorende radar-installatie naar Zambia te laten vertrekken. De uitdrukking van de Britse minister-president 'We shall not stand idly by' ten aanzien van de bescherming van de Kariba-dam, leidden tot vragen in het Lagerhuis wat hij met deze woorden bedoelde. Hij verduidelijkte toen dat het zenden van de vliegtuigen en van een kleine troepenmacht ter bescherming van de Kariba-dam als maatregel moest worden opgevat 'om dwaasheden te voorkomen. En als we daar eenmaal

strijdkrachten hebben zou het het toppunt van dwaasheid zijn, te zeggen dat wij die onder geen enkele omstandigheid zouden gebruiken.'

In het begin van december landden steeds meer vliegtuigen in Nairobi, gereed om naar Loesaka te vertrekken zodra president Kaunda het aanbod van premier Wilson als afdoende hulp zou hebben aanvaard.

Op 1 december verklaarde premier Wilson dat er nog altijd moeilijkheden waren 'ten aanzien van het stationeren van onderdelen van eenheden van de Engelse landmacht in Zambia.'

De president van Zambia heeft op 14 december aangekondigd dat zijn land een ministeriele afvaardiging zou zenden naar de Sovjet-Unie zowel als naar de Verenigde Staten teneinde militaire hulp te krijgen ter beveiliging van de Kariba-dam. De delegaties zouden Zambia op 19 december verlaten. Alvorens te vertrekken zouden zij premier Wilson nog in de gelegenheid stellen, deze kwestie met hen te bespreken. Het resultaat van deze manoeuvre is geweest, dat de Verenigde Staten op 28 december hebben toegezegd, door middel van een luchtbrug de olieleveranties aan Zambia voortgang te doen vinden. De luchtbrug zou gedurende de eerste week van januari worden gebouwd. In het gemeenschappelijke Zambiaans-Amerikaanse communiqué wordt gezegd: beide partijen zijn overeengekomen dat het ondemocratische regime dat nu in Rhodesië zetelt, een bedreiging vormt voor de menselijke rechten en dat beide partijen het volk van Rhodesië zouden helpen een oplossing te vinden van de huidige moeilijkheden in een kader waarbinnen alle legitieme belangen van alle secties van de gemeenschap gewaarborgd zouden zijn. In een gemeenschappelijk communiqué van Zambia en de Sovjet-Unie dat op 28 december in Loesaka werd uitgegeven, is gezegd dat de Sovjet-Unie 'met Zambia en andere Afrikaanse naties zou samenwerken om alle steun te verlenen aan het volk van Zimbabwe (dat zijn de Rhodesische Afrikanen) in hun rechtvaardige worsteling voor vrijheid en werkelijke nationale onafhankelijkheid.'

Tussen Zambia en Nederland is op 17 december 1965 een overeenkomst ondertekend, respectievelijk door President Kaunda en de Nederlandse zaakgelastigde Mr. F. van Raalte, waarbij Nederlandse vrijwilligers aan de ontwikkeling van Zambia zullen bijdragen. Negen van deze vrijwilligers zijn in januari 1966 vertrokken. Zij zullen als landbouwvoorlichters werkzaam zijn.

Rhodesië

Niet alleen in Salisbury, ook in Londen, in Zuid-Afrika, Kenia, Oeganda, Zambia en Tanzania is de strijd voortgezet tussen het Britse Rijk en Rhodesië, verpersoonlijkt in zijn premier Ian Smith. Aanleiding daartoe was de eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring van Rhodesië op 11 november 1965.

Tot de datum waarop de Kroniek werd afgesloten, 15 februari, was er weinig uitzicht dat de regering-Smith op de knieën zou worden gedwongen, ondanks betrekkelijk effectieve sancties, ondanks de dreigende taal ook van de OAU. Wel zijn de sancties in Rhodesië in toenemende mate voelbaar geworden. (Zie het aspect over Rhodesië in dit nummer op pagina 46.) Op 15 november bracht premier Ian Smith tweemaal een bezoek aan de Britse gouverneur, Sir Humphrey Gibbs. De verklaring van Sir Humphrey van de vorige dag, waarin deze herhaalde dat de regering Smith onwettig was en de preek van de Engelse bisschop van Mashonaland, waarin deze eveneens UDI afwees, verschenen verminkt en fragmentarisch in de *Rhodesia Herald*: de censuur was haar werk begonnen. De pers verzette zich tegen de censuur door grote witte plekken in de krant te laten overal waar de censor had ingegrepen. Voor de Rhodesia Herald betrof het hier drie hoofdartikelen van achtereenvolgende dagen. De buitenlandse correspondenten werden in hun werk bemoeilijkt door plotselinge 'deviezenbepalingen' van het ministerie van financiën: perstelegrammen mochten alleen in buitenlandse harde valuta worden betaald, wisselgeld werd in Rhodesische waarden gegeven.

17 nov. Nadat de besprekingen tussen premier Ian Smith en de Gouverneur Sir Humphrey Gibbs, zonder resultaat waren gebleven, en Sir Humphrey geweigerd had, aan de koningin ontslag uit zijn functie aan te vragen werd Cecil W. Dupont beëdigd als eerste waarnemende regent onder de Constitutie van 1965. De heer Dupont was daarvoor waarnemend minister-president en minister van buitenlandse zaken en defensie geweest.

Op 25 november is het Rhodesische parlement voor het eerst sedert de eenzijdige verklaring van onafhankelijkheid (UDI) in een zitting van iets meer dan een uur bijeen geweest. Bij deze gelegenheid verklaarde de voorzitter, A. R. W. Stumbles, dat het parlement was bijeengeroepen om kennis te nemen van het feit dat de wetbepalingen van het Verenigd Koninkrijk die het Rhodesische parlement verbieden, van 11 november af besluiten te nemen, van nul en gener waarde zijn. Hij verzocht alle leden van het parlement die zich desondanks door deze wetten van het Verenigd Koninkrijk gebonden voelden, de zitting niet verder bij te wonen.

Het enige Europese lid van de oppositie in het Rhodesische parlement, Dr. A. Palley, verklaarde daarop dat de Rhodesische Constitutie van 1965 onwettig was.

'Sinds het Huis voor het laatst bijeen was hebben enkele geachte kamerleden tezamen de Constitutie verscheurd waaronder dit Huis bijeenkomt en zij hebben een document op tafel gelegd dat zij aandienden als een nieuwe Constitutie.'

Iets later vroeg Dr. Palley of hij juist had begrepen dat de voorzitter de Constitutie van 1965 had aanvaard als 'bindend voor de handelingen van dit Huis'.

De voorzitter bevestigde dit. Dr. Palley, die bleef bij zijn verklaring dat de constitutie geen rechtskracht bezat, werd toen op grond van een speciaal hiertoe aangenomen motie als lid van het Rhodesische parlement geschorst. Onder gewapend geleide verliet hij toen het parlement, gevolgd door negen Afrikaanse leden van de oppositie de 'United Peoples Party.'

De positie van Gouverneur Sir Humphrey Gibbs werd steeds benarder. Op last van premier Smith werden de telefoonlijnen naar zijn officiële residentie afgesneden. Zijn personeel, van de butlers tot de tuinlieden, ging heen. Zijn chauffeur reed zijn officiële Rolls Royce het hek uit. Sir Humphrey weigerde echter een duimbreed toe te geven. 'Hare Majesteit heeft mij gevraagd in ambt te blijven,' verklaarde hij tegen Ian Smith, 'en daarom blijf ik Uw wettige gouverneur.'

De 63-jarige Sir Humphrey werd daarmee tot een soort symbool van het verzet tegen het regime-Smith. Meer dan 3000 mensen, waaronder zeer veel Afrikaners, hebben als bewijs van loyaliteit met het Verenigd Koninkrijk, het gastenboek van de gouverneur getekend.

Het Britse Lagerhuis heeft een 'motie van bewondering' (zonder precedent in de Britse geschiedenis) voor Sir Humphrey's standvastigheid aangenomen en Koningin Elisabeth benoemde hem tot 'Knight Commander' in de Orde van Victoria.

Op 3 december is de raad van ministers van de OAU in Addis Abeba bijeengekomen.

Keizer Haile Selassie deed een beroep op 'alle Afrikanen hun kleine verschillen te vergeten en de gezamenlijke krachten in te spannen om de broeders van Zimbabwe (Rhodesië) te redden, wier rechten en vrijheden met voeten worden getreden door een rasverwaand minderheids-regime dat illegaal naar de macht heeft gegrepen, waardoor het de internationale openbare mening uitdaagde en de grondbeginselen van internationaal recht schond'.

Het aanvankelijk in Addis Abeba genomen besluit, de diplomatieke betrekkingen met Groot-Brittannië te verbreken als dit land premier Smith en zijn mede-rebellen niet voor 15 december ten val had gebracht, bleek tot veel bedenkingen achteraf bij de Afrikaanse regeringen aanleiding te geven. Uiteindelijk heeft slechts een achttal landen met zekerheid de diplomatieke betrekkingen met Groot-Brittannië verbroken, n.l. Algerije, Soedan, Egypte, Guinee, Mali, Mauretanië, Ghana en Congo-Brazzaville.

Op 10 december heeft de Britse premier, Wilson, aangegeven hoe de huidige regering van Rhodesië de constitutionele weg weer zou kunnen betreden.

'Het Rhodesische volk' zei Wilson, 'kan via de Gouverneur de wens te kennen geven, weer tot een constitutionele positie terug te keren. De heer Smith heeft, zoals iedere andere particulier, het recht, voorstellen aan de Gouverneur te doen. Als de Gouverneur een dergelijk voorstel aan de Britse regering zou voorleggen, zal het door haar in overweging worden genomen.' Premier Wilson legde er nadruk op dat hij iedere vorm van onderhandelingen die enige erkenning van het regime-Smith zouden inhouden afwees.

Op 11 december kwam de reactie van premier Ian Smith: hij noemde het onlogisch dat Rhodesië haar onafhankelijkheid zou moeten opgeven om onderhandelingen met het Verenigd Koninkrijk mogelijk te maken. 'De Rhodesische onafhankelijkheid is een realiteit' aldus Smith.

Wat de kwestie van erkenning van zijn regime door buitenlandse regeringen betrof, verstopte premier Smith zich voor wat evenzeer een realiteit was, n.l. het uitblijven van deze erkenning met de volgende woorden: 'De gebruikelijke procedure is dat het land dat erkenning zoekt hiertoe de nodige stappen onderneemt. Rhodesië zal stappen nemen om te worden erkend op een tijdstip dat haar geschikt voorkomt.'

De nieuwjaarsboodschap van koningin Elisabeth aan Sir Humphrey Gibbs, waarin zij haar bewondering uitsprak voor de standvastigheid en waardigheid waarmee Sir Humphrey zich van zijn taak had gekweten in een moeilijke periode en waarin ze de hoop uitsprak dat deze spoedig zou eindigen en Rhodesië tot een constitutioneel bewind zou terugkeren, is door de Rhodesische regering gecensureerd. Zelfs in de *Rhodesia Herald* is er geen melding van gemaakt. Het Rhodesische volk kon er echter zonder moeite kennis van nemen via de Britse radiozender in Beetsjoeanaland.

Koningin Elisabeth van Engeland heeft het verzoek van premier Ian Smith, de regent Dupont — door Smith aangesteld — te benoemen tot gouverneur-generaal afgewezen. Deze afwijzing werd in koele en onpersoonlijke bewoordingen verrat. Het antwoord is — veelbetekenend — via Sir Humphrey Gibbs aan premier Smith gericht. Er werd over dit verzoek o.m. gezegd 'that no action should be taken upon it.'

Op 17 december heeft de Rhodesische regering een verklaring afgelegd waarin wordt gezegd dat 'uit eerbied voor H. M. de Koningin en leden van de Koninklijke Familie is besloten, de titel van 'Regent' voor de heer Dupont te laten vallen. (Clifford Dupont was formeel tot regent benoemd in een bijeenkomst van de 'executive council' op 20 december.

De speldeprikken van het regime-Smith tegen de officiële gouverneur, Sir Humphrey Gibbs, zijn voortgezet. Hem is meegedeeld dat hij een bedrag van in totaal bijna £ 1000 zou moeten betalen voor huur van het Government House, meubilair en het park. Hij zou in de toekomst ook de sala-

rissen van zijn staf, licht- en waterrekeningen en andere onkosten die aan zijn leven in deze status waren verbonden, zelf moeten dragen. Sir Humphrey heeft geweigerd, deze bedragen te betalen.

Van 17 december af is het Rhodesiërs verboden, op openbare plaatsen naar andere zenders dan die van de Rhodesian Broadcasting Corporation te luisteren. Op overtredingen van dit verbod is maximaal 500 pond boete of twee jaar hechtenis gesteld. Het luisteren naar vreemde zenders (in de eerste plaats radio Beetsjoeanaland) in intieme kring is niet aan beperkingen gebonden.

Gemenebest-conferentie.

Op 14 december heeft de Nigeriaanse federale ministerpresident, Sir Abubakar Tafawa Balewa aan premier Wilson voorgesteld, op 11 januari in Lagos een conferentie over Rhodesië te houden van premiers van het Britse Gemenebest.

Uit de laatste Rhodesische volkstelling blijkt dat het Afrikaanse arbeidspotentieel in Rhodesië uit 613.000 personen bestaat. Ongeveer 279.000 daarvan, d.i. 46%, bestaat uit trekarbeiders van buiten de landsgrenzen. Uit Malawi zijn 117.000 arbeiders in Rhodesië werkzaam, uit Mozambique 107.000. Uit Zambia zijn 45.000 trekarbeiders afkomstig. Bijna de helft van deze trekarbeiders werkt in de landbouw.

Basoetoland

Op 30 april 1966 zal Basoetoland zeer waarschijnlijk onafhankelijk worden.

Op 6 december 1965 is de ministerpresident, chief Leabua Jonathan, uit London teruggekeerd, waar hij besprekingen met de Britse regering heeft gevoerd. In een overgangperiode zullen de portefeuilles van buitenlandse zaken, binnenlandse veiligheid en defensie waarvoor nu nog een vertegenwoordiger van de Britse regering verantwoordelijk is, overgedragen worden aan functionarissen uit Basoetoland zelf. De verantwoordelijkheid voor de binnenlandse veiligheid, waaronder het beheer over de politiemacht, is gebonden aan beperkende voorwaarden: de vertegenwoordiger van de Britse regering behoudt voorlopig het recht, zonodig Britse troepen voor de handhaving van de algemene veiligheid te laten komen — zij het na consultatie met de a.s. premier van Basoetoland.

Beetsjoeanaland

Op 28 december heeft de premier, Seretse Kama, meegedeeld dat Beetsjoeanaland onder de naam Botswana een onafhankelijke republiek zal worden per 30 september 1966.

De ministerpresident zal president worden, de wetgevende vergadering zal de naam nationale vergadering krijgen. De leden ervan zullen voor een

periode van vijf jaar zitting hebben. De vergadering en de president vormen tezamen het Parlement. De president, die zelf geen lid van het parlement zal zijn, heeft de bevoegdheid, de vergadering bijeen te roepen zowel als haar te ontbinden.

(De democratische partij waarvan Seretse Kama voorzitter is bezet in de huidige wetgevende vergadering 28 van de 31 zetels.)

Zuid-Afrika

De Zuidafrikaanse minister van Defensie Fouché heeft tijdens een bezoek aan West-Duitsland begin december de Westerse mogendheden in het bijzonder Engeland, en de Verenigde Staten gewaarschuwd dat Zuid-Afrika in de toekomst niet langer bereid zou zijn, Simonstown en andere havens en luchthavens als bases ter beschikking van deze mogendheden te stellen, als deze landen blijven weigeren Zuid-Afrika van luchtafweerraketten te voorzien. De minister acht deze raketten nodig om havens en industrieën tegen eventuele aanvallen van derde mogendheden te beschermen. Hij wijst erop dat Zuid-Afrika door zijn samenwerking met het Westen risico's loopt die een betere beveiliging van het eigen land noodzakelijk maken.

1 januari '66. De Zuidafrikaanse premier, Dr. Verwoerd, heeft in zijn nieuwsjaarsboodschap gezegd, geen partij te zullen kiezen in de interne confrontatie tussen het Verenigd Koninkrijk en Rhodesië. Zijn land zal regelmatige betrekkingen met beide partijen blijven onderhouden. Dr. Verwoerd verklaarde niet aan een boycot van Rhodesië te willen meewerken.

Harold Strachan (40 jaar) voormalig lector in de kunstgeschiedenis, is op 27 januari in Durban veroordeeld tot twee en een half jaar gevangenisstraf voor zijn verslag over de toestanden in Zuidafrikaanse gevangnissen. Hangende zijn hoger beroep is hij tegen borgtocht op vrije voeten gesteld. De acte van beschuldiging was gebaseerd op drie artikelen die vorig jaar in het Johannesburgse blad 'Rand Daily Mail' waren verschenen, en waarin Strachan had verteld over zijn ervaringen als politieke gevangene.

De rechter heeft gezegd dat Strachan in zijn artikelen de indruk had willen wekken dat lichamelijke geweldpleging in Zuidafrikaanse gevangnissen aan de orde van de dag zou zijn en dat de autoriteiten deze methoden door de vingers zouden zien 'Het bewijsmateriaal laat er bij mij geen twijfel aan bestaan dat dit onwaar is' zei de rechter. Wel gaf hij toe dat er nu en dan gevallen van gewelddadige behandeling waren voorgekomen, 'maar ik ben ervan overtuigd, aldus de rechter, 'dat het geen gewoonte is, gevangenen te mishandelen.' (Er bestaat in Zuid-Afrika een speciale wetsbepaling die het 'verspreiden van onware berichten over de toestanden in de Zuidafrikaanse gevangnissen' strafbaar stelt.)

De advocaat van vele Afrikaanse politieke gevangenen, Abram Fischer, is

hier op 2 februari schuldig verklaard aan sabotage. De maximum straf die hier in Zuid-Afrika op staat, is de doodstraf. Abram Fischer was ervan beschuldigd, een actieve rol te hebben gespeeld bij de samenzwering die in 1964 geleid heeft tot het sensationele 'Rivonia-proces' waarbij twee Afrikaanse leiders, Nelson Mandela en Walter Sisulu tezamen met zes anderen werden veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf wegens sabotage. De advocaat die hen verdedigde was Abram Fischer. Drie maanden na het einde van het proces, (genoemd naar de voorstad van Johannesburg waar de samenzweerders waren gearresteerd) werd de advocaat zelf aangehouden. Hij werd beschuldigd van overtreding van de 'suppression of communism act'. In januari van het vorige jaar verspeelde hij een borgsom van R 28000 door onder te duiken. In november werd hij in Johannesburg opnieuw gearresteerd. In de acte van beschuldiging werd gezegd dat hij zich had bezighouden met het opleiden van Afrikanen in guerillatechnieken en in de omgang met explosieven. Hij zou dit hebben gedaan om een revolutie in Zuid-Afrika voor te bereiden.

Dit was de ernstigste beschuldiging van een lijst van vijftien punten in de acte, die dertien pagina's in beslag nam. De eerste zes punten vielen alle onder de 'suppression of communism act', in de overige acht punten werd Abram Fischer beschuldigd van fraude en valsheid in geschrifte die waren voortgevloeid uit het feit dat hij in de tien maanden van zijn ondergrondse bestaan verschillende namen had aangenomen.

Voor de Afrikaanse arbeiders in Zuidafrikaanse staal- en aanverwante bedrijven is per 7 februari een directe loonsverhoging van 7% en een indirecte loonsverhoging van nogmaals 5% van kracht geworden. Deze laatste verhoging zal worden gestort in een pensioenfonds waar de Afrikaanse arbeiders niet aan hoeven bij te dragen.

Ruim honderddertigduizend Afrikanen, Aziaten en kleurlingen vallen onder deze maatregel.

Vijfhonderd negentien professoren en lectoren van Britse universiteiten hebben een verklaring getekend, dat zij Zuidafrikaanse onderwijsinstellingen zullen boycotten. Dit is medegedeeld door de voorzitter van de Anti Apartheid Movement, Mr. Ennals, lid van het Britse lagerhuis voor Labour. In de verklaring wordt geprotesteerd tegen rasdiscriminatie en de uitbreiding van de apartheidswetten tot het hoger-onderwijs. De ondertekenaars verbinden zich, niet te dingen naar een post bij enige Zuidafrikaanse universiteit. Vijftien andere Britse docenten hebben laten weten dat zij deze boycott niet konden ondersteunen.

Op 30 maart zullen in Zuid-Afrika algemene verkiezingen worden gehou-

den. Algemeen wordt een grote overwinning voor de Nasionale Partij van Dr. Verwoerd — de partij die sedert 1948 aan het bewind is — verwacht.

De wet waaronder Robert Soboeckwe — voormalig leider van het verboden Pan-African Congress — nu gedurende bijna drie jaar gevangen wordt gehouden, moet op 30 juni worden verlengd. Een desbetreffend wetsvoorstel zal door de Zuidafrikaanse minister van Justitie, Vorster, worden ingediend.

Deze z.g. 'Soboeckwe-clausule' machtigt de minister, iemand na het verstrijken van zijn straftijd vast te houden als hij van de betrokkene verwacht dat deze 'de doelstellingen van het communisme zal bevorderen nadat hij op vrije voeten is gesteld'. Deze clausule moet ieder jaar vernieuwd worden. Soboeckwe is de enige van wie bekend is dat hij onder deze clausule is gedetineerd.

EILANDEN

Madagascar

Van 8 november tot 4 december bezoekt president Tsiranana achtereenvolgens, Mauritius, Australië, de Filippijnen, Formosa, Japan en bracht hij een privébezoek aan Parijs, waar hij door president de Gaulle werd ontvangen en aan Rome, waar de Paus hem ontving. In een voor zijn reis gehouden radiorede, verklaarde de president dat Madagascar tot nu toe een Afrikaanse politiek heeft gevoerd, 'maar dat men niet moet vergeten dat wij echte Afro-Aziaten zijn'; Madagascar vormt een brug tussen Afrika en Azië.

Tijdens het bezoek van de Ethiopische keizer Haile Selassie (15 tot 19 december) nodigde president Tsiranana hem uit de leiding te nemen van een economische, sociale, culturele en misschien later, politieke hergroepering van de Oostafrikaanse landen, waaraan Madagascar met enthousiasme zal deelnemen.

Mauritius

In een resolutie van 21 november vroeg de commissie van de Verenigde Naties voor niet-autonome gebieden de algemene vergadering der VN, Engeland uit te nodigen geen deel van het territorium van haar kolonie Mauritius los te maken met het doel daar een militaire basis in te richten.

De Parti Mauricien Social Démocratique (PM) organiseerde op 5 december een massabijeenkomst om te protesteren tegen de lage prijs (£ 3 mln), die Engeland wil betalen voor de Tjagos-archipel (deze Archipel en drie tot de Seychellen behorende eilanden zal Engeland samenvoegen tot een nieuwe kolonie). De PM eiste teruggave van deze archipel. Ook protesteerde de

partij tegen het feit dat de kwestie van de onafhankelijkheid van Mauritius (die zij ongewenst acht) niet aan een referendum wordt ontworpen.

In januari besloot de ministerraad, dat Mauritius zich zal aansluiten bij de gemeenschappelijke Oostafrikaanse markt, indien deze tot stand komt. (In oktober zijn te Loesaka tussen Ethiopië, Kenia, Malawi, Rwanda, Tanzania, Oeganda en Zambia besprekingen gevoerd over de oprichting van deze markt. Het ligt in de bedoeling dat ook Madagascar, Mauritius, Rhodesië en Somalië aan deze markt deelnemen.)

ASPECTEN

BIJ EEN ONTSTOELING IN GHANA

Als laatste van een reeks militaire staatsgrepen, is in de morgen van 24 februari het regime van president Kwame Nkrumah van Ghana ten val gebracht. Radio Ghana maakte die donderdag bekend dat een nationale bevrijdingsraad de macht in Ghana had overgenomen. Terwijl zijn persoonlijke lijfwacht, in Flagstaff House verschanst, schoten wisselde met een overmachtige strijdmacht buiten de hekken, waren de voornaamste openbare gebouwen al zonder tegenstand bezet. De man die eens het idool van Afrika scheen te worden werd op dat ogenblik met zijn gevolg van meer dan zeventig mensen in Peking ontvangen door de President van de Chinese volksrepubliek. In Ghana gelooft niemand dat deze staatsgreep ooit weer ongedaan kan worden gemaakt.

De menigten op straat, hier als overal bereid om te verwoesten zowel als om te juichen, trok diezelfde middag het standbeeld van de Osagyefo — de Verlosser — omver. De lampjes in Accra die 's avonds de naam Nkrumah deden oplichten, branden niet meer. Twee dagen later was er overal feest in de stad. Bijna vijfhonderd politieke gevangenen werden juichend door familie en vrienden ingehaald. Sommige van hun cellen hebben alweer andere bewoners gekregen: Nkrumahs ministers voorzover ze niet in Peking waren en vooraanstaande volgelingen van zijn partij.

Het zal aan de historici zijn, in een verdere toekomst, een oordeel over Nkrumah te vellen.

Het zou te gemakkelijk zijn, hem af te doen als een tyran, een dictator zonder meer. Mensen die hem min of meer van nabij hebben gekend — vooral in de jaren toen hij zich nog niet in een groeiend wantrouwen en groeiende eenzaamheid had teruggetrokken, noemen hem een man met grote dramatische talenten, iemand die intens opging in het decorum van zijn eigen verschijning, die zijn publiek wist te bespelen, een voorspiegelaar van utopieën die desondanks geen bedrieger was: hij geloofde in wat hij zei, zelfs al had hij het nog maar kort geleden bedacht.

Nkrumah was zonder twijfel een man van grote gaven. Wie Ghana vergelijkt met de buurlanden, ten Westen of ten Oosten, moet toegeven dat hij reële en waardevolle dingen tot stand heeft gebracht. Hij heeft scholen gebouwd en ziekenhuizen. Nog maar kort geleden heeft hij de Volta-dam geopend, een wonder van techniek dat in de toekomst zeker tot de bloei van

zijn land zal bijdragen. Hij kon uiterst onredelijk zijn, maar wordt door niemand wreed genoemd. Zoals zoveel sterke persoonlijkheden was hij moeilijk in een hokje onder te brengen. Dat blijkt wel uit de vele — en tegenstrijdige — etiketten die op hem zijn geplakt. Sommigen noemden hem fascist, anderen communist.

Nkrumah kreeg, toen Ghana onafhankelijk werd, een moeilijke erfenis te aanvaarden in de vorm van een land dat was gevat in de Britse koloniale structuur en een kolonie wordt nu eenmaal langs autocratische lijnen geregeerd. Hij kwam voor de enorme opgave te staan, de uiteenlopende tribale belangen van grote en kleine chiefs — waaronder zeer grote zoals de Asantehene — samen te smelten tot een nationale staat. Hij heeft dit gedaan door een politieke religie te creëren, door de sterke neigingen naar het sacrale van zijn volk — liever gezegd van zijn volken — te concentreren op zijn persoon en die persoon boven de werkelijkheid te verheffen tot een soort van mythische figuur: Osagyefo — de verlosser.

Zoals hij in zijn glorie aansloot bij oude tradities binnen zijn rijk, zo is ook zijn val min of meer traditioneel te noemen: ze is tot een 'ontstoeling' geworden. Het was bij de oude Ashanti — het rijk dat zich tientallen jaren tegen het opdringende Britse Rijk wist te handhaven — al zo: de vorst mag niet struikelen. Alle tegenspoed die hem treft wordt gezien als tegenspoed die het volk wacht.

Nkrumah is gestruikeld door zijn grote ijdelheid. Zoals hij massa's bespeelde met zijn oratorische gaven, zo kon hij worden bespeeld door mensen die hem handig wisten te vleien. Ghanezen wisten te vertellen dat de Osagyefo in de laatste jaren in toenemende mate was omringd door cynici die uit waren op persoonlijk voordeel en die dat dan ook in ruime mate voor zichzelf wisten te verzekeren. Soms was Nkrumah, vooral in de laatste jaren, kortweg naïef, zoals wanneer hij steeds weer in het parlement verklaarde dat 'allen nu in het belang van het land de gelden die zij in het buitenland hadden veiliggesteld, weer naar Ghana terug moesten laten komen.'

Dr. Conor O'Brien die Nkrumah heeft meegemaakt als vice-kanselier van de universiteit Ghana, vertelt hoe de afgevaardigden daverend lachten als hij weer op dit aambeeld hamerde. Misschien was dat een gevaarlijk teken: om een vorst lachen betekent dat hij niet meer boven de anderen troont, maar met zijn voeten de aarde raakt en dan is zijn val op handen.

A.E.B.

DE STAATSGREEP IN NIGERIË:
HET LEGER ALS SCHOORVOETENDE VERNIEUWER

DE VISIE VAN EEN NIGERIAAN: ETIM N. E. UDOH*

Nigerië werd tot voor kort algemeen beschouwd als een democratische staat, met verkiezingen, pers- en individuele vrijheden, met een oppositie. Als Nigerië inderdaad zo democratisch was, waarom vond dan op 15 januari j.l. de militaire staatsgreep plaats, die aan vier ministers het leven kostte?

Een groot aantal Europese perscommentaren zagen de militaire staatsgreep veroorzaakt door pure machtsstrijd, door stamtegenstellingen en haat tussen de stammen onderling. Deze oppervlakkige uitleg ziet een aantal fundamentele redenen voor de staatsgreep over het hoofd.

Wellicht de belangrijkste oorzaak was het gebrek aan integriteit bij een aantal van onze leiders. Een tweede oorzaak is de ongelijke verdeling van de federatie in deelstaten. En een derde oorzaak het ondemocratisch handelen van onze beroepspolitici. Het Europese of liever het Britse politieke systeem dat onze leiders verondersteld werden toe te passen op onze maatschappij bleek niet in ons cultuurpatroon te passen.

Dit Britse politieke systeem heeft zich ontwikkeld in eeuwen van bloedvergieten met de bedoeling de staat te behoeden. Zo ook in Afrika. Het onttroonen van politieke leiders begon niet drie eeuwen geleden, maar wij vinden dit zelfs al in 500 A.D. Afrikaanse samenlevingsvormen hebben altijd al een gewoonterecht gehad dat hun toestond hun koningen 'rechtmatig' af te zetten als deze tyranniek waren gebleken en afgeweken waren van de paden van recht en gerechtigheid. De Oyo Misi uit West-Nigerië bijvoorbeeld zonden papegaaien-eieren naar de Alafin (koning) van Oyo als zij niet langer vertrouwen in hem hadden als heerser. Waren de eieren eenmaal gezonden dan betekende dit de dood van de Alafin.

Een dergelijke gewoonte bestond bij de Oostafrikaanse Shilluk. Zij zetten hun koning af als hij ziek, seniel of een slecht krijgsman was. Werd aan een dergelijke koning toegestaan op de troon te blijven, dan zou dit rampen veroorzaken voor de gehele samenleving. Nigerië, evenals andere Afrikaanse landen, gaat nu door dezelfde historische ontwikkelingsfase als Europa vele eeuwen geleden. Nigerië volgt hetzelfde patroon van politieke ontwikkeling als tal van Europese landen. Vandaar dat al te grote bezorgdheid over het voorkomen van een militaire staatsgreep in Nigerië ongegrond is.

Nigerië was een federatie van vier deelstaten, die samenvielen met de belangrijkste stammen. Dat stam en deelstaat samenvielen was een toevallig-

* De schrijver van onderstaand artikel, Etim N. E. Udoh, is student aan het Institute of Social Studies in Den Haag en aan de Leidse Universiteit.

heid en moet niet als opzet aangemerkt worden. De reden voor deze toevallige samenloop was dat in het Noorden (en gedeeltelijk ook in het Westen) het Britse systeem van Indirect Rule goed aansloot bij de traditionele politieke structuur. In Oost-Nigerië mislukte de toepassing van Indirect Rule echter volledig, zodat in Oost-Nigerië in 1946 gemeente- en districtsraden gevormd moesten worden door de Britten. Dit mislukken van Indirect Rule in Oost-Nigerië en het betrekkelijke slagen daarvan in West- en Noord-Nigerië wordt verklaard uit de verschillen in historische ontwikkeling die de politieke structuren in deze gebieden hadden doorgemaakt.

Het Noorden en het Westen hadden hun koningen (Emiers en Obas), terwijl in het Oosten de regering niet verder kwam dan de familie en het dorp.

Ook de verbinding die er bestaat tussen de politieke partijen en de stammen is niet opzettelijk. De Oostnigeriaanse NCNC begon als een politieke partij voor geheel Nigerië en Kameroen. Aan de andere kant was de Egbe Omo Oduduwa (Organisatie van de Kinderen van Oduduwa) in West-Nigerië in wezen een kulturele organisatie totdat Awolowo, de secretaris destijds, in de vijftiger jaren besloot er een politieke partij — de Actie Groep — van te maken. Hoewel de Hausa het meest loyaal zijn aan hun clan en afstamming, bestond er in het Noorden geen organisatie in de zin van de Ibibio State Union of de Egbe Omo Oduduwa. De solidariteit van de NPC ontstond uit de integrerende functie van de mohammedaanse religieuze cultuur, en later, evenals in andere delen van Nigerië, was zij vaak het gevolg van intimidatie door de partijleiders.

De NPC werd pas politiek actief na 1959, toen de Actiegroep er voor het eerst in geslaagd was in Noord-Nigerië 25 zetels te winnen. Vanaf dit moment begon de NPC de vrees voor zuidelijke overheersing te kultiveren. Deze vrees werd de kern van de politieke campagnes van de NPC. Een ieder die een zuidelijke politieke partij steunde, of daarmee verbonden was, zoals bijvoorbeeld Amino Kano, de oppositieleider in het noordelijke parlement, werd behandeld als een paria in de noordelijke samenleving. Dit betekende in feite het begin van de zogenaamde 'stamoorlogen'.

Het Noorden, de grootste en volkrijkste deelstaat, beheerde 70% van de zetels in het Federale Parlement. De vrees voor zuidelijke overheersing ging nu over in een vrees voor noordelijke overheersing. De leider van het Noorden wilde geen nieuwe deelstaten uit het Noorden laten creëren, hoewel het Noorden meewerkte om de Midwest deelstaat uit West-Nigerië te creëren. Een 'Northernization' politiek werd aangenomen, die niet alleen betekende dat alleen noordelingen in het Noorden regeringsbetrekkingen zouden krijgen, onafhankelijk van kwalificaties, maar ook dat zoveel mogelijk Noorderlingen op regeringsposten van en in de Federatie geplaatst moesten worden. Voor het Noorden had dit de ongelukkige consequentie dat

vele Noordelijke studenten die door middel van het grotere percentage beurzen dat aan het Noorden werd toegekend een graad behaalden, niet langer in het armere en minderontwikkelde Noorden wilden blijven wonen, maar naar de grote steden — en vooral naar de federale hoofdstad Lagos — trokken.

Het systeem van Indirect Rule dat in feite door de Britten werd ingevoerd in hun eigen belang en evenals hun wetten bedoeld was om de zakelijke belangen van de Britse zakenlieden te beschermen, werd nu beoefend door de geprivilegeerde heersende groepen in het gehele land. Aangezien de federale regering geen grote bevoegdheden had, gaven de meest capablen in het land de voorkeur aan een zetel in de regionale parlementen, waar zij hun persoonlijke belangen het best konden dienen. Azikiwe (de vroegere premier van Oost-Nigerië, leider van de NCNC en later President van de federatie) zowel als Awolowo (van West-Nigerië) waren beiden gekant tegen extreem regionalisme. Daarom verlieten zij in 1959 hun deelstaten om zitting te nemen in het federale parlement, waar Awolowo leider van de oppositie werd toen een coalitie-regering gevormd werd tussen NPC en NCNC.

Dr. Okpara en Chief Akintola, de plaatsvervangende leiders van hun respectieve politieke partijen werden de premiers van Oost- en West-Nigerië. Als eerste minister van de federatie werd benoemd Tafawa Balewa, de plaatsvervangende leider van de NPC.

In 1962 ontstond een breuk in de AG, die voornamelijk veroorzaakt werd door de verschillen in politieke opvattingen tussen de leider Awolowo en zijn tweede man, Akintola. Omdat deze laatste de politiek van regionalisme steunde, werd hij natuurlijk een goede vriend van de leider van de NPC, Sir Ahmadu Bello. De verwarring die in West-Nigerië ontstond, leidde ertoe, dat de federale regering, krachtens de grondwet de noodtoestand uitriep in de deelstaat en de regering daarvan overnam. Een jaar later werd niet de AG belast met de hervatting van de regeringswerkzaamheden, noch enige andere verkozen regering, maar een nieuwe politieke partij, gevormd door Akintola, de NNDP (Nigerian National Democratic Party). Intussen stond Awolowo terecht en werd veroordeeld wegens verraad. De bezwaren dat een en ander niet democratisch was en dat er verkiezingen onder toezicht van de federale regering in West-Nigerië gehouden moesten worden, werden genegeerd. De indruk ontstond dat de federale regering, zoals geleid door de NPC, slechts zou ingrijpen wanneer dit in haar voordeel zou zijn.

De coalitie tussen NCNC en NPC was in wezen tot een einde gekomen vóór de algemene verkiezingen van december 1964. Het kiezersvolk had meer dan genoeg van alle onrecht, van corruptie en nepotisme. Er werd aangedrongen op een onderzoek naar duidelijke misdragingen van sommige ministers, maar de regering weigerde hieraan gevolg te geven. Zoals ver-

wacht kon worden vormde Akintola's partij een verbond met de NPC, terwijl de AG en de NCNC eveneens een verbond aangingen — respectievelijk de NNA (Nigerian National Alliance) en de UPGA (United Progressive Grand Alliance). Intimidatie, geweld, fraude en corruptie kwamen ook bij deze verkiezingen voor. Kandidaten van de oppositie werden gevangen gezet of het werd hun onmogelijk gemaakt hun kandidatuur te laten inschrijven. Van een minister wordt beweerd dat hij twee verschillende partijen had omgekocht met £ 440.000 om te verzekeren dat hij in ieder geval weer tot minister benoemd zou worden. Dr. Okpara en zijn NCNC team kwamen voor een campagne in het Noorden, waar hun verteld werd dat de politie nergens toestemming zou verlenen voor vergaderingen en dat alle hotel-accomodatie in de deelstaat door de regering was besproken. Daarop besloot de UPGA deze verkiezingen te boycotten, hetgeen een blunder bleek. Want de stembusuitslag gaf zoals te verwachten was de werkelijke verhoudingen verwrongen weer. Hierop volgden de Grondwetscrisis en de spanning tussen de President en de Eerste Minister in 1964. De NPC zag haar meerderheid in het federale parlement aanzienlijk toegenomen.

Voor Akintola's regering kwam de beproeving in oktober 1965 bij de regionale verkiezingen. Hoe deze verlopen zijn is bekend. Bij deze verkiezingen kwamen corruptie en fraude voor zoals Nigerië nog nooit had meegemaakt. De NCNC en AG alliantie waren vol vertrouwen geweest dat deze verkiezingen in een overwinning voor UPGA zouden eindigen, De UPGA beweerde dat als de verkiezingen eerlijk zouden zijn geweest 70% van de zetels aan de UPGA toegevallen zouden zijn. Maar toen de officiële uitslagen bekend gemaakt werden, (sommige zelfs voordat de stembiljetten waren geteld) nam de reactie al snel grote vormen aan. De politie had nauwelijks meer enig gezag over om tegen de relletjes-makers op te treden en de deelstaat beleefde de ergste chaos van haar geschiedenis. Na twee weken van onlusten was het aantal doden en gewonden nauwelijks meer te tellen. Meer dan tweehonderd doden werden binnen de eerste drie weken geteld en de verkeersaders waren niet langer veilig voor Nigerianen en buitenlanders. Niettegenstaande deze ongelukkige en deplorabele toestand in West-Nigerië deed de federale regering niets. Op dit tijdstip begon het leger aan een staatsgreep te denken. Had de federale regering getoond de bedoeling te hebben om het geschil op te lossen met behulp van de grondwet, dan zou er geen militaire staatsgreep hebben plaatsgevonden. De federale regering, die drie jaar eerder, toen er geen bloed had gevloeid, wel de noodtoestand afkondigde in West-Nigerië omdat er een splitsing in de regeringspartij was opgetreden, gaf nu toe aan de druk van een aantal federale ministers geen onderzoek in te stellen noch de verkiezingen nietig te verklaren waartoe de grondwet de federale regering machtigde. Zelfs toen

Mr. Esua, de voorzitter van de federale Electoral Commission in zijn rapport aan de regering volhield dat er fraude en onregelmatigheden bij de verkiezingen voorgekomen waren, veranderde dit niets aan de passieve houding van de regering. Zelfs toen de regionale gouverneur, Chief Fada-haunsi, Akintola aanried een compromis met de UPGA te sluiten, dreigde Akintola de gouverneur te zullen ontslaan. In overleg met zijn noordelijke collega werd besloten ieder voorstel tot een compromis af te wijzen en de federale regering te adviseren het leger te gebruiken om de opstand te onderdrukken. Deze beslissing versnelde de plannen van het leger, die echter uitgesteld moesten worden tot na de Gemenebest-conferentie van Eerste Ministers in Lagos op 10 januari.

Het Nigeriaanse leger is wellicht het meest representatieve instituut in het land. Als het slechts een kwestie was van de tegenstelling noord-zuid, dan zou de volmaakte organisatie van de staatsgreep binnen het leger zelf onmogelijk zijn geweest, en dan zouden bovendien geen zuidelijke politici door het leger gedood zijn, behalve Akintola, die als de handlanger van Sir Ahmadu Bello beschouwd werd. Er zijn redenen om aan te nemen dat de andere zuidelijke premiers van de staatsgreep afwisten. Generaal Ironsi, de Commandant van het Nigeriaanse leger, is geen politicus. Ironsi verschilde daarom van mening met de lagere officieren over de methode waarop en de mate waarin de vroegere politieke structuur veranderd moest worden. Zo had Ironsi het oorspronkelijke plan van de staatsgreep om de President uitvoerende macht te geven, afgewezen.

Het lijkt geen twijfel dat het gehele land de staatsgreep heeft verwelkomd. Dit lijkt paradoxaal i.v.m. de zogenaamde revolte binnen het leger. Organisatorisch is het nigeriaanse leger sterk Engels georiënteerd. De lagere officieren zijn meestal zuiderlingen (hetgeen voor velen reden is om aan te nemen dat de staatsgreep een stammenconflict is), terwijl de hogere officieren in de voorloper van het Nigeriaanse, het koloniale leger, door de Britten gerecruteerd werden uit het Noorden. De voor een leger onmisbare loyaliteit werd door de Britten meer gevonden in het Noorden dan in het Zuiden waar het nationale bewustzijn zich sterker ontwikkelde. Maar na 1956 en natuurlijk na de onafhankelijkheid in 1960 werd gerecruteerd op grond van kwalificatie. Vandaar dat de zuiderlingen in de lagere officiersrangen in de meerderheid zijn. De oudere meestal uit het Noorden afkomstige officieren waren conservatief en prefereerden de status quo. Zij handhaafden het beginsel dat het militaire buiten de politiek moet blijven.

De revolte binnen het leger, was niet werkelijk een revolte, noch bleken de executies louter bloeddorstige moordpartijen te zijn. Zij hadden meer het karakter van een zuivering. De dood van de eerste Minister Balewa werd noodzakelijk geacht om de groep van dissidente officieren in het leger niet de kans te geven zich rondom hem te scharen en een contrarevolte uit te

voeren. Overigens staat het leger volledig achter de staatsgreep, en voorzover bekend zijn er geen jongere officieren uit het Noorden omgekomen tijdens de zuivering noch daarna uit het leger gezet.

De opvatting dat Noord-Nigerië stevig achter de NPC en haar leider de Sardauna van Sokoto, Sir Ahmadu Bello, zou staan, leidt tot de conclusie dat er vanuit het Noorden represailles te verwachten zullen zijn. Deze hebben nog niet plaatsgehad en het valt ook te betwijfelen of zij ooit zullen komen. De jongere intellectuelen in het Noorden hebben nooit de NPC ten volle gesteund wegens hun afkeer van de feodale sociale en politieke structuur van Noord-Nigerië. Belangrijke stedelijke centra als Kano en Kaduna waren altijd al progressief van aard. De overheersing door de twee belangrijkste stammen is een andere reden waarom de eenheid van het Noorden verzwakt is.

Vooraf binnen de provincie Kano en zelfs in Sokoto, waar zijn neef nog steeds sultan is, was de dominerende en autocratische Sir Ahmadu Bello niet erg populair. Hij had niet alleen politieke, maar ook religieuze ambities. In 1962 zette hij de Emir van Kano af, een ongehoorde zaak, want de Emir is een groot religieus leider. In werkelijkheid was het een strijd om de macht in de staat en de moskee, want Bello's ambitie in religieuze zin, was, eenmaal de leider van de Westafrikaanse mohammedanen te worden.

Zijn neef, de sultan van Sokoto, heeft zich nog niet uitgelaten over de staatsgreep en de dood van Bello, maar het leger is voorbereid op eventuele tegenstand, hoewel niet aangenomen wordt dat de Sultan van Sokoto inderdaad het huidige regiem zal tegenwerken. Ook de NPC heeft haar steun toegezegd aan het nieuwe militaire bewind, maar in hoeverre deze steuntoezegging vertrouwd kan worden, moet afgewacht worden.

Voor de Mohammedanen is de religieuze leider ook de politieke leider. Voor vele ongeletterde Mohammedaanse Noord-Nigerianen is het moeilijk te aanvaarden dat er leiders zijn die niet deze dubbelrol spelen. Vandaar dan ook dat de NPC steeds meer de nadruk begon te leggen op de religieuze rol van de partij, met de bedoeling natuurlijk om de feodale structuur en de oligarchische leiding door de elite te handhaven.

De grootste aanhang die het nieuwe bewind heeft ontvangen komt van de jongeren en van de progressief gezinde elementen in het land. Ook van de intellectuelen is veel steun ontvangen, maar over het algemeen, waren de meeste Nigerianen tevreden dat het leger schoon schip is gaan maken onder corrupte politici. Ook de Nigeriaanse pers heeft een paar dagen na de staatsgreep deze verwelkomd als de eigenlijke onafhankelijkheid. Door het gehele land, ook in de zakenwereld heerste kalmte en rust. Dit vertrouwen-kunnen op de steun van het volk heeft Generaal Ironsi ertoe in staat gesteld, de toestand meester te blijven. Zijn gematigde opvattingen en houding zijn niet naar de zin van de radicale groeperingen in het land. En hoewel er sprake

is geweest van afscheiding, toch lijkt het niet waarschijnlijk, dat het Noorden zich nu zou afscheiden van de rest van Nigerië, want het Noorden zou daarmee volledig afgesloten zijn van de zeehavens. Het militaire apparaat dient niet alleen ter verdediging tegen buitenlandse invasie, maar ook om erop toe te zien dat de organen van de samenleving zich houden aan de eenmaal aanvaarde normen en gedragspatronen. Vandaar dat het militaire apparaat een rol speelt in de politieke ontwikkeling en sociale vernieuwing. Voor Nigerië betekent dit dat de militaire staatsgreep tot doel had de dysfunctionele politieke structuur af te schaffen en zulke veranderingen aan te brengen als nodig zouden blijken voor de redding van onze samenleving. De waarde van het militaire apparaat wordt bepaald door de waarden van de rest van de samenleving. Er is geen aparte militaire waarde in zich zelf. Het militaire apparaat kan niet neutraal zijn in de politiek, omdat het voor zijn bestaan afhankelijk is van het politieke fundament waar het op rust. Het Nigeriaanse militaire apparaat had enige tijd geleden verklaard niet bij de politiek betrokken te willen worden. Daaraan had toegevoegd moeten worden dat deze opvatting slechts opging zolang de politieke instellingen goed functioneerden binnen de samenleving. Deze vermeende neutraliteit bracht de politici tot het onjuiste geloof dat zij konden doen wat zij wilden. Hierdoor werd de actie van het leger versneld en vergemakkelijkt. Geen politieke leider in Nigerië zou ooit geloofd hebben dat het leger zou kunnen handelen zoals het op 15 januari 1966 heeft gedaan. In de huidige situatie treedt het Nigeriaanse leger op als 'schoorvoetende vernieuwer'.

De Nigeriaanse militair is niet geïnteresseerd in politieke macht zodra zijn taak vervuld is. Die taak valt op te maken uit de voorwaarden die de officieren van de staatsgreep aan Generaal Ironsi aanboden voor hun overgave. Zij willen de grondwet, die wij van de Britten overnamen, veranderen. Zij willen een grondwet die het land tot eenheid zal brengen in tegenstelling tot de vorige die de praktijk van 'verdeel en heers' belichaamde. Dat het 'Constitutional Review Committee' benoemd door Ironsi, uit burgers bestaat is veelbetekenend. De deelstaten moeten afgeschaft worden (tegenwoordig staan zij bekend als provincies), en het gehele land moet verdeeld worden in dertig provincies met Administrative Councils. Slechts één parlement zal samengeroepen worden en dat zal het nationale parlement in Lagos zijn. De kieswetten zullen herzien worden zodat iedere politieke partij in ieder deel van het land ongestoord propaganda zal kunnen voeren. Slechts die oude politici zullen niet meer in aanmerking komen, die corrupt of schuldig aan misdrijven bleken te zijn. Een commissie zal benoemd worden die een onderzoek zal instellen naar de zakelijke belangen van alle vroegere ministers en politieke leiders in alle vroegere deelstaten. De Sultan van Sokoto zei i.v.m. de toekomst van Nigerië: 'The Old Government of Nigeria was brought about by God, and the present regime is brought

about by God; all we have to do is to wait and see'. Vergeten mag intussen niet worden dat de problemen van Nigerië niet alleen van politieke maar ook van sociale en economische aard zijn.

De vele militaire staatsgrepen in Afrika leidden tot ongelukkigen generalisaties over oorzaken en doelstellingen. De Nigeriaanse staatsgreep is geen strijd om de macht noch een stamoorlog. Was het inderdaad een strijd tussen de stammen dan zou er een grote splitsing binnen het leger zijn ontstaan en meer levens zouden te betreuren zijn geweest. Het leger is een 'schild' voor de natie. Het leger houdt toezicht op aanvaarding van het programma van de burgercommissies, op vervanging van mensen en zaken. Daarna wil het leger de macht weer overdragen. Het leger vertegenwoordigt de opkomende midden-groep van onze samenleving, hetgeen ook blijkt uit de leeftijd van de officieren. Maar in de eerste plaats zijn zij Nigerianen, die niet ten onrechte bezorgd zijn over de gang van zaken in hun land. Natuurlijk is het mogelijk dat de eisen van het leger in kracht en omvang toenemen, bijvoorbeeld voor efficiëntie en sociale rechtvaardigheid. Toch zal een militaire dictatuur in de vorm van een 'garrison state' nooit in Nigerië gevestigd kunnen worden. De pluralistische belangen in het land zullen dit verhinderen, vooral ook omdat deze pluralistische belangen zowel bestaan binnen de militaire als de niet-militaire groepen in onze samenleving. De gebeurtenissen in Nigerië in de laatste weken hebben ons een les geleerd. De wereld weet nu dat de bewieroking van Nigerië als het meest democratische land van Afrika voor ons een dure vleierij bleek. Onze politieke leiders werden overmoedig en kritiekloos ten opzichte van eigen gedrag. Gedeeltelijk werd deze indruk van zelfverzekerdheid bewust gevestigd, zeker door hen, die hun commerciële en andere belangen wilden beschermen. De Nigerianen hebben nu geleerd dat het leger een functie in onze maatschappij en derhalve een grote waarde voor de natie als geheel heeft. Geen politicus en leider zal zich in de toekomst vrij voelen om corrupt te zijn en toch te menen dat hij onvervangbaar en onoverwinnelijk zou zijn.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

1. Lang, Kurt – *Current Sociology*, Vol. XIII, No. I, 1965; the whole volume on Military Sociology.
2. Sklar, R. L. – *Nigerian Political Parties*. Princeton Univ. Press, 1963.
3. Azikiwe, N. – Tribes or Nation. *West Africa*, No. 2471, 1964.
4. Gluckman, M. – *The Ideas in Barotse Jurisprudence*, especially chapters 1 and 2. Yale Univ. Press, 1965.
5. Coleman, J. S. – *Nigeria. Background to Nationalism*. Univ. of California Press, 1963.

6. The Nigerian Constitutions of 1946, 1954 and 1957. The Government Press, Lagos or H.M.S.O., London.
7. Soldiers Outside Politics. *West Africa*, No. 2494, March 1965.
8. Davidson, B. – Africans and the Magna Carta. *West Africa*, No. 2532, December 1965, p. 1411 ff.
9. Udoh, E. N. E. – *Cultural Organisations in a Changing Society*. (The Nigerian Case). Institute of Social Studies, The Hague 1965.
10. Daalder, H. – *The Role of the Military in the Emerging Countries*. Mouton & Co, 1962.
11. Andrzejewski, S. – *Military Organization and the Society*. Routledge & Kegan Paul, 1964.
12. Shils, E. A. – The Military in the Political Development of the New States, in *The Role of the Military in Underdeveloped Countries*, ed. J. J. Johnson. Princeton Univ. Press, 1962.
13. Simmel, G. – *Conflict* (Glence, III). Free Press, 1955.

RHODESIË: DE DUIMSCHROEVEN AANGEDRAAID

De regering van premier Ian Smith heeft nagenoeg dadelijk na het uitroepen van de eenzijdige onafhankelijkheid op 11 november 1965, alle maatregelen genomen om de uitwerking van economische sancties van Groot-Brittannië en andere landen zo ondoorzichtig mogelijk te maken. Zo is het 'Central Statistical Office' in toenemende mate schaars met cijfers die Londen een beeld zouden kunnen geven van het effect van de maatregelen.

Welingelichte waarnemers in Rhodesië zelf hebben niet de indruk dat Rhodesië van nu af gerekend binnen enkele weken door sancties op de knieën kan worden gebracht. Zo blijkt uit advertenties in de 'Rhodesia Herald' dat de jaarlijkse seizoensuitverkopen gewoon doorgaan, wat er toch wel op wijst dat er nog niet van een direct gebrek aan geïmporteerde gebruiksartikelen kan worden gesproken. De oliesancties zijn sterker voelbaar, maar toch krijgt men, al naar de afstand die iemand van zijn werk naar huis en vice versa moet afleggen van 8 tot 40 liter benzine per week toegewezen en voor een tweede afleg van 3 tot 8 liter. Farmers hebben in het algemeen vrij grote voorraden. Alleen voor pomphouders, hotels en restaurants is de benzinerantsoenering funest. Ontslag van werknemers en sluiting van bedrijven in deze sector zal niet te vermijden zijn. Ook overigens zullen de transportmoeilijkheden in toenemende mate hun invloed op het economische leven laten voelen. Na de mededeling van de Zuidafrikaanse premier, Dr. Verwoerd, in de Wetgevende Vergadering in Kaapstad dat zijn land een koers van strikte neutraliteit en politieke non-interventie zou varen maar zich tegen olieleveranties aan Rhodesië niet verzetten, is de dreiging van economische ontwrichting door oliegebrek hier te lande veel minder acuut geworden.

Neutrale waarnemers in Rhodesië zelf achten het nu nog te vroeg om een oordeel te vellen omtrent de vraag of Zuidafrika's bovenomschreven standpunt van invloed zal zijn op het vermogen van Rhodesië, zich op de lange duur staande te houden.

Wel wordt het steeds duidelijker dat de Rhodesische overheid zich onvoldoende heeft voorbereid op de gevolgen van de greep naar de onafhankelijkheid. In het januarinummer van het blad 'Property & Finance', dat tot dusverre steeds een aanhanger is geweest van de ideeën die door het 'Rhodesian Front' zijn gepropageerd, valt onder meer te lezen: 'It is now all too clear that Rhodesia's planning for the post-independence situation, in relation to trade and propaganda was quite inadequate' en 'As the New Year opens, a groundswell of vague disquiet is evident beneath the staunch resolution of the broad mass of Rhodesians.' De president van de Verenigde Kamers van Koophandel heeft zich als volgt uitgelaten: 'One of the main problems facing commerce and industry to-day is the lack of a national economic plan.' In het algemeen vestigt het regime-Smith de indruk dat het maar wat improviseert, op de wijze van een dilettant. In de meeste streken is aan de droogte een eind gekomen. Op grote schaal wordt vee van Matabeleland per trein vervoerd naar Manica. Het gaat hier voornamelijk om vee van blanke boeren.

De tabak groeit redelijk. De verbouwers hebben goede hoop er t.z.t. althans een deel van te kunnen verkopen. De rest zal door de overheid tegen minimumprijzen (die nog niet zijn vastgesteld) worden afgenomen.

Heel langzaam wordt de uitwerking van de sancties voelbaar in de economie: de eerste ontslagen zijn gevallen, een aantal werknemers heeft met een lager salaris genoegen moeten nemen, twee ovens van Risco te Que Que zijn gesloten wegens afzetmoeilijkheden voor staal en gietijzer. Er wordt hier verwacht dat Zambia — in overleg met Londen — in februari alle invoer uit Rhodesië zal stopzetten. Dat zou een zware slag voor de regering-Smith betekenen, al wordt niet verwacht dat hij dodelijk zal zijn. Het grootste gevaar voor Smith en de zijnen blijft een militair optreden. In 1964 heeft Zambia van Rhodesië voor een waarde van 31 miljoen pond goederen afgenomen. Dit betekent ruim een kwart van de totale export. Van Rhodesië's industriële productie gaat 40% naar Zambia.

Tekenen van bezinning of van scheuring in de gelederen van het 'Rhodesian Front' zijn (nog) niet te bespeuren. Tachtig tot negentig percent van de blanke bevolking — waaronder de Nederlanders — staan volledig achter premier Smith en geven steeds meer blijk van een groot, zij het misschien ongewettigd, optimisme.

Wat de monetaire situatie betreft: Ook in bankkringen waren geen concrete inlichtingen te krijgen over de financiële gevolgen van de door de Britse regering getroffen maatregelen ten aanzien van de 'Reserve Bank of

Rhodesia'. Er worden nog altijd goederen geïmporteerd, zij het mondjesmaat. Aan reisdeviezen wordt nog £ 100.— per persoon per jaar verstrekt. Vliegpassages met alle bestemmingen kunnen nog steeds in Rhodesische ponden worden betaald.

Wel leidt de verminderde invoer ertoe dat de overheidsinkomsten afnemen. De uitgaven stijgen daarentegen aanzienlijk, o.a. door veetransporten uit Matabele, door grote projecten van werkloosheidsbestrijding, en in de toekomst als de regering de tabak van de verbouwers waarvoor deze geen afzet vinden, overneemt. Het prijspeil is door dit alles echter nog steeds niet merkbaar omhoog gegaan.

Veel van wat zich in en om Rhodesië's onafhankelijkheid afspeelt, is paradoxaal. Een klein voorbeeld hiervoor: BOAC en ALITALIA staakten hun vluchten op Salisbury als gevolg van een landingsverbod van Oostafrikaanse staten. Passagiers voor Salisbury worden nu doorgevoerd naar Johannesburg en daarna op kosten van de maatschappijen naar Salisbury vervoerd. Maar de Central African Airways die door Rhodesië, Zambia en Malawi gezamenlijk wordt geëxploiteerd, vliegt nog altijd van Salisbury naar Nairobi!

Wat de houding van de blanke Rhodesiërs tegen de buitenwereld, en vooral tegenover Engeland betreft, kan worden gezegd dat de overgrote meerderheid van hen achter het regime-Smith staat. Misschien niet zo fanatiek als de regering wil doen geloven en misschien ook niet met die zekerheid en vastberadenheid. De blanke elite is meer in zichzelf verdeeld dan de gewone mensen. Niet voor niets wordt de universiteit (die overigens nog altijd door Engeland financieel wordt gesteund) 'the Kremlin on the hill' genoemd.

Twée exponenten van uitersten in attitude onder de betrekkelijk gematigden, zijn in de volgende spontaan neergeschreven brieven te beluisteren. De schrijver van de eerste brief, die wel de meest uitgebreide groep van vooraanstaande Rhodesiërs vertegenwoordigt, voelt zich vooral teleurgesteld, door Engeland en de andere Westerse landen en onbegrepen. De schrijver is een vooraanstaand zakenman en organisator, een der bouwers aan de Rhodesische economie.

'... Velen van ons geloofden dat Wilsons bezoek ertoe zou bijdragen, een oplossing te vinden. Hij kwam met een grote staf en ik geloof dat het hele gezelschap was verteld dat er zo'n grote tegenstand in Rhodesië zelf tegen UDI zou bestaan, dat het wel op een snelle mislukking moest uitlopen.

Op de zaterdagavond voor hij uit Rhodesië vertrok is hij hier voor de televisie geweest en wat hij zei gaf ons aanleiding voor optimisme. We waren diep teleurgesteld toen we hem een paar dagen later voor het Engelse

Lagerhuis hoorden spreken. De inhoud van die twee redevoeringen liep niet zo erg uiteen, maar de geest waarin hij in Londen sprak was een volkomen negatie van zijn woorden in Salisbury. Velen van ons, ook de gematigden, voelden dit als een directe belediging.

Ik ben er vast van overtuigd dat Wilson de mentaliteit van de Rhodesiërs volkomen verkeerd heeft beoordeeld. Er zijn misschien in het verleden gelegenheden geweest waarbij iemand had kunnen spreken van een land van uiteenlopende Europese volken, variërend van perfecte Engelsen tot volkomen Afrikaanders. De gebeurtenissen van de laatste paar maanden hebben, dunkt me, duidelijk aangetoond dat er een vastberaden Rhodesisch Europees ras bestaat, een ras dat niet van plan is zich zo zonder meer van de kaart te laten vegen.

Wilson en zijn kabinet hebben zeer drastische sancties tegen ons toegepast, waarvan velen als beschamend kunnen worden gezien. De onmiddellijke uitwerking van die sancties is dat er een soort verbitterde vastberadenheid is ontstaan. De uitwerking van de financiële sancties en van de maatregelen tegen onze export heeft natuurlijk tot een beperking van de importen geleid. Over het algemeen genomen is de uitwerking daarvan betrekkelijk gering en de grote meerderheid van de Europese en Afrikaanse bevolking verricht de dagelijkse arbeid zonder dat hun leven veel anders is geworden.

U weet wel dat we groot zijn in het gebruik van consumptiegoederen en veel van wat we importeren hoort tot de klasse van weelde- en luxe-goederen waar we het ook zonder kunnen stellen.

Natuurlijk hoop ik dat de dag niet ver meer is waarop enige vorm van constitutionele conferentie kan beginnen (tussen Groot-Britannië en Rhodesië) maar voor dit in een enigermate vriendelijke atmosfeer kan gebeuren, is de erkenning van Ian Smith en zijn regering nodig. We hoeven het niet voor te stellen alsof de situatie waar we ons in bevinden nu de ideale zou zijn. Er zijn er velen die eronder lijden. Voor mij is een van de meest bedroevende aspecten dat Rhodesië, dat in veel opzichten zo veel heeft bereikt en zich op een zo hoog niveau handhaaft, nu door zoveel volken met zo weinig sympathie wordt behandeld.'

De andere brief, afkomstig van een vooraanstaand academicus, in de tweede wereldoorlog leider van een der befaamde eskadrons van de RAF die de Slag om Engeland hebben gewonnen, laat een houding zien tegenover de regering-Smith die diametraal tegengesteld is aan de mentaliteit die uit de eerste brief sprak:

'Ons gevoel is gemakkelijker onder woorden te brengen dan de feiten. Ik denk dat de jongens-van-de-regering wel weten — en alles doen om het te verbergen — dat de basis waar zij hun hoop op hebben gebouwd een onjuiste blijkt te zijn. Ten eerste hun voorspelling dat de positie van Harold

Wilson met de tijd zwakker zou worden. De verkiezingen in Hull hebben het tegendeel bewezen. Verder dat andere landen niet zouden meedoen met de Britse sancties. Maar zelfs Japan is niet achtergebleven en als resultaat daarvan moesten de vuren van twee van de drie ovens van Risco worden gedoofd. Een derde veronderstelling was dat Verwoerd, zij het met tegenzin, hen onvoorwaardelijk zou steunen. Een vierde was het gevaar dat Zambia politiek en economisch zou ineenstorten en Wilson zou dwingen, zich te matigen, terwijl er nu aanwijzingen zijn dat Zambia daarentegen in staat zal zijn de grens te sluiten en nogal spoedig ook. En ze zien tandknersend hoe de redder, Zuid-Afrika, bezig is de Rhodesische markten in het Noorden te veroveren.

Maar de gewone man is volledig bij de neus genomen. Een ding dat uiterst doelmatig werkt is een bepaald soort propaganda, afgestemd op die gewone blanke man gecombineerd met een scherpe censuur op de pers, die in de laatste tijd nog is verscherpt. Dit alles maakt dat hij niets afweet van de schade die aan de economie is toegebracht en van Wilsons vastberadenheid om de sancties te laten slagen. Er is hier in Rhodesië nog altijd geen aanwijzing voor een blanke oppositie van enige betekenis. Over de resultaten van de sancties kan ik geen betrouwbare informatie geven. Alleen op zichzelf staande gevallen zoals een verlaging van de productie bij Ford van 24 tot 10 eenheden per dag en wat ik over Risco heb verteld. Statistische gegevens van enige betekenis worden niet meer gepubliceerd. De Zuidafrikaanse kranten, vertellen mensen die daar met vakantie zijn geweest, geven veel meer nieuws dan de bladen hier en ze schilderen de situatie vrij donker af. In Londen schijnt er geen twijfel aan te bestaan dat de zaak hier spoedig vastloopt.

Van de regering verwacht ik enkele pogingen-op-het-laatste-ogenblik om haar gezicht te redden, hoewel ze herhaaldelijk dingen doet die een averrechtse uitwerking hebben, (zoals die verscherping van de censuur juist terwijl Selwyn Lloyd probeert de kloof te overbruggen, gevolgd door avances tegenover Londen. Maar onderhandelingen gebaseerd op minder dan deelhebberschap van Afrikanen in de hogere regionen zijn voor Londen onaanvaardbaar.)

A.E.B.

BIJDRAGE

KARAKTER EN PERSPECTIEVEN DER TUNESISCH LANDBOUWCOÖPERATIES

P. J. VAN DOOREN*

I. INLEIDING

Op het moment dat Tunesië in 1956 door de beëindiging van het Franse protectoraat zijn onafhankelijkheid herkreeg, was het coöperatiewezen er een overwegend Franse aangelegenheid. De meeste coöperaties waren tijdens het protectoraat opgericht door en voor de Franse colons en de andere buitenlandse landbouwbedrijven. De wetgeving en de coöperatiestructuur waren Frans, de activiteiten voornamelijk gericht op afzet in het Franse moederland. De coöperaties kwamen dan ook het meest voor in de moderne agrarische sector — de grote graanbouw in het noorden, de wijnbouw, de olijfolie-industrie en het credietwezen — en niet in de traditionele Tunesische kleinlandbouw. Zelfs in 1959, dus enkele jaren na het verkrijgen der onafhankelijkheid, telde men onder de 2200 leden van de *Caisses Mutuelles de Crédit Agricole* nog slechts 240 Tunesiërs.

De zuiver Tunesische coöperaties waren weinig talrijk, van veel geringere omvang en minder kapitaalkrachtig dan hun grotere Europese broers die zich bovendien in landelijke Unions en *Coopératives Centrales* georganiseerd hadden. In 1956 schatte men het aantal zuiver Tunesische coöperaties op ongeveer 70 voor het gehele land. De helft daarvan waren landbouwcoöperaties, de overige voornamelijk handnijverheidscoöperaties (*coopératives artisanales*, circa 30) en enkele visserscoöperaties.¹ De reeds in 1907 ingestelde *Sociétés Tunisiennes de Prévoyance* — die uitsluitend voor de kleine fellahs bestemd waren en een zeer aanzienlijke gouvernementsteun, zowel financieel als technisch, genoten om daarmee de niets-inbrengende Tunesische coöperatielieden toch hulp en financiële steun (subsidies en kortlopende credieten) te kunnen verstrekken — hebben na de tweede wereldoorlog weliswaar geprobeerd de coöperatieve beweging in de traditionele inheemse landbouw aan te moedigen en kregen daartoe in de jaren vijftig ook alle steun van het ministerie van landbouw, maar ze konden toch slechts bescheiden resultaten boeken, daar voor de opheffing van de traditionele landbouw en veeteelt niet zozeer financiële steun nodig was als wel struc-

* Dr. van Dooren, wetenschappelijk medewerker van het Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam, was van mei 1964 tot juli 1965 als coöperatie-adviseur verbonden aan het Office de la Mise en Valeur de la Vallée de la Medjerda in Tunesië.

¹ Moncef Guen, *La coopération et l'état en Tunisie*, Tunis 1964, p. 18 en 25.
Kroniek van Afrika VI, (1 maart 1966), 51-89.

turele hervormingen (agrarische hervormingen, irrigatie, technische verbeteringen).²

Bij de landbouw, zoals die in 1956 en grotendeels ook nog tot de datum der onteigening van alle niet-Tunesische gronden in mei 1964 bestond, moet een streng onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds de moderne landbouw op de Europese en op een kleine minderheid van de Tunesische bedrijven, en anderszijds de traditionele, nog bijna middeleeuwse landbouw der kleine Tunesische fellahs.

De moderne Europese landbouw³ was tijdens en dank zij de Franse protectoraatsperiode tot ontwikkeling gekomen, had de best-gelegen en meest vruchtbare gronden ter beschikking gekregen en had ook spoedig het landbouwcrediet- en coöperatievezen voor eigen behoeften georganiseerd. Deze landbouw was zoveel mogelijk gemechaniseerd, vooral in de graanstreek in het noorden van het land, welke streek dan ook als gevolg van de grote afstanden tussen de boerderijen, de jaarlijkse braakperiode, en het ontbreken van mensen en vee, nu nog een bijna ontvolkte indruk maakt.⁴

Van de Tunesische bevolking leefde in 1956 omstreeks 80% op het platteland. Slechts 10% van de actieve plattelandsbevolking was tewerkgesteld in de moderne landbouw. De overige 90% was dus afhankelijk van de traditionele landbouw en veehouderij. 220.000 fellahs, geassisteerd door 350.000 vrouwen en meisjes en door omstreeks 150.000 mannelijke — merendeels ongesalarieerde — arbeidskrachten (zoons, broers en andere familieleden) exploiteerden bijna 7 miljoen ha grond, waarvan 2¹/₂ miljoen ha met graan-

² Moncef Guen, o.c. p. 16.

³ Circa 22600 Franse bedrijven op een totale oppervlakte van 560.000 ha, voornamelijk graan, bouw, olijfbomen en fruitteelt; omstreeks 4.000 Italiaanse bedrijven, voornamelijk wijnbouw op een oppervlakte van circa 55.000 ha; een kleiner aantal Maltesische en andere buitenlandse bedrijven, plus een 4.000-tal op moderne leest geschoede, grote Tunesische bedrijven met een totale oppervlakte van circa 600.000 ha. R.G.A. Kool, *L'agriculture Tunisienne, Analyse d'une économie en voie de modernisation*, Wageningen 1963, pp. 38 vv.

⁴ Een nog in de Franse periode (1952-1954) uitgevoerd onderzoek wees trouwens uit dat de graanbouw in het noorden van het land per ha slechts 16 mandagen betaalde arbeid per jaar vergde. Voor andere cultures waren de cijfers als volgt:

olijvcultuur	917 mandagen per jaar per ha
wijnbouw	2 370 " " " "
fruitteelt	2 445 " " " "

J. Poncet, *Paysages et problèmes ruraux en Tunisie*, Paris 1963, p. 147.

Na 1956 werd dan ook een der grootste verwijten van de zijde van het Tunesische vakverbond (de Union Générale des Travailleurs Tunisiens) aan het adres der Franse landbouwers, dat ze door hun voortgaande mechanisatie de oorzaak waren van het nijpende werkloosheidsprobleem. Tevens lag hierin een argument voor de latere onteigening van deze bedrijven t.b.v. een verdeling onder Tunesische landarbeiders en werklozen of ter exploitatie door op te richten Tunesische landbouwcoöperaties.

Op een totaal van circa 100.000 Tunesische arbeiders in de moderne landbouw telde men in 1956 200 à 250.000 werklozen op het platteland! (Kool, o.c. p. 40).

gewassen en 800.000 ha met olijven en andere vruchtbomen beplant, en circa de helft als weidegronden voor het vee in gebruik waren.⁵

De levensstandaard van deze landelijke bevolking was en is nu nog zeer laag, de produktie is overwegend bestemd voor eigen consumptie, terwijl de veekudden haar gehele kapitaalbezit uitmaken. Voor de noodzakelijke geldbehoefte kan van tijd tot tijd eens een kameel of schaap of een gedeelte van de wol op een plaatselijke markt verkocht worden, maar in jaren van grote droogte kan door een grote sterfte onder het vee de nood zeer hoog stijgen. De traditionele landbouw wordt — behalve door de hoge mate van latente werkloosheid — verder nog gekenmerkt door een onafgebroken statische expansie: tengevolge van de bevolkingstoename is er een constante toename van de in gebruik genomen oppervlakte, beplant met graangewassen en olijfbomen, maar de opbrengsten per ha zijn in vijftig jaar niet verbeterd. Integendeel, men moet steeds minder geschikte gronden in cultuur brengen, zodat bijvoorbeeld de opbrengsten per olijfboom steeds kleiner worden. Het nomadisme en de trek naar de kuststrook spelen hierbij een grote rol.

Ten aanzien van de nomadische levenswijze moet wel een onderscheid gemaakt worden enerzijds de herdersfamilies, die vanaf de maand februari vanuit zuid- en centraal-Tunesië met hun kudden meer naar het noorden trekken waar ze de lente en de zomer doorbrengen, omdat het in hun eigen gebied dan te droog is, of de semi-nomaden die in het centrum van het land op zeer grote oppervlakten stamgrond ('terres collectives' en 'habous', d.w.z. onvervreembare gronden doordat ze door de oorspronkelijke eigenaar in een vrome stichting — een 'wakf' volgens het Mohammedaanse recht — ingebracht zijn, en waarvan afstammelingen van de stichter vaak nog het vruchtgebruik hebben) rondtrekken⁶; en anderzijds de kleine, armoedige karavananen van nomaden met hun vrouwen, kinderen, honden en kamelen, die men tijdens de oogstperioden naar het noorden of naar de kuststreek ziet trekken om daar iets te verdienen als hulp bij het oogsten of bij de olijvenpluk. Deze 'nomades de main d'oeuvre', die willekeurig overal hun tenten opslaan en van ouds de naam hebben bedelaars en plundersaars te zijn, brengen een element van onrust op het platteland en in het agrarische milieu. Ze vormen bovendien een serieuze concurrentie voor de gevestigde landarbeidersklasse, die zich door deze, het evenwicht op de arbeidsmarkt versturende, nomaden in haar bestaan bedreigd voelt.

De migratie van deze laatste groepen nomaden — alleen reeds tussen 1936

⁵ Kool, o.c. p. 40.

⁶ Deze collectieve gronden zijn soms enorm groot: de 'habous'-gronden van Sidi Amor Bou Hadjela en van Sidi Mehedeb in centraal-Tunesië beslaan met hun oppervlakten van respectievelijk 102.000 ha en 366.000 ha hele provincies. S. E. Tlatli, *Tunisie nouvelle, problèmes et perspectives*, Tunis 1957, pp. 118-119.

en 1946 hebben er zich rond 250.000 min of meer permanent in de kuststreken (olijfboomgaarden) en in de noordelijke graanbouwstreken gevestigd⁷ — heeft aanzienlijk bijgedragen tot de verdichting der bevolking in de traditionele landbouwstreken en de daarmee gepaard gaande statische expansie.

Al met al kan men bij een dergelijke situatie op het platteland, bij de zeer weinig ontwikkelde traditionele landbouw en veeteelt, bij de geringe ontwikkeling van de Tunesische fellah en het ontbreken van kapitaal voor vernieuwingen of voor toepassing van moderne landbouwmethoden, en bij de produktie voornamelijk gericht op eigen consumptie en op een zeer beperkt behoeftenpeil, dan ook moeilijk verwachten dat een inheems coöperatie-wezen gemakkelijk tot bloei had kunnen komen.⁸ Het op ruime schaal heersende analphabetisme was hierbij nog een extra handicap.

Na de soevereiniteitsoverdracht in 1956 raakte het Europese coöperatie-wezen in Tunesië spoedig in verval, enerzijds door het vertrek van vele Fransen, anderzijds door de politiek van economische dekolonisatie, die de nationale Tunesische overheid ging voeren.

De Caisse Mutuelle de Crédit Agricole, de overkoepelende landbouwcredietorganisatie, werd in 1959 met het gehele coöperatieve credietstelsel geliquideerd en vervangen door de Banque Nationale Agricole. Na de Bizerta-crisis in 1961 werden de grote landelijke coöperatieve organisaties (la Coopérative Centrale des Agriculteurs de Tunisie, l'Union des Coopératives Viticoles de Tunisie, la Société Coopérative de Blé, e.d.) genationaliseerd.

De tunicisering van de landbouwgronden was reeds eerder begonnen door de terugkoop van circa 200.000 ha grond van colons en grotere landbouwbedrijven, welke grond eerst 'terre domaniale' werd om later aan Tunesische boeren of nieuw op te richten landbouwcoöperaties ('unités agricoles de production') uit te geven.⁹ Ten slotte werden in mei 1964 alle gronden in handen van niet-Tunesiërs met één pennestreek geconfisqueerd, inclusief bedrijfsgebouwen, machinerieën en landbouwwerktuigen, vee, voorraden en te velde staande gewassen, en overgedragen aan het Office

⁷ Tlatli, o.c. p. 55.

⁸ Poncet (o.c. p. 358) karakteriseert de toestand in de traditionele sfeer als volgt: Ici, en Tunisie, ce que nous avons c'est une campagne, qui vit au niveau du Moyen-Age, masquée ou coiffée par une minorité de population moderne. Campagne déstructurée, détribalisée, Moyen-Age déféodalisé, sans doute, mais masse rurale pour laquelle les problèmes réels restent ceux de la nourriture, du vêtement, du toit, sans que ces problèmes fondamentaux soient résolus, ni même attaqués.

⁹ De eerste 'rachat' — om een gedeposeerde stam wederom aan grond te helpen — had reeds tijdens het Franse protectoraat in 1953 in het gebied van Enfida plaats.

des Terres Domaniales. Voor wat er op dat moment nog van coöperatieve organisatie t.b.v. de Franse, Italiaanse en Maltesische colons overgebleven was, betekende dit het definitieve einde.

Voor de zuiver-Tunesische coöperaties bracht de onafhankelijkheid een snelle uitbreiding van hun aantal. Zowel de Néo-Destourpartij als het invloedrijke vakverbond UGTT spraken zich uit voor een dirigistische politiek en voor planeconomie, die de basis zouden moeten leggen voor een socialistisch georiënteerde maatschappij. In het kader der verlangde hervormingen werd daarbij voor de coöperaties een belangrijke plaats gereserveerd.

Toen bovendien in 1959 een Congres van de Néo-Destourpartij besloot dat iedere partijafdeling ('cellule') een sociaal-economisch project zou entameren en realiseren, werden voor een groot aantal van deze projecten coöperaties gekozen. Met vurig enthousiasme, maar zonder voldoende voorbereiding of kennis van zaken werden overal in het land landbouwcoöperaties, vissers-, handwerkers-, arbeiders- en consumptiecoöperaties opgericht. Hun aantal steeg in enkele jaren van 70 (in 1956) tot 251 in 1962 en 360 in 1963.

	1962	1963 ¹⁰
Coopératives Agricoles de Service	104	163
„ „ „ Production	15	57
„ Artisanales	66	58
„ Ouvrières de Production	33	44
„ de Consommation	14	19
„ Maritimes	12	14
„ Commerciales	4	2
„ de Transport	3	3
Totaal	251	360

Deze onder de impuls der politieke en syndicale krachten veroorzaakte snelle toename was echter even katastrofaal als spectaculair. Door de haastige improvisatie mislukte een gedeelte der nieuw-opgerichte coöperaties, terwijl andere die beter slaagden, vaak meer het karakter van kapitalistische vennootschappen hadden. Naarmate er ook meer nieuwe coöperaties opgericht werden, kwamen de oude problemen, waarmee de zuiver-Tunesische coöperaties onder het Protectoraat reeds te kampen hadden, steeds duidelijker naar voren, namelijk: een gebrekkig financieel beheer, afwezigheid van een

¹⁰ Moncef Guen, o.c. p. 35 en 63. De cijfers van 1963 geven alleen het aantal officieel erkende coöperaties weer. Wel opgerichte, maar niet gelegaliseerde coöperaties zijn er dus niet onder begrepen.

deugdelijke boekhouding, conflicten tussen de leden onderling, het ontbreken van voldoende coöperatieve mentaliteit onder de leden, afwijking van de fundamentele coöperatieve beginselen, credietproblemen, moeilijkheden bij de organisatie van de produktie en van de afzet, etc. Vaak was de oprichting van en de toetreding tot een coöperatie ook niet gebaseerd op de wens om door samenwerking iets te bereiken, maar alleen op eng-begrensd eigenbelang. Talloze coöperaties werden alleen opgericht om te kunnen profiteren van gemakkelijke credietverstrekking of van fiscale voordelen.¹¹ Bijzonder sterk liet zich ook voelen het gebrek aan leiders en aan toegewijd kader.

Een ander bezwaar was dat de coöperatieve wetgeving nog dateerde uit de Franse tijd en méér gericht was op de behoeften van het koloniale tijdperk en van de toen dominerende niet-Tunesische landbouwbedrijven, dan op een hervorming van de agrarische structuur, zoals het nieuwe Tunesische bewind zich ten doel stelde.

De Franse wetgeving betreffende de landbouwcoöperaties, daterend van 1934, werd dan ook ingetrokken, — de oude wetgeving t.a.v. de andere soorten coöperaties is nog altijd van kracht — en in 1963 vervangen door een nieuwe wet, die de landbouwcoöperaties een geheel nieuwe, Tunesische, basis gaf, aangepast aan en gericht op de centraal-geleide planeconomie.

Aan de ongebreidelde uitbreiding van het aantal coöperaties werd door de nieuwe wetgeving eveneens paal en perk gesteld. Voordat tot oprichting van een nieuwe landbouwcoöperatie mag worden overgegaan dient eerst door een uitvoerig onderzoek, te verrichten door het ministerie van landbouw, de levensvatbaarheid der coöperatie en haar overeenstemming met de richtlijnen van het Tienjarenplan te zijn aangetoond.

2. DE NOODZAAK VAN OVERHEIDSINGRIJPEN: PLANECONOMIE EN AGRARISCHE HERVORMINGEN

De eerste Tunesische regering zag zich in 1956 meteen gesteld tegenover diverse problemen, die dringend om een oplossing vroegen. Te noemen zijn hiervan o.a.:

— de geringe produktiviteit van de traditionele Tunesische landbouw en de

¹¹ Moncef Guen, o.c. p. 27 en 30.

Dit soort problemen doet zich overal voor waar de coöperatiegedachte slecht begrepen is en als gevolg van de gemaakte propaganda 'wilde coöperaties' en 'quasi-coöperaties' als paddestoelen uit de grond schieten. Alleen al de naam 'coöperatie' heeft dan reeds een magische betekenis: men verwacht er wonderen van, vooral een snelle verbetering van de materiële positie, maar tegelijkertijd wordt vergeten dat coöperatie ook samen *werken* betekent en dus ook doorzettingsvermogen, arbeidsdiscipline en een de handen uit de mouwen steken vereist. Blijkt de verwachte rijkdom niet spoedig genoeg — vanzelf — te willen komen, dan verdwijnt vaak zeer vlug het oorspronkelijke enthousiasme en wordt de coöperatie een mislukking.

- economische afhankelijkheid van het land van het buitenland (Frankrijk) en van de buitenlandse landbouwondernemingen;
- de sterke bevolkingstoename ($2\frac{1}{2}\%$ per jaar) bij onvoldoend stijgende produktie, alsmede de trek naar de stad, voornamelijk dus naar de hoofdstad Tunis;
  - de toenemende werkloosheid, zowel in de steden als, meer verborgen, op het platteland;
  - de geheel of gedeeltelijk nomadische levenswijze van een groot deel der plattelandsbevolking;
  - de ongunstige verdeling van het grondbezit in: kleine Tunesische eigendom; grootgrondbezit, gedeeltelijk in Tunesische, maar merendeels in buitenlandse eigendom; gronden in de dode hand (habous-gronden, waarop vaak bepaalde families vruchtgebruiksrechten konden doen gelden) en verder nog communale stamgronden;
  - tenslotte het algemene welvaartstekort en het veel te geringe inkomen per hoofd der bevolking in geheel Tunesië.

Noodzakelijk, ter opheffing van deze problemen, waren structurele hervormingen: landhervormingen, modernisering, intensivering en diversificatie van de landbouwproduktie, en daarmee gepaard gaande een verhoging van het gezinsinkomen van de Tunesische landbouwer, alsmede een vermindering van de verborgen werkloosheid in de agrarische sector; verder waren nodig een stabilisatie van de bevolking op het platteland door daar meer mogelijkheden te bieden en zodoende de trek naar de stad af te remmen, en door middel van sedentarisatie der geheel of gedeeltelijk nomadische bevolkingsgroepen.

Naast genoemde structurele hervormingen waren de nodige technische voorzieningen vereist, voornamelijk ter intensievere benutting van het aanwezige grond- en waterpotentieel, en om de landbouw minder kwetsbaar te maken voor de grillen van het klimaat. Vooral perioden van grote droogte hadden in het verleden immers vaak tot oogstmislukkingen, grote sterfte onder het vee en totale verarming van gehele streken geleid.

Om de te beramen hervormingen en uit te voeren technische voorzieningen voldoende effect te doen sorteren was tenslotte nodig een bredere sociaal-economische activering en dynamisering der agrarische bevolking en haar organisatie in ontwikkelingsprojecten en ontwikkelingskernen op coöperatieve grondslag.

Het eerst werden door de Tunesische overheid de landbouwhervormingen ter hand genomen; daarnaast werden voor verschillende streken semi-publiekrechtelijke lichamen ingesteld, de zogenaamde Offices de Mise en

Valeur¹², die de ontwikkelingsplanning en de uitvoering van die plannen binnen deze aangewezen 'ontwikkelingsgebieden' voor hun rekening namen. Tenslotte werd voor het gehele land een tienjarenplan (1962-1971) opgesteld met een vierledig doel:

- a. politiek: de dekolonisatie op alle terreinen te voltooien;
- b. sociaal: het levenspeil der Tunesische bevolking te verhogen, een minimum-inkomen van 50 Dinar per persoon per jaar (ofwel 250 Dinar per gezin per jaar^{12a}) in het vooruitzicht te kunnen stellen en volledige werkgelegenheid te verschaffen;
- c. institutioneel: de hervorming van de bestaande structuren en de aanpassing van het administratieve apparaat aan de vereisten voor een snelle ontwikkeling door te voeren;
- d. economisch: Tunesië ten spoedigste zelf te doen voorzien in zijn noodzakelijke behoeften ter verdere ontwikkeling waardoor het onafhankelijker tegenover het buitenland zou komen te staan.

Een der voornaamste planprioriteiten betrof een intensievere en meer arbeidskrachten absorberende landbouw: d.w.z. een zo snel mogelijke overgang voor het grootste deel der landelijke bevolking van de achterlijke traditionele landbouwmethoden naar de moderne economie. Het primaire doel daarbij is steeds de produktie zodanig op te voeren, dat deze de bevolkingsgroei van circa $2\frac{1}{2}\%$ per jaar zal weten te evenaren en hopelijk te overtreffen, en ook zoveel mogelijk de nog niet aangeboorde reserves van werkloze en onvolledig werkzame arbeidskrachten zal kunnen absorberen. De verbouw der traditionele, weinig winstgevende gewassen (vooral granen) zal daarbij moeten plaats maken voor een grotere en meer gevarieerde produktie van hoogwaardig fruit, groenten en industriële landbouwproducten, terwijl ook een moderne veeteelt (met Europees melkvee) geïntroduceerd en tot ontwikkeling gebracht moet worden.

In het ontwikkelingsplan werd aan de coöperaties een belangrijke taak toebedacht, zowel bij de hervorming der traditionele structuren als bij de modernisering van de landbouw.¹³ De chef van de Sous-Direction de la

¹² Onder 'mise en valeur' wordt hier verstaan zowel de algemene economische ontwikkeling en ontsluiting van de betreffende streek als de sociale en economische ontplooiing van de bevolking, een en ander te bereiken door een rationeel en optimaal gebruik te maken van de grond en van het beschikbare water, met behulp van de meest geschikte technieken en van de coöperatieve organisatievorm.

^{12a} 1 Dinar = 1.000 millimes = ca f 6,90.

¹³ Les reponsables de l'économie tunisienne voient dans la coopération, étendue à tous les secteurs de l'économie, le moyen d'allier: maintien de la propriété privée et développement économique, structure sociale supprimant au maximum les intermédiaires, en rapprochant production et consommation dans les deux sens, et cadre idéal d'une répartition équitable du revenu, jointe à une participation démocratique à une gestion économique moderne. Cette participation est considérée comme un des moyens les plus efficaces d'évolution des mentalités et, partant, d'intégration du secteur traditionnel à l'économie moderne. L'objectif est donc de

Coopération van het ministerie van het plan & van financiën, Moncef Guen¹⁴, formuleerde dit als volgt:

Dans le cadre de cet objectif-moyen, la coopération se voit réserver une place de choix, parce qu'elle est conçue comme un instrument efficient de développement économique et social, surtout dans les zones d'économie traditionnelle telles que l'agriculture, la pêche, l'artisanat et la distribution.

Autrement dit, face à une situation de sous-développement particulièrement patente dans certains secteurs, l'Etat, c'est-à-dire la collectivité nationale politiquement organisée, va utiliser la coopération comme un moyen adapté, pour réformer les structures existantes et hâter la croissance économique.

. . . En effet, le Plan National voit dans la coopération, un système avantageux à un double point de vue:

D'abord, du point de vue technico-économique: le système coopératif, facilite la reconversion des techniques, la diffusion du progrès économique et l'organisation efficiente de la production. Il constitue un système infiniment supérieur au mode d'exploitation individuelle sans pour autant impliquer les contraintes et les servitudes du collectivisme totalitaire.

Ensuite, du point de vue social: le système coopératif est l'une des rares formes d'organisation où se réalise la parfaite synthèse du progrès économique et du progrès social . . .

Pour toutes ces raisons, le Plan désigne les coopératives par le terme significatif «d'accélérateurs du développement» économique et social.

Ook president Bourguiba zelf heeft herhaaldelijk het belang der op te richten coöperaties onderstreept, en er op gewezen dat hun succes een belangrijke voorwaarde is voor de realisering van het Plan Triennial (1962-64) en van de Perspectives Décennales (1962-71).¹⁵

Bij de na 1956 gevoerde grondpolitiek is Tunesië ervan uitgegaan dat de landbouwgronden alleen dienden toe te behoren aan de Tunesiërs, hetzij als individuen, hetzij als leden van coöperaties. Dit impliceerde het ingrijpen in alle bestaande vormen van grondbezitsverhoudingen¹⁶ en het doorvoeren van vergaande agrarische hervormingen.

promouvoir au maximum les coopératives, en vue d'assurer le meilleur revenu au producteur, et comme antidotes des comportements traditionnels. M. Callens, Développement de la Coopération *IBLA XXVII* 105 (1964/1), p. 72.

¹⁴ Moncef Guen, o.c. p. 73 en 75.

¹⁵ O.a. in zijn rede gehouden voor het Congrès Coopératif van 25 mei 1962. Zie hiervoor: Habib Bourguiba, *De la Coopération (discours prononcé par le Président de la République à la Bourse du Travail à l'inauguration du Congrès National de la Coopération)*, Secrétariat d'Etat aux Affaires Culturelles et à l'Information, Tunis 1962.

¹⁶ Ook in pacht- en dienstverhoudingen.

Reeds twee maanden na de onafhankelijkheid werd een begin gemaakt met de hervorming der *habousgronden*. In 1956 en 1957 werden 133 (4 miljoen ha) '*habous publics*' (vrome stichtingen bestemd voor sociale of religieuze doeleinden) tot domeingrond verklaard, waarbij de staat de verzorging van deze doeleinden ten algemenen nutte op zich nam, en tegelijkertijd de gelegenheid kreeg de aldus verkregen domeingronden uit te geven aan individuele landbouwers (via verkavelingen) of aan landbouwcoöperaties. De nog resterende 1,2 miljoen ha '*habous privés*', waarvan het vruchtgebruik aan de afstammelingen der stichters toebehoorde, dienden daarna onder de rechthebbenden verdeeld te worden. Ook dit ging meermalen met gelijktijdige coöperatievorming gepaard.

Eveneens in 1957 werden de 6 miljoen ha communale stamgronden verdeeld. Dit waren gronden die nooit verpacht hadden kunnen worden en die — doordat de stamleden nooit van een permanent gebruik ervan verzekerd waren — voor een groot deel aan het produktieproces onttrokken waren, of hoogstens als communale veeweiden gebruikt werden. Evenals bij de te verdelen '*habous privés*' werden deze communale stamgronden (vooral in het centrum van het land, waar de later te behandelen '*coopératives de mise en valeur et de polyculture*' gepland waren) na verdeling onder de rechthebbenden vaak bestemd om in nieuw op te richten coöperaties te worden ingebracht als grondareaal van deze individueel rechthebbende coöperatieleden.

In mei 1964 werden tenslotte alle gronden in handen van niet-Tunesiërs geconfiskeerd, waardoor alle Europese landbouwbedrijven aan de Tunesische staat toevielen. Het Office des Terres Domaniales exploiteert deze bedrijven momenteel nog zelf ('*gestion directe*'), maar bereidt eveneens plannen voor om deze bedrijven hetzij te verkavelen, hetzij tot coöperaties om te vormen, waarvoor de nieuwe coöperatieve wetgeving verschillende mogelijkheden biedt.

Naast bovengenoemde fundamentele ingrepen waren ondertussen in 1958 en 1963 nog twee landhervormingswetten voor bepaalde landstreken afgekondigd, namelijk in 1958 voor de irrigeerbare gronden in het gebied van de Medjerdavallei in Noord-Tunesië en in 1963 voor alle andere '*périmètres publics irrigués*'.¹⁷ Het doel van beide landhervormingswetten is enerzijds de grondeigenaren binnen de voor irrigatie gereedgemaakte streken te doen bijdragen in de ten behoeve van deze irrigatiewerken gedane investeringen — namelijk door middel van overdracht van een bepaald percentage van hun grond aan de staat —, anderzijds deze grondeigenaren te dwingen op

¹⁷ Loi no. 58/63 du 11 juin 1958 (23 Dhou El Kaada 1377), portant Réforme Agraire dans la basse Vallée de la Medjerda; Loi no. 63-18 du 27 mai 1963 (4 Moharrem 1383), portant Réforme Agraire dans les périmètres publics irrigués.

hun nu kleiner geworden stuk grond ook inderdaad gebruik van de irrigatiemogelijkheden te maken en tot intensievere cultures van hoogwaardiger gewassen over te gaan. Bij niet-nakoming der verplichtingen tot intensieve, geïrrigeerde bedrijfsvoering zullen deze grondeigenaren anders een extra-grondbelasting moeten betalen.

De totale oppervlakte der percelen, behorend aan één eigenaar — na aftrek van de oppervlakte die hij aan de staat als bijdrage in de irrigatie-investeringen heeft moeten betalen — of toe te wijzen uit de door de staat verworven gronden aan nieuwe gegadigden, is in beide landhervormingswetten zowel aan een minimum als aan een maximum gebonden. In de Medjerdavallei zijn deze oppervlakten respectievelijk vastgesteld op 4 ha en 50 ha. De landhervormingswet voor de Medjerdavallei bevat bovendien de bepaling (art. 22) dat de eigenaren bij besluit van de minister van landbouw gedwongen kunnen worden om toe te treden tot de coöperaties, die op initiatief van het Office de la Mise en Valeur de la Vallée de la Medjerda zullen worden opgericht.

Het Medjerda-gebied is door zijn gunstiger ligging, bodemgesteldheid en omvangrijke irrigatiemogelijkheden het belangrijkste landhervormings- en streekontwikkelings-project van geheel Tunesië geworden. Het gelijktijdig met de landhervormingswet in 1958 ingestelde Office de la Mise en Valeur — kortweg altijd als Office de la Medjerda of OMVVM aangeduid —, met de bevoegdheden van een semi-publiekrechtelijk lichaam over een totale oppervlakte van 250.000 ha waarvan 70.000 ha irrigeerbaar te maken zijn, kreeg door de toepassing van genoemde landhervormingswet, door de stelselmatige terugkoop van gronden in handen van niet-Tunesiërs, door de hervorming der habousgronden, uit staatsdomein, en tenslotte sedert mei 1964 door de confiscatie van alle overgebleven niet-Tunesische gronden in dit gebied, de beschikking over enkele tienduizenden hectaren irrigeerbare grond.

Deze gronden werden nu ingedeeld in 'secteurs'. Voor iedere secteur wordt aan de hand van een onderzoek naar de ligging, de kwaliteit, de landbouwmogelijkheden en daaruit voortvloeiende opbrengstmogelijkheden der gronden een verkavelingsplan opgesteld. De kavels variëren in grootte van 5 tot 12 ha, gebaseerd op een op iedere kavel te bereiken netto-opbrengst van 250 Dinar per jaar. De te stichten landbouwbedrijven zijn typische gezinsbedrijven; er wordt van uitgegaan dat de boer met zijn gezin zijn kavel zelf bewerkt en de voorgeschreven geïrrigeerde gewassen verbouwt (vooral tomaten, artisjokken, spaanse peper en veevoeder) volgens een door het OMVVM vast te stellen cultuurplan en gewaswisselings-schema.

De kavels zijn voor de uitgifte geheel klaar gemaakt voor hun bestem-

ming, genivelleerd, gedraineerd, voorzien van irrigatie-aftappunten, er is een woning voor de boer en zijn gezin en een stal voor het vee op gebouwd. Iedere secteur heeft daarnaast zijn eigen nieuw sociaal en administratief centrum gekregen, met moskee, administratiegebouwen, gebouwen voor de landbouwcoöperatie, een vergader- en recreatielokaal, vaak ook nog een school.

De kavels met huis en stal, dus als compleet bedrijf worden in huurkoop uitgegeven voor een prijs die is samengesteld uit de geschatte waarde van de grond, de inrichtingskosten van de kavel en de bouwpreis van de gebouwen.

De boer mag zijn grond niet aan een ander verpachten of verkopen, terwijl ook na overlijden de kavel als eenheid moet blijven bestaan en niet deelbaar is. Bij niet-nakoming van zijn verplichtingen ten opzichte van het OMVVM, van zijn coöperatie of van de bepalingen van de landhervormingswet, kan de boer van zijn kavel verwijderd worden, zolang deze tenminste nog niet geheel is afbetaald.

3. DE STRUCTUUR DER POST-KOLONIALE TUNESISCHE LANDBOUWCOÖPERATIES

3.1. Het Tunesische landbouwcoöperatiewezen wordt geheel beheerst en geregeld door de Wet no. 63-19 van 27 mei 1963 op de coöperatie in de agrarische sector. Deze wet kwam in de plaats van het tot dan toe geldende en op Franse leest geschoeide protectoraats-decreet van 1934 op het landbouwcrediet en de landbouwcoöperaties.

De nieuwe wetgeving spreekt niet — zoals in alle westerse landen — van coöperatie als een '*vereniging van mensen die vrijwillig te zamen een bepaalde economische activiteit verrichten of hun economische belangen behartigen*', maar zegt alleen in art. 1 der genoemde wet:

La coopération agricole a pour fonction l'utilisation en commun par des agriculteurs de tous les moyens techniques et économiques en vue de faciliter leur production agricole et de valoriser les produits de leurs exploitations.

Vooral het ontbreken van het vrijwillige element is karakteristiek voor het Tunesische coöperatiebestel. Anderzijds wordt ook met het sociale aspect ('een vereniging van mensen') niet voldoende rekening gehouden: het zakelijke, administratief-technische en landbouw-technische aspect voert de boventoon, het persoonlijke erbij-betrokken-zijn en het persoonlijke initiatief spelen geen rol. Heeft men in West-Europa de coöperatie altijd gekarakteriseerd als een vereniging van mensen in tegenstelling tot de naamloze vennootschap als vereniging van kapitalen, uit de volgende paragrafen blijkt dat men de Tunesische coöperaties het best als een 'vereniging van gronden' kan aanmerken.

In tegenstelling tot de oude wetgeving van 1934, die zich ook met landbouw-credietcoöperaties en met onderlinge (= coöperatieve) verzekering in de landbouw bezig hield, erkent de nieuwe wet van 1963 slechts twee soorten landbouwcoöperaties: (art. 3)

Sont seules reconnues comme coopératives agricoles et ne peuvent à ce titre bénéficier des avantages reconnus aux coopératives agricoles par les textes présents et à venir, les coopératives qui adoptent l'une des formes suivantes et l'un des statuts-types qui seront fixés par décret.

1. — Les coopératives de production:
  - la coopérative de production du Nord;
  - la coopérative de production animale;
  - la coopérative de mise en valeur et de polyculture.
2. — Les coopératives de service.

Volledigheidshalve volgen hieronder in extenso de definities van de wettekst voor ieder van deze coöperaties:

Art. 5. — La coopérative de production du Nord est une société qui a pour objet la constitution d'une unité de production viable à assolement céréalier prédominant, permettant le regroupement des terres de ses adhérents aux fins de leur exploitation en commun, selon les normes et les techniques recommandées par le Plan National de Développement.

Art. 6. — La coopérative de production animale est une société qui a pour objet la constitution d'une unité à production fourragère prédominante ainsi qu l'élevage en commun du bétail de rente selon les normes et les techniques recommandées par le Plan National de Développement.

Art. 7. — La coopérative de mise en valeur et de polyculture est une société qui a pour objet la mise en valeur des terres de ses adhérents et leur exploitation en commun, selon les normes et les techniques recommandées par le Plan National de Développement. Elle peut jouer également le rôle de coopératives de service pour les activités individuelles de ses adhérents.

Art. 8. — La coopérative de service est une société qui a pour objet:

- l'achat au profit de ses membres de tous les produits nécessaires à l'agriculture;
- la conservation, la transformation et la vente en commun de tous les produits agricoles provenant exclusivement des exploitations des associés dans le cadre des activités spécifiques de la société;
- l'acquisition éventuelle du matériel agricole.

De statuten van iedere coöperatie moeten overeenstemmen met de voor ieder type van coöperatie bij decreet vastgestelde modelstatuten. Zij moeten bovendien nog voor iedere coöperatie door de ministers van het plan & financiën en van landbouw worden goedgekeurd, terwijl de betrokken ministeries ook permanent het financiële, respectievelijk het technische toezicht (letterlijk 'voogdij') over de coöperaties uitoefenen (art. 10 en 41).

Enkele coöperaties in het Medjerdagebied (El Habibia, El Mensourah, Sanhaja, e.d.) zijn nog tot stand gekomen onder vigueur der oude wetgeving (vóór 1963). Blijkens de doelstelling in hun statuten zijn deze coöperaties op nieuwe verkavelingen met geïrrigeerde landbouw gelijk te stellen met coopératives de service. In plaats van het in de latere wet voorgeschreven toezicht door de ministers van landbouw en van het plan & financiën, plaatsen de Medjerda-coöperaties zich in hun statuten uitdrukkelijk onder controle van het Office de la Mise en Valeur de la Vallée de la Medjerda (OMVVM), terwijl zelfs bepaald is dat de president-directeur van het OMVVM of diens vertegenwoordiger voorzitter van het bestuur van iedere coöperatie zijn moet. Het OMVVM is zelf ook lid van iedere Medjerda-coöperatie en verleent als zodanig aan die coöperaties gratis zijn diensten alsmede personele en technische hulp.

Het is dienstig de verschillende typen van coöperaties, hun organisatie en wijze van oprichting, iets meer gedetailleerd te bestuderen. Achtereenvolgens zullen derhalve de Coopératives de Production (die voor de graanbouw in het noorden en die voor de veeteelt worden ook wel Unités de Production genoemd), de Coopératives de Service, vooral van het Medjerdatype, en de Coopératives de Mise en Valeur et de Polyculture de revue passeren.

3.2. DE COOPERATIVES DE PRODUCTION

Het voornaamste oogmerk bij de instelling van de nieuwe coöperatieve organisatievorm van unités de production was de modernisering van de Tunesische landbouw en van het platteland, onder gelijktijdige dekolonisatie van de economie van Tunesië. Deze modernisering was dringend nodig, want door de beperkte afmetingen der Tunesische landbouwbedrijfjes in de grote cultures in het noorden van het land — deze grote cultures betreffen voornamelijk graanbouw, voedergewassen en peulvruchten — en door de primitief-traditionele landbouwmethoden waren de opbrengsten van deze traditionele landbouw slechts een derde van die der moderne westerse bedrijven. Een modernisering van de traditionele landbouw eiste gebruikmaking van dezelfde technische middelen en organisatievormen als op die westerse bedrijven, alsmede een vergroting van de bedrijfsoppervlakten tot levensvatbare productie-eenheden.

De unités de production trachten dit nu te bereiken door samenvoeging en hergroepering van de kleine traditionele bedrijfjes rond kernen van modern geleide, onteigende ex-koloniale bedrijven, ter verkrijging van produktie-eenheden van minstens 500 ha ieder, en door middel van collectieve exploitatie. Door de integratie van de weinig-ontwikkelde Tunesische bedrijfjes in de reeds bestaande grootbedrijven, alsmede door gebruikmaking van de organisatie en technische uitrusting van die moderne kernen zou de Tunesische landbouw overal tot het peil der voormalige westerse bedrijven moeten kunnen worden opgeheven, en zou tevens het doel, gesteld in het Tunesische Tienjarenplan (1962-1971), namelijk een minimum-inkomen van 50 Dinar per hoofd der bevolking of 250 Dinar per gezin per jaar, bereikt moeten worden.¹⁸

De oprichting van coopératives de production dient plaats te vinden bij decreet, op voorstel van de ministers van landbouw en van het plan & financiën, na ingewonnen advies van de Commission Régionale de la Coopération (waarvan de samenstelling en de bevoegdheden ook bij decreet geregeld worden). Hieraan voorafgaand heeft er door of vanwege het ministerie van landbouw een onderzoek plaats gehad naar de gewenste begrenzing en oppervlakte van het grondgebied der coöperatie, de rechten op de gronden binnen deze begrenzing, de klimatologische en pedologische mogelijkheden van het gebied, en heeft men een schatting gemaakt van de levensvatbaarheid der coöperatie, d.w.z. er moet een redelijke perspectief zijn om een gemiddeld minimum-revenu van D 250 per jaar per gezin te bereiken. Tenslotte moeten ook de belanghebbenden bij de oprichting der coöperatie, zowel de kleine zelfstandige landbouwers als de erbij te betrekken landarbeiders, geraadpleegd worden. Deze toekomstige coöperateurs te overreden en van het belang der coöperatie te overtuigen is hierbij

¹⁸ Driekwart van de Tunesische plattelandsbevolking had in 1959 een inkomen dat lager lag dan 30 Dinar per persoon per jaar (in sommige streken zelfs slechts 14 Dinar, d.w.z. *f* 100,— per persoon per jaar), tegenover een gemiddeld inkomen voor geheel Tunesië per hoofd der bevolking van 58,8 Dinar per jaar.

Moncef Guen, o.c. p. 86 geeft voor 1959 de volgende inkomstentabel:

Inkomensgroep	Aantal personen	Inkomen per hoofd	Totaal-inkomen
0-20 Dinar	1.515.000	14 Dinar	21.000.000 Dinar
20-40 „	1.225.000	28,5 „	35.000.000 „
40-60 „	513.000	48,7 „	25.000.000 „
60-80 „	237.000	71,7 „	17.000.000 „
80-90 „	73.000	85 „	6.000.000 „
90 Dinar en meer	567.000	218 „	124.000.000 -
Totaal	4.130.000		228.000.000 Dinar

het moeilijkste punt. De coöperatiewet kent dan ook bepalingen waardoor de landbouwers binnen het werkgebied van de coöperatie verplicht kunnen worden tot het lidmaatschap, ofwel hun grond te ruilen voor een perceel buiten de coöperatiegrenzen.

Grondeigenaars die niet voor het lidmaatschap in aanmerking komen, zijn gehouden hun gronden aan de coöperatie te verkopen of te verhuren.

Het uiteindelijke grondenareaal van de coöperatie is derhalve samengesteld uit:

- een kern bestaande uit bedrijfsgebouwen en gronden van het oorspronkelijke westerse bedrijf en/of domeingronden, die voor vijf jaar aan de coöperatie verhuurd worden en na afloop van die periode onder bepaalde voorwaarden aan die leden toegewezen kunnen worden, die zelf te weinig grond hadden om in te brengen en dus ook te weinig in het maatschappelijk kapitaal der coöperatie deelnamen;
- gehuurde of gekochte gronden van grondeigenaars die geen coöperatielid wilden of konden worden (bijv. elders wonenden of werkenden);
- gronden ingebracht door de leden, meestal in percelen van $\frac{1}{2}$ tot een tiental ha, waarbij de leden voor de waarde van hun inbreng aandelen in het maatschappelijk kapitaal der coöperatie verkrijgen.

Bij uittreding blijft de ingebrachte grond aan de coöperatie, maar kan het lid zijn aandeel in het ledenkapitaal aan de coöperatie zelf of aan een ander of toekomstig lid overdoen, ofwel zijn grond aan de coöperatie verhuren of verkopen.

Een der karakteristieke kenmerken van alle coöperatives de production is dus dat de gronden, die door de coöperatie geëxploiteerd worden, daadwerkelijk aan de groep gaan toebehoren in plaats van aan de oorspronkelijk inbrengende leden. Het lid krijgt alleen een aandeel in het kapitaal der coöperatie, overeenkomend met een bepaalde oppervlakte en kwaliteit ingebrachte grond. Het lid is eveneens proportioneel rechthebbende op de onverdeelde domeingrond die aan de coöperatie zelf, of aan leden die oorspronkelijk geen of te weinig eigen grond konden inbrengen, tegen een geringe betaling werd toegewezen, opdat deze leden daardoor hun aandeel in het ledenkapitaal, en daarmee ook hun daarmee overeenstemmend recht op een bepaald deel uit de jaarlijkse winstuitkering van de coöperatie, op peil konden brengen.

De winstuitkering is namelijk gebaseerd op een tweetal elementen: de arbeidsinbreng en de grond (= kapitaals) inbreng. Gedurende het jaar ontvangen de leden *als voorschot* (later te verrekenen met ieders aandeel in het nettoresultaat der coöperatie) voor iedere effectieve arbeidsdag een betaling die overeenkomt met het normale dagloon van een landarbeider (350 millimes), tractorbestuurder (400 millimes), maaï-dorsmachinebestuurder (500 millimes) of technisch directeur (600 millimes). Ieder coöperatielid

is verplicht — overeenkomstig zijn kwalificaties en de aanwezige arbeidsmogelijkheden — mee te werken in de coöperatie. Lidmaatschap met uitsluitende inbreng van grond, zonder regelmatige arbeid, is niet mogelijk.

Het beheer der coöperatie is gesplitst in een administratief en een financieel beheer. Het administratieve beheer is in handen van een gekozen bestuur van minstens 3 leden, die zelf uit hun midden de voorzitter kiezen. Het bestuur benoemt de technische directeur voor de coöperatie: meestal een jonge man, die een opleiding hiertoe aan de Ecole Nationale de la Coopération in Tunis gehad heeft. Hem wordt eveneens een stuk grond in het onverdeelde domeingedeelte toegewezen, zodat hij volwaardig coöperatielid wordt. De directeur houdt tevens de boekhouding bij en heeft het financiële beheer voor kleine uitgaven, betaling van salarissen en arbeidsvoorschotten. Voor grotere uitgaven, die alle per chèque via de Banque Nationale Agricole plaats vinden, is hij afhankelijk van de goedkeuring en medeondertekening door de Directeur Régional des Coopératives.¹⁹

Deze Directeur Régional stelt ook de jaarlijkse algemene balans op, volgens de aanwijzingen die de Banque Nationale Agricole daartoe verstrekt. Deze bankinstelling heeft vanaf de oprichting der coöperatie ook de credieten verstrekt, waarmee de unité de production haar werkzaamheden kon aanvangen en voortzetten, namelijk:

- credieten op lange termijn (20 à 25 jaar) voor de constructie van bedrijfsgebouwen, voorzover nog niet of onvoldoende aanwezig;
- credieten op midden-lange termijn (5 jaar) voor de aankoop van geïmporteerd Westeuropes vee of voor de aanschaf van landbouwmachines;
- credieten op korte termijn: voor kunstmest, zaigoed, brandstof voor de machines, voor de verstrekking van voorschotten voor het levensonderhoud der coöperatieleden en hun gezinnen (voorschotten op basis van arbeidslonen).

Van de tot heden bereikte resultaten der coopératives de production is nog weinig te zeggen of voor de toekomst te voorspellen. De meeste zijn daarvoor nog te kortstondig werkzaam. Talrijk zijn de aanvangsmoeilijkheden: uit de grond gestampte coöperaties; leden die gewend waren volgens eigen arbeidstempo te werken op kleine bedrijfjes en die zich niet meteen aan het straf georganiseerde werkschema kunnen aanpassen; het aantal coöperatieleden wordt meer bepaald door het aantal gezinnen dat in de toekomst 250 Dinar per jaar zal moeten kunnen verdienen dan door de werkelijke behoefte

¹⁹ Une Unité de Production: El Azima, in *La Tunisie Economique*, Nouvelle Série, no 8 (mars 1964), p. 20-23.

Er is in ieder gouvernoraat één Directeur Régional des Coopératives. Tunesië is verdeeld in 13 gouvernoraten.

aan arbeiders op grotendeels gemechaniseerde bedrijven; gebreken bij de leiding; gebrek aan voldoende geschoold kader; nog te geringe ervaring bij een deel der technische directeuren en vooral een tekort aan voldoende lager landbouwvoorlichtingspersoneel, dat in dagelijks contact met de coöperatieleden de noodzakelijke vernieuwingen voor deze eenvoudige boertjes weet te 'vertalen' en zonodig vóór te doen.

De beste resultaten tot dusver zijn nog bereikt waar de kern der coöperatieleden bestaat uit voormalige arbeiders van de onteigende Franse onderneming, die als kern voor de opgerichte coöperatie gediend heeft. Zij waren het verbindende element tussen verleden en toekomst, zij kenden het klappen van de zweep en wisten in voortgezette routine-activiteiten tot redelijke en zelfs goede resultaten te komen. De tijd zal moeten leren of dit niveau gehandhaafd kan blijven en of de nieuwe coöperatieleden in deze en in andere coöperaties zich aan dit niveau en aan deze arbeidsorganisatie kunnen aanpassen en optrekken. Het enthousiasme van de leden voor deze nieuwe coöperatieve en collectieve organisatievorm zal verder ook afhangen van de mogelijkheden om goede resultaten — in de vorm van voldoende financiële einduitkeringen — te verkrijgen.

Voor de armsten onder de toegetreden coöperatieleden is de zekerheid van werk, van behuizing, van scholen voor hun kinderen en van een in het vooruitzichtgesteld geldinkomen in de nabije toekomst van D 250 per jaar per gezin, wel aantrekkelijk. Maar de landbouwers, die voordien wel voldoende grond hadden en deze bij de gedwongen toetreding moesten inbrengen, zullen alleen dan voldaan zijn als zij binnen niet al te lange tijd een jaarlijkse slotuitkering kunnen ontvangen, die in redelijke verhouding staat tot de door hen ingebrachte gronden.

Niettemin zijn de pogingen van Tunesië om door middel van de coopératives de production te komen tot een modernisering van de traditionele landbouw zeer belangwekkend. Zij zullen moeten leiden tot een zodanige ontwikkeling dat na verloop van de tijd produktiecoöperaties met collectieve exploitatie omgezet zullen kunnen worden in dienstenverlenende coöperaties met gedeeltelijk individuele exploitatie. Voorlopig worden de coopératives de production ook nog sterk centraal geleid met toezicht en controle van twee ministeries en van de Banque Nationale Agricole. Na een overgangsperiode van 5 jaar hoopt men te kunnen overgaan tot een meer autonome bedrijfsvoering. Op dat moment wordt de kern van domeingrond ook niet meer aan de coöperatie verhuurd maar definitief toegewezen. Na deze eerste jaren van collectieve grondbewerking en bedrijfsvoering zullen ook de oppervlakten beplant met vruchtbomen en groenten ter individuele bewerking toegewezen worden. De twee belangrijkste activiteiten echter van de unités de production, die als zodanig ook uitdrukkelijk in de wetgeving genoemd worden, namelijk de graanbouw en de veeteelt annex

veevoederproduktie, zullen collectief georganiseerd blijven. Men ziet van Tunesische zijde namelijk ook geen andere oplossing, hoe de sterk gemechaniseerde graanbouw in streken met een slechts beperkte regenval anders dan op grote schaal gerealiseerd zou kunnen worden, terwijl voor de verbetering en het onderhoud der weidegronden in deze droge streken alleen een gecontroleerde veeteelt in aanmerking komt. Voorzover en zodra echter het stadium bereikt wordt dat de fruit- en groententeelt individuele gezinsactiviteiten geworden zijn, zullen de coöperaties meer het karakter van coöperatives de service dan van coöperatives de production verkrijgen.

3.2.1. In het Medjerda-gebied, waar in verband met de bijzondere positie van het Office de la Mise en Valeur de la basse Vallée de la Medjerda als 'organisation para-étatique' coöperaties onder enigszins afwijkende bepalingen en benamingen kunnen voorkomen, is een type van produktiecoöperatie onder de naam van Coopérative Agricole Ouvrière aanwezig. Het betreft hier voormalige Franse boerderijen en landerijen die door het OMVVM verhuurd zijn aan door de voormalige arbeiders van deze boerderijen gevormde produktiecoöperaties. Ook hier vindt de exploitatie gemeenschappelijk plaats. De coöperatieleden krijgen echter een vast arbeidsloon — ze zijn gelijktijdig arbeiders op hun eigen coöperatief bedrijf — van 350 millimes per dag, terwijl uit de netto-winst, na aftrek van 60% voor diverse reserveringen, aan ieder coöperatielid nog een gelijk winstaandeel uitgekeerd wordt.

Het ligt in de bedoeling van het OMVVM — de leden worden in deze als onmondigen behandeld — deze coöperatives agricoles ouvrières op korte termijn volledig om te zetten in coöperatives de service, het algemeen nagestreefde type coöperatie voor het Medjerda-gebied. Daartoe zal het grondareaal van iedere coöperative agricole ouvrière dan ook volledig verkaveld en onder de leden verdeeld moeten worden.

3.3. DE COOPERATIVES DE SERVICE

Het doel van de coöperatives de service is een modernisering der individuele bedrijfsvoering en een zo effectief mogelijk gebruik van grond en water door middel van dienstenverlening op coöperatieve basis aan de aangesloten leden-bedrijfjes. Deze dienstenverlenende coöperaties houden zich daarom ook niet alleen bezig met de gezamenlijke inkoop van landbouwbenodigdheden en met de verwerking en verhandeling der geoogste landbouwproducten, zij helpen daarnaast nog met de uitbreiding, vernieuwing, herstel en verbetering van de aanplant; met bewerking en technische verbetering van de grond en de daarvoor benodigde aanschaf van materiaal;

voorts met de aanleg van irrigatieleidingen, en zij bevorderen tenslotte en assisteren bij de omzetting van extensieve in meer intensieve landbouw of van weinig opleverende droge cultures in geïrrigeerde groenten- en fruitteelt. Bij al deze activiteiten blijft men echter principieel vasthouden aan de vorm van individuele exploitatie van de grond of de aanplant.

Door de tegenwoordige minister van landbouw, Mohammed Jeddi, wordt er in zijn toespraken overal in den lande steeds op aangedrongen de gehele voor de markt producerende landbouw (vooral de olijven- en citruscultures) in deze coöperatieve vorm te organiseren. Waar nodig wordt de verplichting tot organisatie in coöperaties de service van bovenaf opgelegd. Soms gaat dit gepaard met een gedwongen herverdeling van het olijfboombezit, teneinde enerzijds ook de bezitloze boeren of te kleine boombezitters aan een minimuminkomen te helpen, en anderzijds tot een intensievere exploitatie van de totale aanplant te kunnen geraken.

Vooraf de gedwongen herverdeling bij de van bovenaf opgelegde organisatie in coöperaties heeft in M'saken, een belangrijk centrum in de olijfbomenstreek rond Sousse (140 km ten zuiden van Tunis), veel kwaad bloed gezet en zelfs tot een coöperatie-oproer aanleiding gegeven (december 1964).²⁰

3.3.1 DE MEDJERDA-COÖPERATIES: DIENSTENVERLENENDE COÖPERATIES OP BASIS VAN DE OUDE KOLONIALE WETGEVING.

Nog voor het tot stand komen van de Wet op de coöperaties in de agrarische sector van 1963 waren door het OMVVM in de Medjerdavallei reeds een aantal coöperaties opgericht met een soortgelijk doel als de later in te stellen coöperaties de service. Deze Medjerda-coöperaties vonden hun basis dus nog in de koloniale wetgeving op de landbouwcoöperaties van 1934. De Medjerda-coöperaties hebben bovendien een bijzonder karakter, doordat er een duidelijke symbiose bestaat tussen hun activiteiten en die van de diensten van het OMVVM.

Volgens hun statuten — die voor alle Medjerda-coöperaties gelijk zijn — moet de voorzitter de president-directeur van het OMVVM of diens vertegenwoordiger zijn, terwijl ook de (technische) directeur door het OMVVM benoemd wordt. Hierdoor is een goede coördinatie tussen de coöperaties en de diensten van het OMVVM gewaarborgd.

De statuten geven verder aan de president-directeur van het OMVVM de bevoegdheid om tot oprichting van unies of federaties van coöperaties te besluiten, evenals om binnen de coöperaties speciale secties op te richten met een zo goed als autonome activiteit. Voorbeelden hiervan zijn de Centres de Motoculture, die een geheel machinepark beheren en de benodigde

²⁰ Zie hierover ook: *Kroniek van Afrika* V 1 (maart 1965), p. 11.

machinale werkzaamheden t.b.v. de coöperatie of haar leden — uiteraard tegen betaling — verrichten.

Ofschoon de wetgeving van 1934 de vrijheid aan de landbouwers zelf liet om zich al dan niet in coöperaties te organiseren, achtte het OMVVM de boeren die in de nieuwe voor irrigatie gereedgemaakte secteurs een kavel toegewezen kregen, niet in staat om zelf een zodanig initiatief te nemen. Anderzijds achtte men de coöperatieve organisatievorm noodzakelijk als correctie op het individualisme der boeren. Het OMVVM trok de bevoegdheid tot oprichting van coöperaties daarom geheel aan zich, en beschouwde deze oprichting als de kroon op zijn werk, als het laatste noodzakelijke stadium van de 'mise en valeur': het was nadat de Medjerdavallei de technische infrastructuur gekregen had, nodig om aan de grond een maximale waarde te geven, en na de doorvoering van de landhervorming ten voordele der tot nog toe geen grond bezittende landarbeiders en werklozen, de organisatie van de menselijke activiteiten in een structuur die deze eenvoudige landbouwers ook daadwerkelijk in staat zou moeten stellen het grootst mogelijke profijt van hun grond en hun werk te trekken.

Het lidmaatschap der nieuwe coöperaties werd als een verplichting opgelegd, want krachtens de Wet op de Réforme Agraire van 1958 werd dit lidmaatschap aan het accepteren van een bedrijfje in het verkavelde gebied verbonden. Daarnaast verplichten de boeren zich ook nog eens in het koopcontract van hun kavel om 'lid te worden van iedere coöperatie waartoe het OMVVM het initiatief zou nemen'.

De nieuwe bedrijfseigenaars werden door het OMVVM meteen in een 'pré-coopérative d'éducation' gegroepeerd. Zonder dat er nog een officiële coöperatie opgericht was, werd gedurende een periode van twee jaar — onder leiding en met hulp van het OMVVM, alsmede met door het OMVVM voorgeschoten gelden — de aankoop van benodigdheden en de verkoop der produkten gemeenschappelijk verricht, zodat in die tijd de boeren het belang van de coöperatieve werkwijze zouden kunnen inzien en zij zich de coöperatieve methoden eigen konden maken. Na afloop der voorbereidingsperiode werd dan op initiatief van het OMVVM in een algemene vergadering een wettelijk erkende coöperatie opgericht.

Iedereen die een kavel geaccepteerd had was hiervan dus verplicht lid. Het lidmaatschap is daarnaast — op basis van vrijwilligheid — opengesteld voor kleine landbouwers/grondeigenaars in de directe nabijheid der verkavelingen. Ofschoon deze 'vrije boeren' van tijd tot tijd wel gebruik maken van de faciliteiten der coöperaties of van de hulp der landbouwvoorlichtingsambtenaren van het OMVVM, is de animo om ook het lidmaatschap der coöperaties te verwerven tot op heden maar zeer klein gebleken.

Volgens het koopcontract van hun bedrijfje zijn de coöperatieleden verplicht op hun kavel al die werkzaamheden te verrichten en het cultuurplan te volgen, zoals hun dit door de functionarissen van het OMVVM, in verband met de aard van de grond en van het water (zoutgehalte!), wordt voorgeschreven. Zij zijn volgens de statuten der coöperaties verder verplicht hun gehele oogst, met uitzondering van hetgeen voor consumptie van het eigen gezin nodig is, via de coöperatie te verkopen, en van alle diensten van de coöperatie gebruik te maken.

Omdat het merendeel der nieuwe landbouwers de moderne geïrrigeerde cultures niet uit de praktijk kende, werd door het OMVVM een kader van moniteurs aangesteld om de boeren de benodigde technische voorlichting te geven. De moniteurs moeten bovendien de uitvoering van het cultuurplan en de handhaving van het voorgeschreven gewaswisselingsschema door de boeren controleren.

Een gevaar van dit ver doorgevoerde dirigisme door het OMVVM is echter dat bij de boeren zelf iedere vorm van eigen initiatief en iedere zin voor verantwoordelijkheid de kop in gedrukt wordt, zodat zelfs de animo om zo goed mogelijk te werken kan verdwijnen. In de praktijk zijn de boeren hun coöperatie als gevolg van alle voorschriften, verplichtingen en bemoeienissen, vaak ook meer gaan zien als een verlengstuk van het OMVVM, van de bureaucratie in de stad, dan als een eigen organisatie, waarin zij deel hebben en zelf hun eigen belangen behartigen.

Dit gevoel wordt nog versterkt door de nauwe bindingen, die in de modelstatuten der Medjerda-coöperaties tussen die coöperaties en het OMVVM vastgelegd zijn, zoals voorzitterschap voorbehouden aan de president-directeur van het OMVVM, controle en toezicht door het OMVVM, toestemming van het OMVVM vereist voor het uittreden van een lid uit de coöperatie, en tenslotte een voorafgaand accoord van het OMVVM voor een eventuele statutenwijziging. Het OMVVM prijkt als eerste op de ledenlijst van iedere coöperatie. Het gehele administratieve en technische personeel der coöperaties wordt geleverd door het OMVVM, de bedrijfsgebouwen en de woonhuizen der coöperatieleden worden gebouwd door het OMVVM, en het OMVVM bemiddelt bij de banken t.b.v. de credietverstrekking via de coöperaties aan de leden.

Het OMVVM noemt deze situatie zelf: *une coopération enfantée sous l'autorité amicale de l'Office de la Medjerda.*

Men mag bij dit alles echter niet uit het oog verliezen, dat wegens de hoge kosten voor de technische werken en van de equipering der kavels, de uitgebreidheid van het tot ontwikkeling te brengen gebied (50.000 ha), en de geringe ervaring en beperkte scholing der Tunesische 'kolonisten' en kleine boeren, een overkoepelende organisatie en een centrale leiding onontbeerlijk zijn. Evenwel moet een dergelijke centrale leiding (het

OMVVM) zich beperken tot het adviseren en helpen van coöperaties en coöperatieleden om de moeilijkheden te overwinnen of de beste werkwijze te vinden, en behoort die centrale leiding zich niet in hun plaats te stellen, noch de boeren als onmondigen te beschouwen en alles buiten hen om te beslissen. Een nieuwe sociale en economische structuur heeft tijd nodig om te groeien, maar moet door de zich in de Medjerdavallei vestigende bevolking ook als iets eigens gevoeld worden, waar men zelf aan meegewerkt heeft en zelf bij betrokken geweest is.

In wezen maakt het OMVVM dezelfde fouten als de koloniale mogelijkheden in het beheer van hun voormalige afhankelijke gebieden: ter opheffing der bevolking voert men een bevoogdingspolitiek en durft uit angst voor mislukkingen niets aan de bevolking zelf over te laten. Men heeft dus wel het beste met land en volk voor, maar bereikt toch onvoldoende resultaten: de werkwijze is te technisch, te zakelijk, te perfectionistisch, te bedillig en te weinig gericht op ontplooiing van persoonlijk initiatief en zelfstandigheid. Er zal in het Medjerda-gebied meer in de richting van gemeenschapsontwikkeling dan van overheidsplanning gewerkt moeten worden.

De kritiek van iemand als Poncet ²¹ op het Medjerda-project is dan ook niet mals: *Cette gigantesque entreprise de l'Etat reste déstructurée et artificielle, sans intégration effective du milieu humain ou géographique à ses perspectives toujours incertaines. El Habibia avec ses canaux, ses routes et ses maisons blanches semble un petit morceau de planète étrangère, mais non le premier stade d'une évolution progressive de la paysannerie locale.*

Een gedetailleerd onderzoek betreffende de werkzaamheden en resultaten der coöperatie El Habibia, evenals van andere Medjerda-coöperaties, heeft deze woorden van Poncet bevestigd: nog geen 20% der leden is werkelijk geslaagd. Voor de overigen is het nieuwe witte huis, het mooi-verzorgde centrale gebouwencomplex der coöperatie, het showproject El Habibia, dat iedere buitenlandse bezoeker zien moet, alleen maar schijn die de werkelijkheid bedriegt. 80% der boeren heeft gedurende de afgelopen jaren op zijn geïrrigeerde kavels met tekorten gewerkt; het gevolg is geweest een toename der verstrekte credieten en een enorme achterstand in de aflossing daarvan. De boeren en hun gezinnen hebben weliswaar comfortabeler gewoond en beter geleefd dan voorheen, ze zijn er ogenschijnlijk stukken op vooruit gegaan, maar een enorme verschuldiging staat daar tegenover.

In plaats van de centrale leiding van het OMVVM, het voorschrijven en opleggen van verplichte activiteiten, zal het zwaartepunt meer naar het stimuleren van zelfwerkzaamheden en zelfdiscipline, naar voorlichting, opvoeding en scholing van de boeren gelegd moeten worden, gepaard met

²¹ J. Poncet, o.c. p. 326.

een grotere medezeggenschap en eigen verantwoordelijkheid der betrokkenen in een democratischer coöperatiestructuur. De kunstmatigheid, waarmee de huidige Medjerda-coöperaties tot stand gekomen zijn en nog steeds van boven- en buitenaf geleid worden, blijft anders een schadelijke invloed behouden op hun ontwikkelingsmogelijkheden.²²

Ter verklaring van bovenvermelde onbevredigende resultaten moeten ook nog andere factoren in aanmerking genomen worden, factoren die gedeeltelijk hun oorsprong vinden in het vooraf vastgelegde produktieschema, en voor een ander gedeelte met het falen van de coöperatieleden en van de coöperatie zelf verband houden.

Bij de voorbereiding van de verkaveling van een nieuwe irrigatiesector wordt rekening houdend met de uitkomsten van een voorafgaand pedologisch onderzoek en met de kwaliteit en beschikbare kwantiteit van het irrigatiewater, een bestemmings- en cultuurplan voor de gronden opgesteld. Aan de hand van de daaruit volgende oogstbrenghen- en nettogeldinkomsten-mogelijkheden worden de gronden dan zodanig verkaveld, dat ieder kavel te zijner tijd — het Tienjarenplan stelt 1971 als streefdatum — een netto-geldinkomen van 250 Dinar (circa f. 1750) per jaar voor zijn bewerker, dus de boer met zijn gezin, moet kunnen opbrengen. De meeste kavels hebben een oppervlakte van 5 tot 10 ha; de bestemming ervan ligt dus al vast vóór men weet welke boer er op komt, en is bijna altijd gemengd: geïrrigeerde intensieve produktie van groenten, fruit en veevoeder, samen met het houden van 3 tot 7 hoogwaardige melkkoeien. Het daarbij

²² In the first place it is at once apparent that in this case a ready-made co-operative organization is available to the newly arrived colonists. Those colonists have therefore not been able to contribute in any way to the founding of the co-operative society, for which they must carry the entire responsibility. They are given no choice in whether or not they wish to become members. By settling in the village they must accept membership without question. On arrival in the new village they do not form a unit. Many of them have had little or no experience with the co-operative way of organization. Deze woorden van van Wengen (*Social Aspects of the co-operative Movement in Ceylon and Southern India*, diss. Leiden, Amsterdam 1957, p. 69), hoewel betrekking hebbend op het Gal Oya Project in Ceylon, gelden zonder meer ook voor het Tunesische Medjerda-project. En van Wengen vervolgt (p. 70): Of course one may wonder whether this founding of a network of co-operative societies by the government is not too much in conflict with co-operative principles. On the other hand one can support the point of view of the Ceylon government, which considers the co-operative form of organization a means for giving the new colonization villages a certain economic independence as quickly as possible, as well as some sort of community life. In this respect the co-operative organization certainly offers good possibilities. . . . preparations must be made to change co-operative societies from more or less artificially created institutions, as indeed they could not help being in the beginning, into more independent organizations which enjoy their members' confidence. For this process a well conducted co-operative education in a more general sense is necessary. The colonists must be made to feel a genuine interest in their own co-operative society and methods for stimulating this must be found.

Ook voor Tunesië kunnen deze woorden volledig onderschreven worden.

aan te houden cultuur- en gewaswisselings-schema is zó strak, dat er voor de boer geen enkele speling in zit, op straffe van het niet halen van de berekende 250 Dinar netto-geldinkomsten.

Men heeft echter vergeten, dat men bij de Medjerda-kolonisten niet te doen heeft met een ervaren boerenbevolking, maar met van oorsprong semi-nomaden, die op zijn best aan extensieve graanbouw gedaan hadden, maar meestal nog niet aan permanente landbouw op een zelfde stuk grond toe waren, en die van geïrrigeerde cultures niets afwisten.

Toch bleek dat een belangrijk deel der kolonisten na enkele jaren van vallen en opstaan redelijk mee konden komen met de geïrrigeerde groenten- en fruitcultures, maar dit ging dan vaak ten koste van de veevoederproductie en van de verzorging van het eigen vee. Aan de groentenverbouw (mede dank zij de mogelijkheden van dagelijkse geldinkomsten hieruit) werd alle aandacht besteed; voor de veevoederproductie bestemde kunstmest werd door de boeren meermalen voor de tomatenteelt aangewend.

Bij de veeteelt, daarentegen, zijn de resultaten vaak zeer bedroevend. De Tunesiër is van ouds gewend zijn vee zelf het voedsel te laten zoeken langs de weg of op afgeogste graanvelden; aan de kwaliteit van het vee werd weinig aandacht besteed. Nu krijgt zo'n beginnende Tunesische boer ineens een kavel toegewezen met 5 of 6 melkkoeien, die regelmatig dagelijkse verzorging vereisen, gemolken moeten worden, van stalvoeding afhankelijk zijn, en waarvoor de boer met dure kunstmest en duur irrigatiewater het benodigde voer moet verbouwen, nog naast zijn andere activiteiten. Het is geen wonder dat deze stap voor vele kolonisten ineens veel te groot is. Toch worden die kolonisten gedwongen vanaf de eerste dag op hun bedrijf die 5 of 6 koeien te houden. Een voorzichtig aan beginnen met bijv. 2 koeien, waar niet zoveel voer ineens voor verbouwd hoeft te worden en waarvoor de verzorging relatief ook minder arbeid van de boer zou vergen, is wel voorgesteld maar kon niet worden toegestaan: 'als het schema aangeeft dat op kavel no. zoveel 6 koeien gepland zijn, dan moeten er ook 6 komen, anders komt het streefcijfer van het Tienjarenplan in gevaar!, zo was de redenering. Voor afwijking van het schema durfde ook niemand de verantwoording te nemen.

Van het aanpassingsvermogen van het coöperatielid wordt hier dus te veel geëist, er wordt geen rekening mee gehouden of hij geschikt is voor veeteelt of niet, of hij er al dan niet interesse voor heeft of het eventueel wel geleidelijk aan zal willen leren. In de beginjaren zijn er zelfs coöperatielieden geweest, die na een half jaar hun pas verworven bedrijfje en hun vee zonder meer in de steek lieten en naar de stad of naar hun streek van herkomst terugkeerden, omdat ze al het nieuwe-ineens niet aankonden en daarom het bijtje er maar helemaal bij neergooiden.

Bij andere leden waren de uitkomsten van de veeteelt zodanig, dat de

winst die zij met de groenten- en fruitproduktie behaalden, grotendeels of meer dan geheel teniet gedaan werd door de verliezen van de veeteelt.

Slechts een klein aantal boeren wist van de veeteelt iets te maken, sommigen behaalden zelfs zeer goede resultaten, die in enkele gevallen echter wel gepaard gingen met verwaarlozing van de groentencultuur.

Uit het bovenstaande blijkt wel, dat de van bovenaf opgelegde, starre eenvormigheid zich wreekt. Men heeft de bedrijfjes te zakelijk, te technisch-berekend opgezet, zonder rekening te houden met de mens, met de voorkeur, de interesse, de geschiktheid en de ervaring van de boeren die er op zouden komen. Men is ook niet soepel genoeg geweest in de aanpassing van de vooraf opgestelde schema's aan de kwaliteit der boeren.

Men kan ook zeggen, dat men voor de geplande bedrijfjes niet de meest geschikte boeren geselecteerd heeft. Dit is inderdaad zo, maar het OMVVM had de selectie niet zelf in handen. De eerste groepen kolonisten zijn uitgezocht door de bestuurs- en partijfunctionarissen in alle delen van het land. Te veel is bij die selectie met niet-agrarische omstandigheden rekening gehouden: fietsmakers, vissers en werkloze arbeiders in de stad kregen zodoende ook een kavel. De resultaten van deze 'selectie' zijn navenant geweest!

Gelukkig worden sinds kort enkele proeven met differentiatie in de bedrijfjes genomen. Een beperkt aantal coöperatielieden heeft reeds zelf gevraagd om een andere kavel, die meer geschikt en voorbestemd is voor hetzij uitsluitend groentenverbouw, hetzij geheel of voornamelijk veevoederproduktie en veeteelt. Van enkele coöperatiedirecteuren is het voorstel uitgegaan om maximaal 10 à 20% der kavels per coöperatie een dergelijke gespecialiseerde bestemming te geven. Om het karakter van gemengd bedrijf niet geheel te verliezen, zou in hun voorstel de veehouder echter nog wel een kleine groententuin, voornamelijk voor eigen gebruik, en de overwegend groenten- en fruitteler er minstens nog één koe op na moeten houden. Overwegend monocultures wordt van de hand gewezen.

In één coöperatie, die zich vooralsnog alleen met veeteelt bezig houdt, en waar pas na verloop van enkele jaren, als de leden de moderne veehouderij volledig onder de knie hebben, groentenverbouw aan het cultuurschema zal worden toegevoegd, zijn de bedrijfsresultaten der coöperatielieden aanmerkelijk gunstiger uitgevallen. Weliswaar hadden de boeren ook hier te kampen met aanpassingsmoeilijkheden, maar doordat zij zich, evenals de leiding der coöperatie, slechts op één nieuwe activiteit hadden te concentreren, was alles veel overzichtelijker en hoefden deze leden niet ineens zoveel nieuwe dingen tegelijk te doen als op de gemengde bedrijfjes elders.

Nog een sociaal aspect — ter verklaring van het gevoel van onbehagen der

kolonisten in de beginjaren en de daarmee verband houdende ongunstige beïnvloeding van werklust en initiatief—dient hier genoemd te worden. Bij de eerste toewijzingen van kavels en landbouwbedrijfjes in het Medjerda-project heeft men mensen uit alle delen van Tunesië gekozen en in één coöperatie verenigd, in plaats van voor iedere coöperatie mensen uit eenzelfde streek of dorp te nemen. De eerste Medjerda-coöperaties vertoonden dus slechts een losse samenhang en vormden geen eenheid waarin de leden steun aan elkaar hadden. Integendeel, ze bezagen elkaar als vreemden, wantrouwden elkaar en waren echte individualisten.

Iedere poging van leden, afkomstig uit eenzelfde streek, om tot nauwere onderlinge banden te komen, werd daarbij nog van bovenaf tegen gegaan en de kop ingedrukt: men wilde clanvorming en regionaal samenklitten voorkomen, want dat zou een gevaar voor de eenheid der coöperatie kunnen vormen. Bovendien moeten in het moderne Tunesië de mensen zich in de eerste plaats Tunesiër voelen: de nieuwe Medjerda-coöperaties moesten daar een toonbeeld van zijn.

Bij de later opgerichte coöperaties is men overstag gegaan en zijn zoveel mogelijk mensen uit de directe omgeving van de nieuwe coöperatie, levend in slechts enkele dorpen en 'douars' (gehuchten, oorspronkelijk een tentengroep met aanverwante bewoners), als lid toegelaten. De intermenselijke verhoudingen liggen in een dergelijke coöperatie dan ook veel gemakkelijker.²³ In enkele practisch lege ontginningsgebieden zal deze methode echter niet zo gemakkelijk te verwezenlijken zijn.

Het falen der individuele coöperatieleden is toe te schrijven aan verschillende oorzaken, zoals:

- onkunde en ongeschiktheid, als gevolg van de verkeerde selectie der kolonisten: velen waren geen landbouwers van oorsprong;
- geen of onvoldoende ervaring met geïrrigeerde cultures: de leden begrepen het systeem van irrigatie niet of vonden het ongebruikelijk of vreemd (men kende bijvoorbeeld wel bevloeiing van afzonderlijke, door walletjes omgeven olijfbomen, maar niet van hele oppervlakten), hielden zich niet aan de voorschriften en pasten de irrigatie verkeerd toe;
- de magische verwachtingen van de coöperatie bij vele leden: men dacht nu spoedig rijk en welvarend te zullen zijn (zo stelt de officiële propaganda voor de coöperaties het ook voor!), echter zonder er zelf hard voor te moeten werken;
- de gemakkelijke wijze van credietverkrijging via de coöperatie, waarbij de leden zich niet realiseerden, dat de credieten alleen voor het op gang helpen der productie gegeven werden, en dat deze credieten allemaal afge-

²³ Bij het Gal Oya Development Project op Ceylon heeft men dezelfde ervaringen opgedaan. G. D. van Wengen, o.c. p. 70.

lost moesten worden. Een gedeelte van het ontvangen crediet werd dan ook direct of indirect consumptief aangewend. Tenslotte werd door bijna alle leden een gedeelte van de oogsten buiten de coöperatie om verkocht om aan directe geldinkomsten te komen in plaats van uit de oogstopbrengsten eerst het ontvangen crediet af te lossen.

Een bijkomstige moeilijkheid voor de leden was, dat de moniteurs, die de noodzakelijke voorlichting moesten geven, ook zelf nog te weinig ervaring hadden en niet met voldoende overwicht en overtuiging tegenover de boeren konden optreden.

Zoals reeds eerder vermeld, heeft men bovendien te veel ineens van de nieuwe leden geëist: het is onmogelijk om in enkele jaren tijds van werkloze handarbeiders, vissers en semi-nomaden tegelijk goede landbouwers, goede veetelers en goede coöperatoren (ondanks het onvrijwillige lidmaatschap) te maken, en hen bovendien een onbekend irrigatiesysteem foutloos te doen toepassen. Dit was voor deze mensen ineens een te zware opgave. Houdt men dat alles voor ogen, dan zijn de resultaten van een aantal leden nog boven verwachting uitgevallen. Er is trouwens ook een geleidelijke verbetering der resultaten waarneembaar, vooral in de groenten- en fruitteelt, in vergelijking met de beginjaren. Dit scheidt dan ook wel verwachtingen voor de toekomst.

Vergelijkt men de individuele bedrijfsresultaten met de herkomst der betreffende kolonisten, dan blijkt duidelijk — hetgeen ook min of meer te verwachten was — dat de beste en snelste resultaten bereikt werden door diegenen die reeds een agrarische basis gehad en een zekere minimumkennis van landbouw opgedaan hadden, hetzij als arbeiders op een Frans landbouwbedrijf, hetzij als klein boertje of als zoon van een landbouwer elders. De slechtste resultaten kwamen bij de voormalige werkloze stadsarbeiders voor. Dit geeft dus aan, dat bij een doelgericht selectie vooraf de resultaten over de gehele lijn gunstiger hadden kunnen zijn.

Niet alleen de leden, ook de coöperaties zelf hebben gefaald en wel door het ontbreken van een vlotte verrekening der opbrengsten der verkochte producten der leden met de verstrekte credieten en in het uitblijven van contante betaling der overschotten waarop de leden recht hadden. Bij het 3 of 4 jaar uitblijven van een afrekening ontvingen de leden namelijk geen enkele betaling voor hun ingeleverde groenten of fruit. Wel verstrekten de coöperaties telkens opnieuw voorschotten voor het levensonderhoud der leden en hun gezinnen onder de mooie benaming van 'salaire familial'. Het was echter geen loon, maar een voorschot dat terugbetaald moest worden en bedroeg slechts 350 millimes, ofwel bijna een rijksdaalder, per dag. De boeren gingen deze te geringe geldinkomsten aanvullen door clandestiene

verkoop van een gedeelte van hun oogsten buiten de coöperatie om. In plaats van aflossing der ontvangen credieten was hiervan een toenemende verschuldiging het gevolg.

Daar er toch geen directe betaling plaats vond en volgend jaar automatisch weer nieuw crediet verstrekt werd, deed het er voor de boeren ook weinig toe of men veel of weinig produkt bij de coöperatie inleverde, en zelfs veel of weinig produceerde. Iedere stimulans tot hard werken ontbrak daardoor.

Door achterstanden in de boekhouding — die voor alle Medjerda-coöperaties centraal op het OMVVM verwerkt wordt — waren de coöperaties ook niet in staat de leden regelmatig op de hoogte te houden van de individuele achterstanden of overschotten op de credietrekeningen, noch van de financiële toestand van de coöperatie in haar geheel. Men verzuimde hierdoor ook interesse voor de coöperatie te kweken.

In 1964 is in bovengenoemd systeem voor de ene na de andere coöperatie in zoverre wijziging gebracht, dat voor alle leden de crediet- en opbrengstenverrekeningen der afgelopen jaren bijgewerkt zijn, zodat ieders netto debet- of creditsaldo t.o.v. de coöperatie bekend werd. Een gedeelte der credietsaldi werd meteen aan de leden betaalbaar gesteld, de rest zou spoedig volgen. De meerderheid der leden hield echter een debetsaldo over. Het salaire familial als voorschot voor levensonderhoud is met ingang van de najaars-oogst 1964 afgeschaft, terwijl van dan af ook meteen 50% van de dagprijs der bij de coöperatie ingeleverde produkten in contanten betaalbaar gesteld werd. De overige 50% blijven bestemd voor aflossing of verrekening der credieten. De noodzaak voor de leden om clandestien buiten de coöperatie om te verkopen is daarmee goeddeels vervallen.

Bij de credietverlening aan de individuele leden spelen de coöperaties officieel alleen de rol van 'borg, intermediair en verdeler'. De credieten zelf worden verstrekt of beter beschikbaar gesteld door twee bankinstellingen: de Banque Nationale Agricole en de Société Tunisienne de Banque, of in bepaalde gevallen door het OMVVM.

Voor de credietaanvragen aan de banken wordt door het coöperatiebestuur eerst een financieringsplan, benodigd voor de uitvoering van het halfjaarlijkse cultuurplan, opgesteld. Dit financieringsplan groepeert alle individuele credietbehoeften der leden plus het bedrag dat de coöperatie zelf als eenheid nodig heeft voor de aankoop van kunstmest, zaaigoed of voor mechanische grondbewerking. De bank verstrekt daarop — onder garantie van het OMVVM — het gehele aangevraagde crediet. Naarmate de werkzaamheden der individuele boeren op hun bedrijfsjes vorderen, wordt telkens een gedeelte van ieders individuele crediettoewijzing door de coöperatie gedeblokkeerd en beschikbaar gesteld. Al hetgeen de landbouwer uit de gemeenschappelijke aankoop van de coöperatie (zaaigoed, kunstmest,

etc.) betreft, wordt eveneens op zijn individuele credietrekening geboekt.

Bij de credieten aan de coöperatieleden wordt onderscheid gemaakt in:

a. credieten op korte termijn, d.w.z. voor één halfjaarlijkse campagne, of maximaal voor 9 maanden. Dit crediet is bestemd voor de aanschaf van kunstmest en zaaigoed, levering van irrigatiewater, betaling van lonen voor additionele arbeid (in hoofdzaak wordt alle arbeid op het bedrijf door het gezin zelf gepresteerd), en voorschotten voor levensonderhoud (350 mil-limes salaire familial per dag).

In principe dienen de korte credieten uit de opbrengsten der betreffende campagnes afgelost te kunnen worden.

b. credieten op middenlange termijn, tot maximaal 5 jaar, en te verdelen in twee groepen: credieten voor de aanschaf van landbouwwerktuigen en -gereedschappen, af te lossen in halfjaarlijkse termijnen door verrekening met de halfjaarlijkse oogstopbrengsten, en credieten voor de aankoop van vee, af te lossen in mensualiteiten (vaste maandelijkse bedragen voor rente en aflossing). Voor dit laatste doel wordt meteen $\frac{3}{4}$ van de opbrengst der dagelijkse melkproduktie van het vee ingehouden. Het andere vierde deel wordt maandelijks aan de boeren betaalbaar gesteld.

Ten aanzien van deze credieten dient nog vermeld te worden, dat de vee-credieten beschikbaar gesteld worden door de Société Tunisienne de Banque tegen een rente van 7%, terwijl de credieten voor landbouwwerktuigen en de meeste credieten op korte termijn door de Banque Nationale Agricole aan de coöperaties verstrekt worden en slechts 3% rente dragen. Door het gebruik van irrigatiewater ontstaat een schuld van de landbouwer via de coöperatie aan het OMVVM, maar deze is renteloos.

c. Credieten op lange termijn (20 jaar), bijna uitsluitend voor de aankoop van het landbouwbedrijfje, dus van de grond en het erop gebouwde huis en veestal. In sommige gevallen worden langjarige credieten verstrekt voor de uitbreiding van een fruitboomaanplant. Beide soorten langjarige credieten zijn afkomstig van het OMVVM en zijn renteloos. De aflossing van deze credieten (niet geheel juist 'annuïteiten' genoemd) dient te geschieden volgens een schema, waarbij het af te lossen bedrag toeneemt van 1% van de aankoopprijs van het bedrijfje in het eerste jaar tot 8% van die prijs in het 20ste jaar. De aflossingsdruk wordt zodoende jaarlijks zwaarder, tegelijk met — naar men verwacht — geleidelijk aan hogere bedrijfsresultaten.

Vanwege de grote achterstanden in de aflossing der overige credieten, en speciaal de verplichting om gedurende de eerste 5 jaar het middenlange crediet voor de aanschaf van vee en van de landbouwgereedschappen af te lossen, is onlangs besloten de aflossing der 'annuïteiten' voor het gekochte bedrijfje eerst in het 6de jaar te laten beginnen. Er was tot dan toe van de vervallen annuïteiten praktisch nog niets door de leden betaald.

In het kort samengevat komt het gehele credietstelsel erop neer dat de coöperatie credieten opneemt bij de banken en bij het OMVVM, en daartegenover een groot aantal individuele vorderingen op de leden heeft. Ieder lid is verplicht een rekening-courant aan te houden bij de Banque Nationale Agricole, waarop het voor hem beschikbaar gestelde crediet door de coöperatie in tranches gedeblokkeerd wordt, en waarop de opbrengsten van zijn groentenproductie en van $\frac{3}{4}$ van zijn melkproductie geblokkeerd worden. Voor het nadelige saldo is de coöperatie echter tegenover de bank aansprakelijk. Ofschoon de Medjerda-coöperaties geen credietcoöperaties zijn, hebben zij wel alle lasten en risico's van dien. Dit systeem steekt ongunstig af bij bijvoorbeeld het Indiase systeem, waar de boer zowel lid van de 'marketing society' als van de 'credit co-operative society' is. Ofschoon hier beide coöperaties wel met elkaar samenwerken en nauw voeling onderhouden omtrent het al of niet verstrekken van credieten en/of blokkeren van een deel van de oogstopbrengst ten behoeve van credietaflossing, heeft ieder der coöperaties zijn eigen verantwoordelijkheid en kan bijvoorbeeld de marketing society nooit in likwiditeitsmoeilijkheden komen als gevolg van te langzame credietaflossing door de boeren.

Dit gevaar is in Tunesië wel aanwezig: de coöperaties kunnen tegenover de banken niet vlot aan hun verplichtingen voldoen, omdat de leden te ver achterstallig zijn! Ofschoon verschillende coöperatiedirecteuren voorstander zijn van directe credietverstrekking door agentschappen van de Banque Nationale Agricole aan de Medjerda-boeren — uiteraard met medeweten en op advies van de directeur van de betreffende coöperatie —, wenst het OMVVM zijn huidige allesomvattende greep op de boeren en op de coöperaties niet los te laten en blijft het huidige systeem dus gehandhaafd.

Tenslotte nog enkele woorden over het kenmerkende verschil tussen de Medjerda-coöperaties van het type der 'coopératives de service' en de in de vorige paragraaf besproken 'coopératives de production'.

Het grote onderscheid is daarin gelegen, dat in de Medjerda-coöperaties de boeren eigenaar worden van een eigen stuk grond — zij het onder de uitdrukkelijke voorwaarden van geïrrigeerde landbouw, intensieve cultures en coöperatielidmaatschap — en dat de bewerking van de grond en de verdere bedrijfsvoering op individuele (gezins-)basis geschieden en dat ieder gezin ook zelf over de opbrengsten van de eigen activiteiten kan beschikken. De leden hebben ook geen eigen gronden als kapitaaldeelname in de coöperatie behoeven in te brengen, zoals bij de Unités de Production wel het geval was. De leden zijn wel verplicht minstens één aandeel te nemen in het maatschappelijk kapitaal der coöperatie. Deze aandelen — meestal ter waarde van 5 Dinar — moeten binnen twee jaar zijn volgestort. Bij uittreding van het lid wordt dit bedrag niet terugbetaald.

3.4. DE COOPERATIVES DE MISE EN VALEUR ET DE POLY-CULTURE

Terwijl in het noorden van Tunesië de landbouw, als gevolg van de voormalige Europese exploitatie, grotendeels een modern karakter gekregen had en het doel van de oprichting van de coopératives de production in die streken dan ook was dit hoge niveau te handhaven en de traditionele landbouw tot dit peil op te heffen, waren het midden en zuiden van Tunesië veel minder bedeed, zowel klimatologisch als wat de aanwezigheid van modern geleide westerse bedrijven betreft. Slechts beperkte streken hebben er voldoende neerslag om de graanbouw nog mogelijk te maken. Voor het overige is men beperkt tot olijven en sommige andere vruchtbomen, terwijl zeer grote gedeelten alleen voor extensieve beweiding geschikt zijn of uitsluitend alfagras leveren. 36% van de bebouwbare oppervlakte in het centrum en zuiden bestaat uit dergelijke weidegronden voor het vee of uit ongebruikte gronden.²⁴ Slechts kleine verspreid liggende arealen zijn irrigeerbaar door middel van uit putten opgepompt water of door afdamming van oueds, riviertjes die alleen in de regentijd water bevatten, dat door die afdamming dan over het omliggende land verspreid wordt in plaats van meteen weg te stromen. Alleen op deze stukken is een geïrrigeerde groenten- en fruitteelt mogelijk.

In streken waar ondanks de beperkte regenval toch graan verbouwd wordt — de bevolking doet dat graag omdat de verbouw eenvoudig is, weinig permanente arbeid vraagt (slechts 17 mandagen per ha), een semi-nomadische levenswijze toelaat en voedsel voor mens en dier oplevert — zijn de opbrengsten, evenals de regenval, meestal zeer wisselvallig en het rendement laag. Het welvaartsniveau der bevolking in deze streken is laag en de geldinkomsten zeer gering: men kan weinig boven het zelfvoorzieningsstadium uitkomen.

Het doel van de oprichting der coopératives de mise en valeur et de poly-culture onder de bovengeschetste omstandigheden is nu:

— enerzijds, het door middel van gemeenschappelijke exploitatie tot ontwikkeling brengen van de nauwelijks of slechts zeer extensief gebruikte gronden, na deze beter ontsloten en ontgonnen te hebben. Het betreft hier meestal gronden, die toch reeds gemeenschappelijk door de stammen bezeten werden, of die voormalige habousgronden waren;

— anderzijds, door een grotere verscheidenheid van activiteiten en door de introductie van andere cultures de risico's van het zeer droge klimaat zoveel mogelijk te spreiden en een betere verdeling van en werkgelegenheid voor de aanwezige arbeidskracht over het gehele jaar te verkrijgen.

²⁴ Moncef Guen, o.c. p. 80.

In tegenstelling tot het noorden van het land moet hier dus van de grond af aan een geheel nieuw systeem opgebouwd worden. Rekening houdend met de technische en economische eisen die gesteld moeten worden in deze regenarme streken, zullen de oppervlakten der coöperaties dan ook veel uitgestrekter moeten zijn. De meeste coöperatives de mise en valeur et de polyculture zullen een 2000 à 4000 ha ter beschikking krijgen. Met het oog zowel op de sociale samenhang binnen de coöperatie en de gemeenschappelijke belangen der leden, als op de oorspronkelijke grondrechten der bevolkingsgroepen, wordt getracht de grenzen der coöperaties zoveel mogelijk met die der Cheikaten te doen samenvallen (één coöperatie per Cheikaat en één Cheikaat per coöperatie). De Cheikaten vormen in deze streken en onder deze semi-nomadische bevolkingsgroepen vaak de meest op de voorgrond tredende ethnische en vroeger ook volksrechtelijke eenheden. Gemeenschappelijke exploitatie zal binnen deze groepen ook minder moeilijkheden geven dan bij een gedwongen samengaan met groepsvreemden.

Voor de individuele activiteiten der leden zullen de coöperatives de mise en valeur et de polyculture bovendien nog dezelfde taak hebben als de coöperatives de service elders. Naarmate de groenten- en fruitteelt op de irrigeerbare arealen ook meer tot ontwikkeling komt, zullen deze geïrrigeerde gronden steeds meer in individuele exploitatie aan de leden kunnen worden toevertrouwd. Het ligt trouwens in de bedoeling om in een later stadium ook de coöperatieve aanplantingen van olijf- en andere vruchtbomen te verkavelen en aan de individuele leden in exploitatie te geven (coöperatiewet 1963, art. 52).

Volgens de huidige bedoelingen zullen de weidegronden collectief, door de coöperatie, geëxploiteerd worden, waarbij de coöperatie beter overbeweiding zal kunnen tegengaan — door limitering van de omvang van de veestapel, onder gelijktijdige verbetering van de kwaliteit en herbegroeiing der weidegronden —, dan bij individuele beweiding mogelijk is. Als gevolg van de traditionele veeteeltmethoden met ongecontroleerde beweiding is de kwaliteit van vele weidegronden in de afgelopen decennia vaak zeer sterk achteruitgegaan.

Voor wat de veeteelt betreft, krijgen de coöperaties dus meer het karakter van Unités de Production. Ditzelfde geldt ook voor de gemeenschappelijk bedreven graanbouw, die evenals in het noorden sterk gemechaniseerd zal worden.

Samengevat, zal de nadruk bij de coöperatives de mise en valeur et de polyculture dus voornamelijk gelegd worden op de olijven- en vruchtbomen-cultures op droge grond, daarna volgen veeteelt en graanbouw, en tenslotte, voor zover mogelijk, de groenten- en fruitteelt op de irrigeerbare gedeelten.

Het oprichten van deze coöperaties is geheel een taak voor de overheid:

het is immers duidelijk dat de voor deze streken bestemde coöperatieve organisatie iets geheel nieuws is voor de eenvoudige bewoners en seminomaden. Zij missen ten enen male ook de kennis en de ervaring om deze coöperaties zelf op te zetten en te leiden. Het ligt daarom in de bedoeling der Tunesische autoriteiten, dat de coopératives de mise en valeur et de polyculture opgericht en gedurende de eerste tien jaren ook rechtstreeks beheerd zullen worden door in te stellen Offices de Mise en Valeur, dus soortgelijke semi-overheidsinstellingen als het OMVVM, zij het op kleinere basis en met minder uitgestrekte bevoegdheden. Pas in de daarop volgende vijf jaren stelt men zich voor de leiding aan zelfgekozen besturen te kunnen overdragen.

Er moet hier tevens op gewezen worden, dat de oprichting van deze coöperaties in de minder-bedeelde streken van Tunesië ook sociologisch belangrijke consequenties zal hebben: een complete structuurverandering, economisch en sociaal-organisatorisch, van het platteland zal er het gevolg van zijn.

De meeste plannen hiervoor zijn nog slechts in de beginfase van uitvoering; over economische resultaten en sociale consequenties is derhalve nog weinig bekend.

4. CONCLUSIES EN VOORUITZICHTEN

De Tunesische coöperaties kunnen niet in alle opzichten op één lijn gesteld worden met de Nederlandse of Westeuropese landbouwcoöperaties. In West-Europa zijn de coöperaties door de boeren zelf opgericht, zij hebben deze zelf gewild en zijn er vrijwillig lid van geworden, zij zien de noodzaak van het bestaan en de voordelen van het lidmaatschap der coöperaties zeer goed in. De coöperaties in onze streken zijn dan ook geheel onafhankelijk, buiten iedere staatsinmenging om, tot stand gekomen.

In de meeste ontwikkelingsgebieden lagen de omstandigheden heel anders. Hier ging het initiatief niet van de plaatselijke bevolking zelf uit, maar werden de coöperaties — als onderdeel van welvaartsbevorderingsprogramma's en in navolging van de in West-Europa experimenteel ontwikkelde coöperatieve organisatievorm — reeds in de koloniale tijd, maar ook na de onafhankelijkwording, van overheidswege gepropageerd, gestimuleerd en geassisteerd. Ondanks alle hulpverlening en ondanks de toenemende staatsinteresse in de coöperatieve organisatievorm, hield men in de meeste ontwikkelingslanden toch vast aan de in West-Europa van oudsher vastgelegde en als heilig beschouwde principes van zelfstandigheid en onafhankelijkheid en van vrijwilligheid van het lidmaatschap.

In Tunesië zijn echter zowel de zelfstandigheid der agrarische coöperaties als de vrijwilligheid van het lidmaatschap in het gedrang gekomen: de coöperaties zijn enerzijds een onderdeel geworden van de organisatiestructuur van het OMVVM in de Medjerdavallei, of van de staatsplanning op economisch en agrarisch terrein elders; anderzijds speelt een politiek doel een belangrijke rol: de coöperaties moeten het instrument zijn ter bereiking van het Tunesische 'socialisme', het 'socialisme' van de Neo-Destour-partij. Aanvankelijk zijn dan ook vele coöperaties als partijactiviteiten opgezet. Later is een door de partij goedgekeurde staatsplanning t.o.v. de coöperaties daarvoor in de plaats gekomen.²⁵

De wijze van oprichting der coöperaties (als staatsorganisaties) is dan ook volkomen arbitrair. Zij worden van boven opgelegd en er zijn snelle resultaten nodig. De mens staat hier niet voorop, neen, die is er voor de coöperatie en moet zich aan de coöperatie aanpassen. Naar zijn eigen mening of wensen wordt niet gevraagd. Er wordt ook niet voldoende gedaan om belangstelling voor de eigen coöperatie te kweken bij de leden. En toch zal hierin, in een grotere belangstelling voor het wel en wee van de 'eigen' coöperatie, in een zich één voelen met en in een bereidheid om zich geheel voor de coöperatie in te zetten, de kracht gezocht moeten worden om deze instelling in Tunesië tot een succes te maken.

De zo noodzakelijke integratie zal er moeten komen, enerzijds door betere en meer op de eigen coöperatie of op het eigen coöperatie-type gerichte feitelijke voorlichting, in plaats van een te eenzijdige benadrukking van het partij-politieke standpunt omtrent de wenselijkheid van coöperatievorming, alsmede door meer uitgebreide algemeen coöperatieve educatie, terwijl anderzijds de reële resultaten die de coöperaties voor de verbetering van de levensstandaard van de boeren weten te bereiken, het beste bewijs voor hun nut zullen moeten leveren.²⁶

In het begin en ook nog gedurende de eerstkomende jaren zal er zeker nog een straffe leiding nodig blijven: men moet de jonge coöperatoren — Callens spreekt van 'apprentis coopérateurs', leerling-coöperatoren — helpen bij de voor velen *te* snelle overgang ineens van de traditionele zelfverzorgingseconomie naar de markteconomie met haar nauwgezetheid vereisende, moderne landbouw en veeteelt, en ook bij de noodzakelijke omschakeling van een te individualistische in een coöperatieve levenshouding. L'obstacle de l'individualisme que l'on entend vaincre dans les mentalités est

²⁵ Men kan dan ook niet spreken van een coöperatieve *beweging* in Tunesië, eerder gaat het hier om het van bovenaf opleggen van een coöperatief *systeem*. Het zijn a.h.w. staatscoöperaties, ook wel aan te duiden met de Engelse woordspeling 'gov-operatives' in plaats van 'co-operatives'.

²⁶ Voor het probleem der integratie zie ook: P. J. van Dooren, Co-operative Education and Training in view of some sociological Aspects of Co-operative Organization, *Nieuw Guinea Studiën* VI 1 (januari 1962), p. 8-9.

doublé de la crainte de voir se renouveler les abus constatés dans un passé plus ou moins récent. Nos coopératives ont besoin avant tout qu'on s'attache à modeler les esprits et à éduquer les hommes.²⁷

Naarmate de coöperatieve mentaliteit meer ingang vindt onder de coöperatielieden (en de aanpassingsmoeilijkheden aan de moderne landbouwmethoden overwonnen zullen worden), zal ook aan de coöperatielieden meer zeggenschap in hun eigen coöperatie kunnen worden gegeven en zal de leiding van boven af, zoals we die van het OMVVM in de Medjerda coöperaties zagen, steeds meer aan door de leden gekozen besturen der coöperaties overgedragen kunnen en moeten worden. Dit ligt ook helemaal in de bedoeling der Tunesische overheid.

In dezelfde lijn ligt ook het voornemen om de unités de production, zodra dit mogelijk is, om te zetten in een meer bij de coopératives de service aansluitend type. Met de conversie van een enkele coopérative agricole ouvrière in een coopérative de service zal reeds in 1966 begonnen worden.

Aan genoemde voorgenomen omzetting in coopératives de service is een belangrijke politieke beslissing vooraf gegaan, want dit betekent het geleidelijk prijsgeven van het principe van een collectief-coöperatieve landbouwontwikkeling voor een individueel-coöperatieve, of — om de termen van Schiller²⁸ te gebruiken — de omschakeling van 'co-operative farming' naar 'individual farming on co-operative lines'.

Schiller ziet deze 'individual farming on co-operative lines' als het betere alternatief voor de in vele ontwikkelingslanden gepropageerde co-operative farming (= collective farming). Hij definieert zijn favoriete systeem als volgt: The essence of 'individual farming on co-operative lines' may be described as follows: all functions which cannot be executed in the limited boundaries of a single small farm, or are beyond the capacity of the small holder, such as planning, including fieldarrangement and cropping scheme, the financing of investments, the keeping of large sized equipment, the wholesale supply and marketing, etc., should be turned over to the co-operative society for improved individual farming.²⁹

Deze omschrijving dekt geheel de bedoelingen van de Tunesische coopératives de service, en komt ook volledig overeen met de werkwijze van de Medjerda-coöperaties, waarmee tot op heden de meeste ervaringen zijn opgedaan.

²⁷ Callens, o.c. p. 74.

²⁸ O. Schiller, *Individual Farming on Co-operative Lines*, Lahore 1956; idem, *Co-operative Farming and Individual Farming on Co-operative Lines*, New Delhi 1957.

²⁹ O. Schiller, *Individual Farming on Co-operative Lines*, pag. 9.

Zie voor argumenten pro collectieve coöperatieve landbouw, vooral in landen met een tekort aan landbouwgronden bij een sterke bevolkingsdruk: F. van Dam, *Collective Farming in densely populated under-developed areas*, diss. A'dam, Den Haag 1961.

Ofschoon de huidige wijze van credietverstrekking aan de leden bij de co-opératives de service weliswaar kan leiden tot grote affossingsachterstanden en daarmee tot een verschuldiging der boeren — iets wat helaas hier en daar in Tunesië in sterke mate heeft plaats gevonden, maar waaraan door beter toezicht op de aanwending der credieten en door vlottere verrekening van credieten en oogstopbrengsten wel paal en perk gesteld kan worden, — betekent de constant voortgaande uitbreiding van een net van Coopératives de service en coopératives de mise en valeur et de polyculture over het gehele Tunesische platteland een enorme verbetering van de credietmogelijkheden en de credietverleningsvoorwaarden voor de Tunesische landbouwers.

Tot voor kort had de Tunesische fellah practisch geen toegang tot het officiële landbouwcrediet tegen redelijke interest. Door het gebrek aan zakelijke zekerheidstelling voor bancaire credieten was hij aangewezen op kleine leningen van de grondeigenaar — als hij pachter was — of van welgestelde credietverstrekkers in de dorpen. Het te velde staande gewas gold dan als onderpand, de te betalen interest kon oplopen tot 30% per jaar.

De oprichting van de Banque Nationale Agricole in 1959 beoogde verbetering te brengen in het landbouwcrediet door een verruiming der credietverstrekkingsmogelijkheden. Reeds in de eerste 9 maanden van haar bestaan gaf deze bank voor 30 miljoen gulden korte, middenlange en lange credieten (respectievelijk voor termijnen van 3 tot 18 maanden, van 2 tot 7 jaar en van 7 tot 25 jaar), maar toch ook weer voornamelijk aan een minderheid van Tunesische boeren, die officieel geregistreerde eigendomsrechten op hun grond hadden en voldoende zekerheid konden stellen. Een groot aantal credietaanvragen werd echter afgewezen wegens het ontbreken van voldoende zakelijk onderpand.³⁰

Als lid van zijn coöperatie heeft iedere landbouwer nu zonder nadere zekerheidstelling de benodigde credietfaciliteiten voor een moderne bedrijfsvoering. De Banque Nationale Agricole verstrekt alle credieten via de coöperaties — dus niet rechtstreeks aan de fellahs — tegen een rente van 3% per jaar. Het risico van de bank voor deze uitstaande credieten wordt gedekt door een staatsgarantie.

De credietverstrekking via de coöperaties, gericht op intensivering, modernisering en diversificatie der landbouwproductie, is daarmee een positief instrument geworden voor de agrarische politiek die men in Tunesië — onder andere in het kader van het Tienjarenplan — wil voeren.

Daarnaast zullen echter wel nog enkele andere moeilijkheden overwonnen moeten worden, en wel in de eerste plaats de mentaliteit van de Tunesische boer, die vaak fatalist en individualist is en die wantrouwend staat

³⁰ Agriculture in Tunisia, *Economic Research Service*, Washington, February 1964, pag. 18-20.

tegenover iedere bemoeienis van hogerhand. Hierbij wreekt zich dan weer het feit dat de coöperaties te veel van bovenaf zijn opgelegd. De coöperaties worden daardoor niet gezien als iets eigens, maar als een verlengstuk van de overheid of, zoals in de Medjerda-vallei, als een ambtelijke instelling van het OMVVM. Men is ook geen lid uit idealisme, enthousiasme of overtuiging van de noodzaak van organisatie, maar louter passief, uit dwang: het lidmaatschap is nog te lijdelijk. Voor een gedeelte wordt dat ook veroorzaakt door de oorspronkelijke samenstelling van een aantal coöperaties uit losse individuen die voordien geen enkele binding, geen enkele gezamenlijke belangeninteresse met elkaar hadden, niet uit eenzelfde dorp afkomstig waren, maar uitsluitend geselecteerd waren voor de toewijzing van een kavel in een nieuw ontgonnen secteur. Bij de later opgerichte coöperaties heeft men gelukkig hier wel rekening mee gehouden, zodat er een sterkere gemeenschapsband van begin af aan aanwezig was.

Beoordeelt men de resultaten der reeds op gang gebrachte coöperatief georganiseerde projecten en wil men daaruit verwachtingen voor de toekomst destilleren, dan moet niet vergeten worden, dat men in de meeste gevallen niet te doen heeft met een ervaren boerenbevolking, maar vaak met van oorsprong semi-nomaden en herders, die in korte tijd een enorme achterstand moesten inhalen en zich allerlei nieuwe methoden moesten eigen maken.

Toch bleek bijvoorbeeld in de Medjerdavallei, dat een belangrijk deel der nieuw-gevestigde boeren na enkele jaren van vallen en opstaan redelijk mee kon komen met de nieuwe geïrrigeerde cultures, en dat hun resultaten nog geleidelijk aan verbeteren. Een klein aantal heeft helaas volledig gefaald: zij waren totaal ongeschikt en onkundig, soms ook te lui. Het was het gevolg van fouten bij de selectie der gegadigden voor de uit te geven kavels. Bij sommigen speelde ook onwil om zich aan de irrigatie- en vruchtwisselingsvoorschriften te houden een rol. Sommigen realiseerden zich ook niet voldoende, dat ze de ontvangen credieten moesten terugbetalen.

Tegenover deze mislukkingen staan ook een aantal gevallen van boeren, die in korte tijd reeds uitzonderlijk goede resultaten hebben weten te bereiken, terwijl bij de grote middenmoot duidelijk merkbaar is, dat men eerst enige jaren tijd nodig heeft om zich volledig aan te passen, maar dat naarmate men meer ervaring opdoet de resultaten ook vooruitgaan.

Beschouwt men de levensstandaard van de nieuwe boeren in de geïrrigeerde sectoren, dan kan zonder uitzondering van een enorme verbetering gesproken worden: de mensen zijn veel beter gehuisvest, gevoed en gekleed in vergelijking met vroeger of met de boeren elders in de traditionele landbouw; men heeft compleet meubilair en zelfs een radiotoestel kunnen aanschaffen, men heeft een eigen bedrijf op eigen grond; men hoeft niet bang

te zijn voor werkloosheid; er zijn scholen voor hun kinderen — de meeste boeren zijn zelf nog analphabeet — en 'monitrices' in dienst der coöperatie geven de vrouwen voorlichting in kinderverzorging, hygiëne, menuverbetering en beter huishouden, en vaak ook nog naaies.

Ook bij de coopératives de mise en valeur et de polyculture, in het midden en zuiden van Tunesië wil men de coöperatie het centrum en de motor laten zijn van nieuw te bouwen nederzettingen — 'centres d'habitation' die tegelijk 'centres d'organisation de l'agriculture' zullen zijn — en via scholen voor de kinderen, voorlichting aan de vrouwen en verhoging van het gezinsinkomen via de coöperatief georganiseerde agrarische activiteiten, de levensstandaard en het maatschappelijk welzijn der bevolking verbeteren.

De toekomst zal moeten leren welke resultaten van blijvende waarde de coöperaties in Tunesië voor een zo groot mogelijk deel der bevolking zullen kunnen bereiken.

BOEKBESPREKINGEN

A. J. F. Köbben — *Van primitieven tot medeburgers*. 250 blz., Van Gorcum, Assen. 1965, f 14,90 geb.

De inhoud van het begrip 'volkenkunde' ondergaat de laatste jaren sterke wijziging. Naarmate de Westerse civilisatie in steeds grotere streken van de aarde doordringt, slinkt het veld van de traditionele volkenkundigen. Maar al wordt het begrip van de 'primitive isolate' dan ook langzamerhand tot een fictie, de buiteneuropese continenten, waarvan de bewoners in tal en last toenemen, zijn er niet minder werkelijk om.

Het is dit proces van verandering zelf waar tal van moderne volkenkundigen hun aandacht op zijn gaan richten. Deze verandering in houding van de wetenschapsman tegenover zijn object is verdisconteerd in de titel van het boek van A. J. F. Köbben: *Van primitieven tot medeburgers*. (Van Gorcum, Assen, eind 1964). De rode draad die deze tien essays over uiteenlopende onderwerpen verbindt, is de in tempo toenemende verandering van de wereld der buiteneuropese volken en de methoden die het meest geschikt zijn om deze verandering op wetenschappelijk vruchtdragende wijze te beschrijven en te interpreteren.

Deze 250 bladzijden zijn — afgezien van andere publicaties van de schrijver — de vrucht van jaren van systematisch werk op volkenkundig terrein. Dit omvat zowel extensief en intensief veldwerk o.a. bij de Béte in West-Afrika en later bij de Djoeka's in Suriname, als een ruim tienjarig hoogleraarschap in de culturele antropologie aan de Amsterdamse universiteit.

In de eerste opstellen worden de meer theoretische aspecten van 's schrijvers vak aan de orde gesteld: Wat is culturele antropologie? Het antwoord: de wetenschap die zich bezig houdt met de bestudering van niet-Westerse groepen en hun cultuur. Nadrukkelijk stelt de schrijver dat het daarbij niet alleen gaat om beschrijving maar wel degelijk ook om te komen tot meer algemene inzichten omtrent de verschijnselen 'cultuur' en 'samenleving'. In deze zo op het oog eenvoudige en voor ieder aanvaardbaar definitie, ligt al dadelijk het werkprogramma van hen die culturen vergelijken — al hoeven ze daarbij de stelling van Malinovski dat cultuurtrekken functioneel samenhangen niet te verwerpen — besloten. Uit deze beginselverklaring vloeit de naam van de methodologische richting in de volkenkunde waar de schrijver toe hoort, voort: de vergelijkend-functionele methode. (Deze term heeft professor Köbben, die overigens zuinig is met nieuwvormingen, bij zijn intrede als hoogleraar in 1955 geïntroduceerd).

In het tweede essay wordt deze methode nader gepreciseerd en toegelicht en wordt zij gesteld tegenover andere opvattingen die in de loop van de

betrekkelijk korte geschiedenis van de etnologie heersend zijn geweest onder haar beoefenaars. Allereerst tegenover het evolutionisme dat — hoe zou het ook anders — in het negentiende-eeuwse etnologische denken hoogtij vierde, daarna tegenover het historicerende diffusionisme, tegenover het functionalisme van Malinovski en tenslotte tegenover het configurationalisme waarvan Ruth Benedict de voornaamste exponent is geweest. (Volgens deze school wordt elke cultuur beheerst door een soort Leitmotiv 'één of meer centrale gedachten of waarden waarop al zijn onderdelen zijn afgestemd'.) De configurationisten fronsen, evenals de functionalisten, de wenkbrauwen (in theorie dan altijd) tegenover interculturele vergelijking, daar elke cultuur wordt gezien als een ondeelbare eenheid, waaruit geen trekken zijn te isoleren om deze als statistische eenheden te gebruiken).

Het derde essay handelt over de verhouding tussen de culturele antropologie en haar wetenschappelijke tweelingzuster, de niet-westerse sociologie. Met de voortschrijdende verwestering van de niet-westerse volken 'hebben nieuwe groeperingen aan betekenis gewonnen: vakverenigingen, credietverenigingen, coöperaties, bureaucratische apparaten.' Voor de schrijver is het verschil tussen de culturele antropoloog en de niet-westerse socioloog een kwestie van mentaliteit. De culturele antropoloog ziet hij als een romanticus, vanwege diens voorkeur voor het dorp boven de stad, voor de primitieve samenleving boven de minder primitieve en voor de traditionele samenleving boven de moderne.

Aan de andere kant zou ook de studie van de veranderingen-door-acculturatie zoals de niet-westerse sociologen die ondernemen zonder grondige kennis van wat er dan precies verandert, niet compleet zijn. Sociologen van de niet-westerse richting en culturele antropologen hebben elkaar nodig en vooral, elkaars speciale gebieden nodig om zoveel mogelijk dimensies van de nieuwe werkelijkheid die buiten Europa aan het ontstaan is, in hun blikveld op te nemen. De schrijver bepleit dan ook een kandidaatsopleiding die voor beide richtingen gelijk is, waarna de student zelf kan bepalen of hij zich meer voelt aangetrokken tot de persoonlijke verkenning op kleine schaal of tot het enquêteformulier en de kwantitatieve bewerking. Zo'n opleiding bestaat al bij de subfaculteit B van de Amsterdamse Gemeente-universiteit. Met een lichte overdrijving zouden we kunnen zeggen dat de klassieke tegenstelling tussen 'the yogi' en de 'Commissar' wordt overbrugd door de creatie van een nieuw genus: de 'yogisar'.

De meest uitgebreide studie uit deze bundel is de zesde: 'Profetische bewegingen als uiting van sociaal protest.' Een schat van materiaal over hen die zich door een 'hogere macht gezonden achten om een betere wereld te verkondigen' een verschijnsel dat men, zoals de schrijver terecht zegt, moet kennen om in de gang der acculturatie inzicht te verkrijgen, is hier in zinnelijke categorieën geordend. Twee gezichtspunten staan daarbij op de voor-

grond: de inhoud van deze bewegingen, d.w.z. het doel dat hun bestaan wettigt (zoals b.v. de strijd tegen hekserij) en de vorm ervan. Na een aanzienlijk aantal profetische bewegingen in verschillende cultuurgebieden te hebben besproken, gaat de schrijver het schema voor zijn categorieën nader bekijken. Daarbij komt — zoals te verwachten is — de principiële vraag: heeft vergelijking van profetische bewegingen die geen van alle in ieder opzicht gelijk zijn maar waarvan de meeste althans enkele trekken gemeen hebben, wel zin? Het is eigenlijk de vraag naar de zin van cultuurvergelijking, alleen op een kleiner, op een meer overzichtelijk vlak teruggedrongen: ‘. . . de bewegingen die wij onder één noemer brengen zijn niet volkomen gelijk, ze bezitten zelfs stuk voor stuk hun unieke trekken. Wat wij bij het vergelijkend onderzoek doen is van alle aspecten die de bewegingen hebben, er enkele uitkiezen die wij voor een recht begrip essentieel achten, waarna we die — en die alleen — in onze vergelijking betrekken. En er is dan geen enkel bezwaar om bewegingen in één categorie te plaatsen ook al zijn er in tal van andere aspecten verschillen.’

Köbbens standpunt is: we vergelijken immers allemaal, of we het nu willen of niet. Laten we er dan liever voor uitkomen en de methode van het vergelijken zozeer vervolmaken, dat we de risico's die er nu eenmaal aan verbonden zijn, zoveel mogelijk beperken.

De twee laatste opstellen: ‘Het ras: mythe en realiteit’ en ‘de achtergronden van de apartheid’, handelen over onderwerpen die sterk op de emoties werken. In het eerste vestigt de schrijver er de aandacht op dat zij die worden gedreven te getuigen tegen rasvooroordelen de wetenschappelijke houdbaarheid van hun argumenten vaak meer kwaad dan goed doen: ‘Puur uit anti-racisme verzekeren sommige goedwillende lieden ons dat het bewijs van geestelijke gelijkheid (tussen de rassen) wel degelijk geleverd is, maar dat is niet zo. Als men zuiver de ‘aanleg’ van een rasgroep zou willen meten zou men de verschillen in cultuur en milieu als versturende factor moeten kunnen uitschakelen en dat is uiteraard onmogelijk. Het gaat dus niet alleen om een onbewezen maar ook om een feitelijk onbewijsbare stelling.’

Köbben onderscheidt drie factoren voor het ontstaan van de ‘rasmythe’, de somatische, de sociale en de culturele factor. De man wiens huid een andere kleur heeft, wordt als anders gezien, hij kan er niet aan ontkomen, op te vallen. Wat de sociale verschillen betreft: de hiërarchische verhouding waarin de vertegenwoordigers van verschillende rassen, in casu van blank en zwart tot voor kort overal tegenover elkaar stonden en in enkele Afrikaanse gebieden ook nu nog tegenover elkaar staan, bepaalt noodzakelijk de houding van de overheerste tegenover de (meestal blanke) overheerser. Het beste verweer van machtelozen is, zich dom te houden. De machthebber die dit niet door heeft ziet de ander dan ook als dom. Doorziet hij de ander wél in dit opzicht, dan noemt hij de machteloze die het enige

wapen hanteert dat hem nog is overgebleven: onbetrouwbaar.

Waar de culturele verschillen tussen de rassen ter sprake komen behandelt de schrijver het zo vaak optredende misverstand als zouden er tussen verschillende ras-groepen geen andere verschillen zijn dan op het punt van het zichtbaar en lichamelijk anders-zijn: 'In de meeste gevallen zijn er wel verschillen, maar ze zijn cultureel van aard: aangeleerd en niet aangeboren. En het zijn de in hiërarchisch opzicht minderen die zich aan de anderen moeten aanpassen en daarmee onherroepelijk in het nadeel zijn. Zo is de Afrikaan in het nadeel die de taal van de blanke moet spreken. Dit is een moeilijk te overschatten factor die vaak wordt onderschat.'

Tenslotte maakt Köbben hier melding van een houding die juist bij mensen die van goeden wille zijn in Europa en Amerika zo vaak wordt aangetroffen: 'Uit begrijpelijke sympathie voor de 'underdog' komen sommige groepen blanken hier tot een idealisering van het zwarte ras. En tot datgene wat ik zou willen noemen: 'positieve rasdiscriminatie', iemand louter op grond van zijn donkerder huid een voorkeursbehandeling willen verlenen, of met extra égards omgeven. Vaak zeer tot ongenoegen van de betrokkenen.'

Deze opstellen vormen naar ik meen een uiterst waardevolle bijdrage tot de moderne volkenkunde. Ze geven een principiële visie op enkele methodologische vragen van het métier, een voorzichtig onder woorden gebrachte en niettemin ruime blik op enkele belangrijke vormen van acculturatie. De schrijver geeft een gematigd en weloverwogen oordeel, dat meestal met feiten ter adstructie en aan de hand van welomschreven begrippen wordt uitgesproken. Hij legt een bescheiden houding aan de dag tegenover het eigen denken, dat hem nooit tot dogma is geworden. Dat hij uitgesproken voorkeuren heeft voor een volkenkundige onderzoeksmethode (ik bedoel hier de functioneel-vergelijkende), weerhoudt hem er niet van ook in de prestaties van vakgenoten die van heel andere uitgangspunten zijn vertrokken, het positieve dat zij hebben bijgedragen als zodanig te waarderen. Köbben schrijft verstaanbare, ja, nuchtere taal. Voor zijn lezers is de extase niet weggelegd waarvan een vrouwelijke studente van Martin Heidegger blijk gaf door de woorden: 'er ist so herrlich tief . . .' De schrijver heeft een voorliefde voor de koele constatering die soms aan de 'understatement' grenst. Zijn schrijfmachine zou het uitroepteken desnoods wel kunnen missen. Kortom, dit is een boek om aan te bevelen aan allen die zich, hetzij beroepshalve of uit pure belangstelling met problemen van acculturatie bezighouden. Voor hen die 'so herrlich tief' willen zweven in de mistige atmosfeer van de gratuite beweringen, is het niet geschreven.

A.E.B.

Angela Molnos — *Die Sozialwissenschaftliche Erforschung Ostafrikas 1954-1963*, Afrika-Studien Nr. 5, IFO Institut für Wirtschaftsforschung, München. Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg-New York, 304 pag., 2 kaarten.

Sociaal-wetenschappelijke onderzoekers met research-projecten of -plannen in Oost Afrika zullen het boek van deze auteur van Hongaarse afkomst als een welkome aanwinst tot hun uitrusting beschouwen. Het is een naslagwerk dat een uiterst nuttige index biedt van het onderzoek dat gedurende het laatste decennium in de verschillende specialisaties van de sociale wetenschappen in Oost Afrika is gedaan. In grote mate dank zij de systematische wijze waarop het materieel is gerangschikt, kan het werk een aanzienlijke tijdsbesparing opleveren voor wie wil nagaan wat voor studies in de betreffende periode zijn uitgevoerd in de ethnische groep, het geografisch gebied, of het theoretisch onderwerp van zijn interesse.

'Die Sozialwissenschaftliche Erforschung Ostafrikas 1954-1963' is gegroeid uit de voorbereiding welke de samensteller ondernam voor een bepaalde sociologische studie in Oost Afrika. De uitgebreidheid van het oorspronkelijke literatuur- en research-overzicht drong de gedachte op dit tot een afzonderlijk project te doen uitgroeien, en tenslotte heeft dit geleid tot de voorliggende verzameling van niet minder dan 1558 titels van recent onderzoek in Oost Afrika.

Het boek is echter niet — noch is het dat bedoeld te zijn — een geannoteerde bibliografie. Slechts met betrekking tot de voornaamste publicaties zijn beoordelingen uit boekbesprekingen geciteerd. Maar naast het opsporen van onderzoek en onderzoekers (in de meeste gevallen noemt de auteur de instituten waarmee research-werkers verbonden zijn en de organisaties onder auspiciën waarvan het onderzoek werd uitgevoerd), heeft Dr. Molnos critische beoordelingen van de stand van het onderzoek op bepaalde gebieden gemaakt, en op verschillende plaatsen heeft zij ons op leemten in de literatuur weten te wijzen.

Een aantrekkelijke zijde van het boek is de behandeling van het materiaal zowel op basis van ethnische groepen en gebieden als per gespecialiseerde onderwerpen. Op deze wijze is het even gemakkelijk na te gaan wat voor studies er in de afgelopen jaren gedaan zijn van bijvoorbeeld de Batoro, Sukuma of Turkana, als het is om recent onderzoek op te sporen op het gebied van arbeidsmigratie, politiek in Uganda, of economische ontwikkelings-planning. De onderverdelingen per onderwerp, 54 in totaal, zijn zowel uitgebreid als efficiënt. Daarnaast bevat het boek een hoofdstuk over research-instituten, dat de ontwikkeling en algemene gebieden van belangstelling behandelt van de voornaamste onderzoek-centra binnen en buiten Oost Afrika die steun geven aan onderzoek in dit gebied. (Nederlandse

lezers zullen echter gebruik moeten maken van het bijgevoegde correctieformulier, want het Afrika-Studiecentrum komt er niet in voor). Een laatste hoofdstuk behandelt literatuur over methodologische problemen. Ten dele betreft dit werken over onderzoek-problematiek in specifiek Oost-afrikaans verband, ten dele algemene studies over aard en theorieën van de sociale anthropologie en over problemen en technieken van 'field-work' speciaal in de ontwikkelingslanden. Een afzonderlijke, geselecteerde bibliografie is bijgevoegd voor gebruik in samenhang met deze twee hoofdstukken. Daarnaast is er nog een bibliografie van geselecteerde bronnen over Kenia, Tanzania en Oeganda voor 1954, en een van 112 geselecteerde bibliografieën en lijsten.

Een nuttige primeur van het werk van Mevr. Molnos is de volledige lijst van stammen van Oost-Afrika, die tevens synonymen en de namen van subgroepen bevat en de geschatte bevolkingsaantallen geeft. Deze lijst werd samengesteld met medewerking van de anthropoloog L. Vajda, en vergemakkelijkt verwijzing naar het overzicht van research over ethnische groepen.

In verband met de recentheid van het behandelde materiaal, de zeer verspreide plaatsen van publicatie, en het feit dat gegevens voor een groot deel aan secundaire bronnen als tijdschriften ontleend moesten worden, is het technisch niet mogelijk geweest om een volledige opgave van alle onderzoek in Kenia, Tanzania en Oeganda in de betreffende periode te verkrijgen. Naar de schatting van de schrijver zelf zijn ongeveer 80% van de publicaties van het laatste decennium in het overzicht opgenomen, terwijl het percentage voor de research waarover tot dusver nog geen rapport is uitgebracht een stuk lager moet worden geschat (p. 6). Evenmin moet men verwachten dat de gegeven informatie in ieder afzonderlijk geval 'juist' is, want niet zelden hebben onderzoekers hun projecten veranderd of opgegeven na de aanvankelijke aankondiging ervan in de tijdschriften. In de inleiding van het boek wordt de lezer's aandacht gevestigd op deze tekortkomingen en mogelijke bronnen van onjuistheden. Niettemin zal men zonder moeite het nut van dit naslagwerk erkennen.

M. R. Doornbos

Het interuniversitaire Afrika-Studiecentrum te Leiden heeft voorbereidingen getroffen voor de opbouw van een kaartenverzameling betreffende Afrika, waarmee medio 1966 een begin zal worden gemaakt.

Als doelstelling van het Afrika-Studiecentrum staat in de akte van oprichting vermeld: 'het bevorderen van wetenschappelijke studie van Afrika, in het bijzonder op het gebied van de geesteswetenschappen en bevorderen van de coördinatie der betreffende studiën hier te lande; het bevorderen van de verspreiding der kennis van wetenschappelijke en culturele vraagstukken betreffende Afrika'.

Een belangrijke steun hierbij is de grote verzameling boeken, rapporten en tijdschriften, waaruit de bibliotheek van het Afrika-Studiecentrum is opgebouwd.

Minder aandacht is tot op heden besteed aan de opbouw van een kaartenverzameling, hoewel de kaart toch ook een belangrijke functie kan vervullen bij het nastreven van bovengenoemde doelstellingen.

Tot het opzetten van een kaartenverzameling zou voor het Afrika-Studiecentrum minder noodzaak bestaan, indien goede kaarten van Afrika door andere instellingen in Nederland op systematische wijze zouden worden aangeschaft; dit bleek bij navraag evenwel niet het geval te zijn. Het Afrika-Studiecentrum heeft dus besloten als inter-universitaire organisatie en als nationaal centrum voor Afrika-studiën in deze lacune te voorzien.

De op te zetten kaartenverzameling zal uit een viertal categorieën bestaan:

- a. Overzichtskaarten
- b. Topografische kaarten
- c. Thematische kaarten
- d. Atlassen.

Overzichtskaarten

Als basis van de verzameling zal dienen een serie overzichtskaarten, schaal 1 : 1 mln., vervaardigd of uitgegeven door de Amerikaanse 'Army Map Service'. Deze serie beslaat bijna geheel Afrika; een uitzondering moet slechts gemaakt worden voor het uiterste zuiden van het continent. Deze kaarten werden via de Amerikaanse ambassade aan het Afrika-Studiecentrum ter beschikking gesteld.

Topografische kaarten

Hieronder dienen te worden verstaan die kaarten, die een nauwkeurig beeld geven van een deel van het aardoppervlak en waarvan de schaal varieert tussen 1 : 10.000 en 1 : 250.000.

Vooraf dit type kaarten is, voorzover het Afrika betreft, in Nederland tot op heden niet systematisch verzameld.

De serie topografische kaarten, die het meest voor aanschaf in aanmerking komt, is die op schaal 1 : 250.000, of – indien voor het betrokken land niet vervaardigd – 1 : 200.000. Aanschaf van topografische kaarten op grotere schaal zou aanzienlijk grotere uitgaven vergen, die niet verantwoord voorkomen in het huidige stadium van kennis en studie van het Afrikaanse continent en zijn bevolking.

Op de volgorde van aanschaf van de series der verschillende landen zullen de volgende factoren invloed uitoefenen:

- kwaliteit van de kaarten
- mate van compleet zijn van de serie en tempo van completering
- betekenis van de gebieden voor de menswetenschappen.

In totaal waren er door de verschillende topografische diensten medio 1965 op schaal 1 : 250.000 of 1 : 200.000 ongeveer 1050 bladen geproduceerd.

Hierbij moet worden aangetekend, dat een aantal Afrikaanse landen in het geheel niet of nauwelijks met de vervaardiging van topografische kaarten op schaal 1 : 250.000 of 1 : 200.000

is begonnen, terwijl tevens voor enkele landen de topografische kaarten om militaire of andere redenen thans niet verkrijgbaar zijn. Dit betreft, Zuidwest-Afrika, Nigerië, Kongo (Léopoldville), Angola, Liberië, Ethiopië, Egypte, Madagascar, Somalië en Lybië.

Thematische kaarten

Tot deze groep behoren de kaarten, die van een bepaald verschijnsel, een bepaald thema, een ruimtelijk beeld geven. Het ligt in de bedoeling die thematische kaarten in de verzameling op te nemen, die nauw verband houden met het terrein, waarop het Afrika-Studiecentrum zich beweegt. Hiertoe behoren dus in ieder geval de kaarten, die in beeld brengen de bevolkingsspreiding en -beweging, de administratieve indeling van politieke eenheden, transport en communicatie, agrarische produktie, bodemgebruik, grondenrecht, minerale bronnen, veedichtheid en dergelijke.

Atlassen

Tenslotte zal een zo volledig mogelijke collectie atlassen van Afrikaanse landen worden aangeschaft.

Door het Afrika-Studiecentrum zal bekendheid worden gegeven aan het verkrijgen van nieuwe aanwinsten op dit terrein, onder andere om hierdoor onnodige duplicering te voorkomen. Hoewel in 1966 met de eerste aanschaffingen zal worden begonnen, zal catalogisering en gebruikmaking van dit materiaal eerst mogelijk zijn, nadat het Afrika-Studiecentrum zijn nieuwe en ruimere behuizing aan het Stationsplein te Leiden - vermoedelijk vroeg in 1967 - zal hebben betrokken.

J. STERKENBURG

Redactie :

Afrika-Studiecentrum, Leiden

Administratie-adres

KRONIEK VAN AFRIKA

Rapenburg 8 - Leiden

Versijnt 4 maal per jaar

Jaarabonnement f. 12.—

Studentenabonnement f. 6.—